Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

# *Η επανάσταση του Θερίσου (1905) μέσα από τις εφημερίδες της εποχής Εμπρός και Σκριπ.*

**ΚΑΡΠΕΤΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ**

ΙΟΥΝΙΟΣ 2021

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

# *Η επανάσταση του Θερίσου (1905) μέσα από τις εφημερίδες της εποχής Εμπρός και Σκριπ.*

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στην Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία στο πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου**

**ΚΑΡΠΕΤΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ**

ΙΟΥΝΙΟΣ 2021

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Καρπετάκης Εμμανουήλ, 2021

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή: Καρπετάκης Εμμανουήλ

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: Η επανάσταση του Θερίσου (1905) μέσα από τις εφημερίδες της εποχής Εμπρός και Σκριπ.

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις ……από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος): Κυριάκος Ιακωβίδης, Λέκτορας, υπογραφή

Δεύτερη επιβλέπουσα (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος): Κατερίνα Παπαζαχαρία, Λέκτορας, υπογραφή

Τρίτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος): Αντώνης Κλάψης, Επίκουρος, υπογραφή

Η ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Καρπετάκης Εμμανουήλ, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Η επανάσταση του Θερίσου (1905) μέσα από τις εφημερίδες της εποχής Εμπρός και Σκριπ», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών

Καρπετάκης Εμμανουήλ

**ΠΕΡΙΛΗΨΗ**

Η παρούσα εργασία έχει σκοπό να παρουσιάσει την έρευνα από δυο αντίπαλες εφημερίδες της εποχής για το πώς παρουσίαζαν τα γεγονότα της επανάστασης στο Θέρισο. Την **Σκριπ** η οποία ήταν συντηρητικής ιδεολογίας εφημερίδα και την **Εμπρός** που ήταν εφημερίδα φιλελεύθερης ιδεολογίας. Το αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί από την αυταρχική πολιτική και την αδιαλλαξία στο ζήτημα της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα του πρίγκιπα Γεωργίου που είχε τον ρόλο του ύπατου αρμοστή της Κρητικής Πολιτείας, οδήγησε στην εξέγερση στο Θέρισο τον Μάρτιο του 1905. Οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν ορίσει τον πρίγκιπα Γεώργιο ως ύπατο αρμοστή της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας το 1898. Η επανάσταση στο Θέρισο είναι μια σημαντική σελίδα για την κρητική και την ελληνική ιστορία. Αποτέλεσε προάγγελο για την πολυπόθητη ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Η εξέγερση λαμβάνει διαστάσεις τεράστιες και συμμετέχουν αγωνιστές από κάθε νομό και από κάθε γωνιά της Κρήτης. Η ψυχή των κρητικών αγωνιστών ξεπερνάει τα στενά πλαίσια που ήθελε να επιβάλει η αυταρχική διοίκηση του πρίγκιπα Γεώργιου. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος άρχισε από τις μέρες του Θερίσου να ξεχωρίζει. Πολιτικός με σπάνιες ηγετικές ικανότητες και αλάνθαστο πολιτικό ένστικτο.

Η επανάσταση στο Θέρισο προκάλεσε την αντίδραση του ελληνικού και του ξένου τύπου της εποχής, καθώς έκανε τις Μεγάλες Δυνάμεις να συνηγορήσουν στην απομάκρυνση του πρίγκιπα Γεωργίου από την θέση του ύπατου αρμοστή της Κρητικής Πολιτεία και να αντικατασταθεί από τον μετριοπαθή πρώην πρωθυπουργό Αλέξανδρο Ζαΐμη. Η επανάσταση στο Θέρισο οδήγησε στην θέσπιση ενός πιο φιλελεύθερου συντάγματος και στην αλλαγή της πορείας του κρητικού ζητήματος.

**Λέξεις κλειδιά:** Θέρισο, επανάσταση, ένωση, Ελευθέριος Βενιζέλος, Πρίγκιπας Γεώργιος, Αλέξανδρος Ζαΐμης, ύπατος αρμοστής, Κρήτη, Ελλάδα, Σκριπ, Εμπρός

**ABSTRACT**

The present work aims to present the research by two rival newspapers of the time on how they presented the events of the revolution in Therissos. **Scrip** which was a conservative ideology newspaper and **Empros** which was a newspaper of liberal ideology. The impasse created by the authoritarian policy and intransigence in the issue of the union of Crete with Greece of Prince George who had the role of High Commissioner of the Cretan State led to the uprising in Therissos in March 1905. The Great Powers had appointed Prince George as High Commissioner of the autonomous Cretan State in 1898. The revolution in Therissos is an important page for Cretan and Greek history. It was a harbinger of the coveted union of Crete with Greece. The uprising takes on enormous proportions and involves fighters from every prefecture and from every corner of Crete. The soul of the Cretan fighters goes beyond the narrow confines that the authoritarian administration of Prince George wanted to impose. Eleftherios Venizelos started to stand out from the days of Therissos. A politician with rare leadership skills and an unmistakable political instinct.

The revolution in Therissos provoked the reaction of the Greek and foreign press of the time, as he led the Great Powers to advocate the removal of Prince George from the post of High Commissioner of the Cretan State and to be replaced by the moderate former Prime Minister Alexandros Zaimis. The revolution in Therissos led to the establishment of a more liberal constitution and to a change in the course of the Cretan question.

**Key-words:** Therissos, revolution, union, Eleftherios Venizelos, Prince George, Alexandros Zaimis, High Commissioner, Crete, Hellas, Scrip, Empros,

**ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ**

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί έργο πνευματικών δικαιωμάτων του γράφοντος. Για την διεκπεραίωση της παρούσας εργασίας συνέβαλλαν πολλά πρόσωπα με διάφορους τρόπους και θα ήθελα να τους ευχαριστήσω για την συμβολή τους.

Ευχαριστώ, όσους ήταν δίπλα μου και με στήριξαν ο καθένας με τον δικό του τρόπο για να καταφέρω να ολοκληρώσω την συγγραφή της διπλωματικής. Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω τους γονείς μου για την στήριξη και το κουράγιο που μου προσφέρουν σε κάθε μου βήμα. Τις αδερφές μου για τις συμβουλές που μου παρείχαν. Τον παππού μου που με στήριξε με τον τρόπο του. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους φίλους μου.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου και επόπτη στην διπλωματική εργασία κύριο Κυριάκο Ιακωβίδη για την πολύτιμη βοήθεια του. Ευχαριστώ όλους τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος που είχαμε μια πολύ καλή συνεργασία και με βοήθησαν όποτε χρειάστηκα.

**ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ**

**ΠΕΡΙΛΗΨΗ……...iii**

**ABSTRACT……...iv**

**ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ……...v**

**ΕΙΣΑΓΩΓΗ…….....1**

**ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ…….....6**

**1. ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ…….....7**

**2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ 1905**

2.1 Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ-ΓΕΩΡΓΙΟΥ……...……10
2.2 Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟ ΘΕΡΙΣΟ……14
2.3 ΑΙΤΙΕΣ ΠΟΥ ΟΔΗΓΗΣΑΝ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ……...17
2.4 Η ΩΡΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΑΣΗΣ……...19

**3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΚΡΙΣΙΜΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΟΥ**

3.1 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ …...……..23

3.2 ΤΑΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΜΕΧΡΙ ΤΙΣ 2 ΙΟΥΛΙΟΥ……43

**4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ ΩΣ ΤΗΝ ΑΝΑΚΩΧΗ ΤΟΥ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ**

4.1 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ…….58

**ΣΥΜΕΡΑΣΜΑΤΑ…….71**

**ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ……72**

**ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ…….73**

**ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ…..…….73**

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι ελπίδες των κρητικών για ένωση με την υπόλοιπη Ελλάδα διαψεύστηκαν με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου του 1930, που άφηνε την Κρήτη εκτός των ορίων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και υπό την εξουσία του Σουλτάνου. Με την δημιουργία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού, οι περιοχές που ήταν ακόμα υπόδουλες έκαναν διαρκή επαναστατικά κινήματα για να καταφέρουν να απελευθερωθούν από τον οθωμανικό ζυγό. Η Κρήτη είναι κορυφαίο παράδειγμα αυτών των επαναστατικών κινημάτων.[1]

Οι κρητικοί επεδίωκαν την πολυπόθητη ένωση της Κρήτης με την υπόλοιπη Ελλάδα. Από το 1821 και έπειτα ο κρητικός λαός είχε εξεγερθεί αρκετές φορές εναντίον του Οθωμανικού καθεστώτος και της αυταρχικής διοίκησης του Σουλτάνου, ζητώντας την ένωση με την Ελλάδα. Η κρητική επανάσταση του 1896 εναντίον του οθωμανικού καθεστώτος και η απόφαση του πρωθυπουργού Θεόδωρου Δηλιγιάννη να στείλει στρατεύματα στην Κρήτη τον Φεβρουάριο του 1897 με σκοπό να βοηθήσει την επανάσταση και να απελευθερώσει το νησί, έφεραν αντιμέτωπες Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι ελληνικές κυβερνήσεις με τον έναν ή τον άλλο τρόπο βοηθούσαν πάντα τους κρητικούς στις εξεγέρσεις τους εναντίων των Οθωμανών που ζητούσαν την ένωση. Με τον «ατυχή» ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και την ήττα της Ελλάδας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι κυβερνήσεις της Ελλάδας πλέον δεν μπορούσαν να βοηθήσουν τους κρητικούς. Οι Μεγάλες Δυνάμεις ανέλαβαν τον ρόλο να διευθετήσουν το κρητικό ζήτημα. [2]

Οι κρητικοί μετά την ήττα της Ελλάδας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 είδαν το όνειρο της ένωσης να σβήνει. Έτσι αποδέχτηκαν την λύση της αυτονομίας που τους είχε προταθεί από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι Μεγάλες Δυνάμεις υποχρέωσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία να αποσύρει όλα τα στρατεύματα της από την Κρήτη. Αφορμή γι' αυτή την απόφαση, υπήρξε η σφαγή στο Ηρακλείου της Κρήτης αμάχων χριστιανών στις 25 Αυγούστου 1898. Η αγριότητα αυτή εκδηλώθηκε από το τούρκικο πλήθος όταν επιτέθηκαν και κατάσφαξαν χιλιάδες αμάχων χριστιανών, ανάμεσα τους και 17 Άγγλοι στρατιώτες και ο πρόξενος της Αγγλίας Λυσίμαχος Καλοκαιρινός. Οι αγριότητες του τούρκικου πλήθους ολοκληρώθηκαν με την καταστροφή κτηρίων. Η

[1] Θεοχάρης Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Δετοράκης. Ηράκλειο Κρήτης 1990, σ. 349-350
[2] Αντώνης Κλάψης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923: στο κλουβί της Ελλάδος της στενής μας κλεισμένοι*, Πεδίο, Αθήνα 2019, σ. 192-193

αιτία του τούρκικου ξεσηκωμού για τις σφαγές υπήρξε η παράδοση στους Άγγλους τελωνιακούς του φορολογικού γραφείου του Λιμένα του Ηρακλείου.[3]

Η σφαγή αυτή υπήρξε η «σπίθα» που άναψε το φυτίλι της έκρηξης των Άγγλων οι οποίοι αντέδρασαν βίαια προβαίνοντας στον απαγχονισμό 17 τούρκων υπηκόων που κατηγορήθηκαν ως υπαίτιοι της σφαγής. Το γεγονός αυτό άλλαξε την στάση των Μεγάλων Δυνάμεων για το κρητικό ζήτημα. Διατάχθηκε η απομάκρυνση όλων των οθωμανικών στρατευμάτων από το νησί και κάθε νομός του νησιού θα διοικούνταν από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι Άγγλοι θα διοικούσαν το Ηράκλειο, οι Γάλλοι το Λασίθι, οι Ιταλοί τα Χανιά και οι Ρώσοι το Ρέθυμνο.[4]

Η διαδικασία αυτονόμηση της Κρήτης πέρασε από πολλές φάσεις με τις εμπλεκόμενες Μεγάλες Δυνάμεις πολλές φορές να διαφοροποιούν την στρατηγική τους απέναντι στο κρητικό ζήτημα. Το νησί βρέθηκε πολλές φορές στο επίκεντρο της διαμάχης ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις και την παραπαίουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι κρητικοί είχαν επαναστατήσει πολλές φορές ζητώντας την ένωση τους με την υπόλοιπη Ελλάδα και πίστευαν ότι είχε φτάσει η ώρα να αλλάξει «σελίδα» το νησί και να υλοποιηθεί ο μεγάλος πόθος της ένωσης.[5]

Το νησί πλέον μετά από τόσους αγώνες για ένωση είχε αποκτήσει ένα καθεστώς αυτονομίας, μένοντας όμως φόρου υποτελής στον Σουλτάνο. Μετά την απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων για απομάκρυνση όλων των στρατευμάτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την Κρήτη, άνοιγε ο δρόμος για την ίδρυση της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας που ιδρύθηκε το 1898. Οι Μεγάλες Δυνάμεις που είχαν αναλάβει ρόλο προστάτιδων Δυνάμεων στην νεοσύστατη Κρητική Πολιτεία επέλεξαν για το αξίωμα του ύπατου αρμοστή της Κρητικής Πολιτείας τον δευτερότοκο υιό του βασιλιά της Ελλάδας Γεωργίου Α', τον πρίγκιπα Γεώργιο για τριετή θητεία.[6]

Ο πρίγκιπας Γεώργιος με τον ρόλο του ύπατου αρμοστή της Κρητικής Πολιτεία και εντολοδόχου των Μεγάλων Δυνάμεων αποβιβάστηκε στα Χανιά στις 9 Δεκεμβρίου 1898. Τον υποδέχτηκαν με ενθουσιασμό οι κρητικοί, καθώς πίστευαν ότι το στάδιο της αυτονομίας ήταν ένα βήμα πριν την ένωση της Κρήτης με την υπόλοιπη Ελλάδα. Στο πρόσωπο του πρίγκιπα Γεωργίου οι κρητικοί έβλεπαν τον άνθρωπο που θα αποτελούσε

[3] Δετοράκης, ό.π., σ. 398
[4] Στο ίδιο, σ. 398-399
[5] Θάνος Βερέμης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο οραματιστής του εφικτού*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017, σ. 36
[6] Κλάψης, ό.π., σ. 196

την «γέφυρα» για την πολυπόθητη αυτή ένωση. Η Κρητική Πολιτεία άρχισε να οργανώνεται αμέσως μετα την αποχώρηση των ξένων ναυάρχων από το νησί στις 10 Δεκεμβρίου 1898.[7]

Η αυτόνομη Κρητική Πολιτεία άρχιζε σιγά-σιγά να παίρνει σάρκα και οστά και να ικανοποιείται ένα μεγάλο όνειρο των κρητικών. Η πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής πολιτεία σχηματίστηκε στις 29 Απριλίου 1899 αποτελούμενη από 5 υπουργούς , αφού πρώτα είχε εγκριθεί το πρώτο κρητικό σύνταγμα από τις προστάτιδες Δυνάμεις και το υπέγραψε ο πρίγκιπας Γεώργιος. Ορίστηκαν οι υπουργοί της πρώτης κυβέρνησης της Κρητικής πολιτείας που θα υπάκουαν στις εντολές του αρμοστή. Οι υπουργοί ή σύμβουλοι όπως ονομάζονταν ήταν, ο Ελευθέριος Βενιζέλος στο χαρτοφυλάκιο του υπουργείου δικαιοσύνης, Μανούσος Κούνδουρος στο Εσωτερικών, Κωνσταντίνος Φούμης στο οικονομικών, Νικόλαος Γιαμαλάκης στο παιδείας και θρησκευμάτων και ο Χασάν μπέης Σκυλιανάκης στο δημόσιας ασφάλειας, κάνοντας έτσι ένα άνοιγμα στην μουσουλμανική μειονότητα με την υπουγοποίηση του. Η κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας κινήθηκε γρήγορα και σε σύντομο χρονικό διάστημα έκανε πολλές και σημαντικές μεταρρυθμίσεις ψηφίζοντας νόμους και διατάγματα.[8]

Ιδρύθηκε η χωροφυλακή στο νησί με Ιταλούς αξιωματικούς, εξέδωσε το νόμισμα της Κρητικής Πολιτείας την δραχμή, ιδρύθηκε και τέθηκε σε λειτουργία το πρώτο πιστωτικό κατάστημα στο νησί η τράπεζα της Κρήτης. Όλα ήταν έτοιμα για να ξεκινήσει η περίοδος της αυτονομίας στο νησί.[9]

Οι εφημερίδες που επιλέξαμε να καταγράψουμε στην παρούσα εργασία είναι η **Εμπρός** και η **Σκριπ**. Η εφημερίδα **Σκριπ** αρχικά ήταν έντυπο σατιρικού περιεχομένου από το 1893 έως το 1895. Ήταν καθημερινή εφημερίδα και από το 1895 και μετά ασχολιόταν με την τρέχουσα ειδησιογραφία της εποχής. Τόπος έκδοσης της εφημερίδας ήταν η Αθήνα. Ιδρυτής της εφημερίδας ήταν ο Ευάγγελος Κουσουλάκος και το όνομα της το πήρε από την αγγλική λέξη που παρέπεμπε στις προσωρινές αποδείξεις που έδινε η κυβέρνηση για τους ομολογιούχους του δανείου κεφαλαιοποιήσεων. Συντάκτης και αρχισυντάκτης υπήρξε ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου. Μετά τον θάνατο του Ευάγγελου Κουσουλάκου το 1903, ιδιοκτήτης και διευθυντής της εφημερίδας ήταν ο Γρηγόριος

[7] Δετοράκης, ό.π., σ. 438-439
[8] Στο ίδιο, σ. 440
[9] Γεώργιος Ι. Παναγιωτάκης *Ο Βενιζέλος στην επανάσταση και την πολιτική*, Τυποκρέτα-Γ. Καζανάκης, Ηράκλειο Κρήτης 1993, σ. 70

Ευστρατιάδης βουλευτής Λέσβου με το κόμμα των Εθνικοφρόνων και το Λαϊκό κόμμα. Ήταν εφημερίδα με συντηρητική ιδεολογία.[10]

Αντίπαλη της εποχής ήταν η **Εμπρός** που ήταν ημερήσια εθνική εφημερίδα. Άρχισε να κυκλοφορεί από το 1896 έως το 1930 και από το 1945 έως το 1969, τόπος έκδοσης ήταν η Αθήνα. Η **Εμπρός** ήταν προσκείμενη προς την φιλελεύθερη ιδεολογία. Ιδιοκτήτης και ιδρυτής της εφημερίδας ήταν ο Δημήτριος Οικ. Καλαποθάκης.[11]

Την περίοδο που εξετάζουμε δεν υπάρχει ο διαχωρισμός των εφημερίδων σε «βενιζελικές» και «αντιβενιελικές». Ως εκ τούτου και οι εφημερίδες που εξετάζουμε δεν χαρακτηρίζονται με αυτούς τους όρους.

Η εφημερίδα **Εμπρός**, ήταν φιλικά προσκείμενη προς την φιλελεύθερη ιδεολογία. Μέσα από τα άρθρα της για την επανάσταση του Θερίσου, κάνει αναφορά στα γεγονότα θέλοντας να κρατήσει αποστάσεις και να αποφύγει τον σχολιασμό τους. Μέσα από τις στήλες της εφημερίδας φαίνεται ότι δεν επιθυμεί να επηρεάσει το αναγνωστικό κοινό, ούτε επιθυμεί να αντιπαρατεθεί και να πάρει θέση για τα γεγονότα. Προσπαθεί να κρατήσει μια ήπια και αντικειμενική στάση. Ορισμένες φορές παρατηρήσαμε ότι απουσιάζουν κάποιες πληροφορίες από τα άρθρα των ανταποκριτών.

Από την άλλη η εφημερίδα **Σκριπ**, ήταν φιλικά προσκείμενη προς την συντηρητική ιδεολογία. Σχολιάζει σκωπτικά στις στήλες της την επανάσταση ότι είναι μια επικίνδυνη εξέλιξη που θα έβαζε σε κίνδυνο την συνοχή της Κρητικής Πολιτείας. Παρουσιάζει τους εξεγερμένους και τον Βενιζέλο ως ασυνείδητους που δεν λαμβάνουν υπόψη τις επιπτώσεις που θα έχει μια τέτοια ένοπλη σύγκρουση με τα ανάκτορα της Χαλέπας. Η εφημερίδα σε πολλές περιπτώσεις παρατηρούμε ότι προσπαθεί να κρατήσει μια ουδέτερη στάση απέναντι στην επανάσταση, αποφεύγοντας να υποστηρίξει κάποια από τις δυο πλευρές.

Οι εφημερίδες **Εμπρός** και **Σκριπ**, στην αρχή των γεγονότων τον Μάρτιο κρατάνε διαφορετική στάση απέναντι στην επανάσταση. Η **Σκριπ** παρουσιάζει τον Βενιζέλο ως υπεύθυνο αυτής της κατάστασης. Η **Εμπρός** αποφεύγει να πάρει θέση για την επανάσταση. Η **Εμπρός** κάνει εκτενέστερη αναφορά στα γεγονότα κατά τον μήνα Μάρτιο και την έναρξη της επανάστασης και τον μήνα Νοέμβριο όταν συμφωνήθηκε η

[10] Λουκία Δρούλια & Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, Ινστιτούτο νεοελληνικών ερευνών εθνικό ίδρυμα ερευνών, τμ. Δ', Αθήνα 2008, σ. 106
[11] Στο ίδιο, τμ. Β', σ. 179

ανακωχή μεταξύ επαναστατών και των Μεγάλων Δυνάμεων. Αρκετά γεγονότα τα καταγράφουν και τα περιγράφουν με τον ίδιο τρόπο και οι δύο εφημερίδες. Η διαφοροποίηση της προσέγγισης της επανάστασης που υπάρχει σε ορισμένα σημεία από τις δυο εφημερίδες, ίσως οφείλεται στις διαφορετικές ιδεολογικές ταυτότητες που είχαν τα δυο έντυπα. Καμία από τις δύο εφημερίδες δεν στηρίζει την επανάσταση και τους επαναστάτες, αλλά ούτε εναντιώνεται στην επανάσταση.

## ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Το θέμα της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η επανάσταση του Θερίσου 1905 και πως την παρουσίασαν οι εφημερίδες της εποχής **Εμπρός** και **Σκριπ**. Το συγκεκριμένο θέμα επιλέχθηκε με στόχο την περαιτέρω μελέτη και έρευνα της επανάστασης του Θερίσου που αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο στην ιστορία της Κρήτης για την πορεία προς την ένωση με την υπόλοιπη Ελλάδα. Η επανάσταση έδωσε νέα δυναμική στο κρητικό ζήτημα και κατάφερε να στρέψει την προσοχή της Ευρώπης στην Κρήτη. Η επανάσταση όπως θα αναλύσουμε παρακάτω αφύπνισε τον κρητικό λαό και τον έκανε να διεκδικήσει ενεργά την ένωση της νήσου με την Ελλάδα.

Η μελέτη του συγκεκριμένου θέματος έγινε μέσα από της εφημερίδες **Εμπρός** και **Σκριπ**. Οι εφημερίδες αυτές επιλέχθηκαν λόγο της αντιπαλότητας τους, καθώς η **Εμπρός** ήταν φιλικά προσκείμενη προς την φιλελεύθερη ιδεολογία, ενώ η **Σκριπ** ήταν φιλικά προσκείμενη προς την συντηρητική ιδεολογία. Επιλέχθηκαν να μελετηθούν και να καταγραφούν ως ιδεολογικά και πολιτικά αντίπαλες εφημερίδες. Η καταγραφή τους έγινε για να μελετηθεί πως έβλεπαν δυο αντίπαλες ιδεολογικά εφημερίδες της εποχής εκείνης την επανάσταση του Θερίσου. Η **Σκριπ** που υποστήριζε μια συντηρητική ιδεολογία και η **Εμπρός** που υποστήριζε μια φιλελεύθερη ιδεολογία

Η παρούσα έρευνα πιστεύω ότι θα φέρει στην επιφάνεια την στάση που κράτησαν απέναντι στην επανάσταση του Θερίσου οι δυο αυτές αντίπαλες εφημερίδες. Οι εφημερίδες αυτές συγκρούονταν στο πεδίο των ιδεολογικών διαφορών και αντιπαραθέσεων. Είναι σημαντικό να καταλήξουμε εάν η στάση των δυο εφημερίδων πυροδοτούσε νέα αντιπαράθεση μεταξύ τους. Εάν κάποια εφημερίδα υποστήριξε τον Βενιζέλο και τους επαναστάτες.

# 1. ΚΕΦΑΛΙΟ: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Η επανάσταση στο Θέρισο 1905 υπήρξε εκ των σημαντικότερων γεγονότων στην πορεία της Κρήτης προς την ένωση με την Ελλάδα. Ήταν μια ένοπλη εξέγερση και ένα σημαντικό γεγονός για την ιστορία της Κρήτης και της Ελλάδας. Ξεσήκωσε το κοινό αίσθημα του κρητικού λαού για να διεκδικήσει ενεργά την ένωση και να αντιταχθεί στον αυταρχισμό του πρίγκηπα Γεωργίου.

Ο Παπαδάκης πρόεδρος του ιδρύματος Ελευθέριος Βενιζέλος, αναφέρει ότι η επανάσταση του Θερίσου ήταν σημείο καμπής για την Κρήτη και έκανε τις Μεγάλες Δυνάμεις να αλλάξουν πολιτική απέναντι στο κρητικό ζήτημα. Καταλυτικό ρόλο στην επιτυχία της επανάστασης έπαιξε ο αρχηγός Ελευθέριος Βενιζέλος. Αυτός οργάνωσε την επανάσταση καταφέρνοντας να μυήσει κι άλλα ηγετικά μέλη όπως ο Μάνος και ο Φούμης. Διαπραγματεύθηκε ολομόναχος με τους πρόξενους των Μεγάλων Δυνάμεων στις Μουρνιές 2 Νοεμβρίου 1905. Κατάφερε να αποσπάσει μια συμφέρουσα συμφωνία για την Κρήτη που θα την έφερνε πιο κοντά στην ένωση, την ίδια ώρα που οι υπαρχηγοί της επανάστασης Μάνος και Φούμης ήταν αντίθετοι με την παράδοση των όπλων. Τελικά ο Βενιζέλος με μια ομιλία του κατάφερε να πείσει τους συντρόφους του να παραδώσουν τα όπλα και να δεχθούν τους όρους που είχε διαπραγματευθεί ο ίδιος.[12] Μάλιστα όπως αναφέρεται στο ίδιο βιβλίο ο Βενιζέλος επέλεξε το Θέρισο ως αρχηγείο, καθώς ήταν μια περιοχή που την ήξερε πολύ καλά επειδή ήταν τόπος καταγωγής της μητέρας του και πήγαινε συχνά από μικρός.[13]

Λίγο πριν ξεσπάσει η επανάσταση είχε δημιουργηθεί μια αντιπολιτευτική τάση που αντιτασσόταν στον αυταρχισμό του πρίγκηπα. Η αντιπολίτευση είχε συσπειρωθεί στο πρόσωπο του Βενιζέλου ο οποίος ήταν και ο εκφραστής αυτής της δυσαρέσκειας. Αυτό αναφέρει ο Δετοράκης στο βιβλίο του που συμπληρώνει ότι ο Βενιζέλος ήταν ο φυσικός αρχηγός της επανάστασης που καθοδηγούσε το κίνημα και τους επαναστάτες. Αυτός οργάνωσε την «Προσωρινή Κυβέρνηση της Κρήτης» με έδρα το Θέρισο. Οι όροι ήταν αυτοί που επεδίωκε ο Βενιζέλος και σε διαπραγματεύσεις με την Ελληνική

[12] Νικόλαος Εμμ. Παπαδάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης, Τα χρόνια της Κρήτης (1864-1910)*, τμ. Α', εκδ. 2η, Η Καθημερινή, Αθήνα 2020, σ. 263-270
[13] Στο ίδιο, σ. 188

κυβέρνηση και τις Μεγάλες Δυνάμεις το κρητικό ζήτημα πέρασε σε νέα εποχή. Το αποτέλεσμα του Θερίσου αποτιμήθηκε θετικά και δικαίωσε τις θέσεις του Βενιζέλου.[14]

Ο Βενιζέλος την κατάλληλη στιγμή έδρασε και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την έκρηξη της επανάστασης αναφέρει ο Παναγιωτάκης. Συμφωνεί ότι ο Βενιζέλος είχε αναμφισβήτητα πρωταγωνιστικό ρόλο, όπου μαζί με άλλους συντρόφους του κατάφερε να διασφαλίσει τα δικαιώματα του κρητικού λαού και να υλοποιήσει τις εθνικές επιδιώξεις του. Είναι αυτός που ξεσηκώνει τον κρητικό λαό να διεκδικήσει την ένωση. Τον χαρακτηρίζει ηγέτη με σπάνιες ικανότητες, αλάνθαστο ένστικτο και πατριωτικό αίσθημα.[15]

Οι θέσεις του Βενιζέλου υπερίσχυσαν τελικά και οι Μεγάλες Δυνάμεις απέσυραν την στήριξη τους από το πρόσωπο του πρίγκηπα Γεωργίου. Αυτά αναφέρει χαρακτηριστικά ο Βερέμης. Καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι συμφωνεί πως ο Βενιζέλος ήταν αυτός ο οποίος κατάφερε να αλλάξει την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο κρητικό ζήτημα. Ήταν ο πρωταγωνιστής και ο καθοδηγητής όλης της επανάστασης. Ήταν αυτός που έβαλε τις βάσεις για την αλλαγή του καθεστώτος στο νησί.[16]

Η επανάσταση του Θερίσου, ήταν απόρροια της σύγκρουσης Βενιζέλου-Γεωργίου. Η εξέγερση του Θερίσου εξέφραζε τις θέσεις του Βενιζέλου στο θέμα της ένωσης ο οποίος είχε και την πολιτική και διπλωματική εκπροσώπηση της. Η επανάσταση πέτυχε τον σκοπό της, καθώς δημιουργήθηκε μια δυναμική που ευνόησε στο ζήτημα της ένωσης και άλλαξε το αυταρχικό καθεστώς διοίκησης στο νησί. Η επιτυχία του Θερίσου οφείλεται στην διορατικότητα και τις ικανότητες του Βενιζέλου, εκμεταλλευόμενος κάθε ευκαιρία που παρουσιαζόταν. Σε αυτά τα συμπεράσματα καταλήγει ο Χαλκιαδάκης.[17]

---

[14] Δετοράκης, ό.π., σ. 444-449
[15] Παναγιωτάκης, ό.π., σ. 95
[16] Βερέμης, ό.π., σ. 39
[17] Εμμανουήλ Γ. Χαλκιαδάκης, «Η Επανάσταση του Θερίσου ως εσωτερικό ζήτημα: η προσωπική διάσταση πρίγκιπα Γεωργίου - Ελευθερίου Βενιζέλου», Στο Γεώργιος Μανουσάκης & Βάλια Βαρουχάκη (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου Θέρισσον 1905*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος – Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Χανίων – Δήμος Θερίσου, Χανιά 2009, σ. 39

Στην εργασία που ακολουθεί θα επιχειρηθεί να απαντηθεί το ερώτημα ποια ήταν η στάση που κράτησαν οι εφημερίδες **Εμπρός** και **Σκριπ** απέναντι στην επανάσταση του Θερίσου και στους πρωταγωνιστές της.

# 2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ 1905

## 2.1 Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ-ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Με την συγκρότηση της Κρητικής Πολιτείας ήρθαν στην επιφάνεια δυο διαφορετικές απόψεις για τον τρόπο αντιμετώπισης του κρητικού ζητήματος στο θέμα της ένωσης. Οι δυο κύριοι εκφραστές των αντίθετων αυτών ιδεολογιών ήταν από την μια ο ύπατος αρμοστής πρίγκιπας Γεώργιος που ήθελε την διατήρηση της αυτονομίας του νησιού υπό καθεστώς επιτήρησης και από την άλλη ο Ελευθέριος Βενιζέλος που ήταν υπέρμαχος της ένωσης της Κρήτης με την υπόλοιπη Ελλάδα. Οι δύο πλευρές αν και στην αρχή συνεργάστηκαν, τελικά δεν άργησε να έρθει η σύγκρουση μεταξύ τους.[18]

Η ενότητα και η συνεκτικότητα της νεοσύστατης Κρητικής Πολιτείας δεν κράτησε για πολύ. Οι συνέπειες του συντάγματος δεν άργησαν να φανούν, καθώς ήταν ένα σύνταγμα φιλομοναρχικό και απολυταρχικό και δεν έδινε πολλά περιθώρια ελευθερίας στον κρητικό λαό. Η ασάφειες του κρητικού συντάγματος και ο συγκεντρωτισμός των εξουσιών στο πρόσωπο του πρίγκιπα Γεωργίου όπου αποκτούσε έναν ενισχυμένο ρόλο και σε συνδυασμό με τον συντηρητισμό του συντάγματος, δημιούργησαν τα πρώτα «σύννεφα» στην Κρητική Πολιτεία. Το μεγαλύτερο πρόβλημα όμως ήταν η στάση του πρίγκιπα Γεωργίου ο οποίος υπάκουε στις εντολές των Μεγάλων Δυνάμεων οι οποίες πίστευαν ότι το ζήτημα της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα είχε κλείσει οριστικά, έτσι παρέμεναν πιστές στην διατήρηση του καθεστώτος της αυτονομίας.[19]

Ο πρίγκιπας Γεώργιος ήταν σταθερά προσηλωμένος στην αρχή της αυτονομίας και πίστευε ότι δεν είχε έρθει η ώρα της ένωσης ακόμη. Εμμένοντας στην άποψη αυτή δεν άργησε να έρθει και η πρώτη σύγκρουση με τον υπουργό δικαιοσύνης Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος είχε διαφορετική άποψη και πίστευε στην σταδιακή λύση της ένωσης και την απομάκρυνση των ξένων στρατευμάτων από το νησί με την παράλληλη ίδρυση της πολιτοφυλακής. Η σύγκρουση μεταξύ των δυο αντρών ήρθε ως συνέπεια της διαφωνίας που είχαν για το θέμα της ένωσης και τον ρόλο που διαδραμάτιζε ο πρίγκιπας Γεώργιος στην υλοποίηση της. Ο Βενιζέλος πίστευε ότι ο ρόλος του ύπατου αρμοστή δεν βοηθούσε στην υλοποίηση της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα και η κατάργηση της αρμοστείας θα μπορούσε να συμβάλει στην υλοποίηση του στόχου της

[18] Στο ίδιο, σ. 24-25
[19] Δετοράκης, ό.π., σ. 440-441

ένωσης. Ο Βενιζέλος δεν έδινε το δικαίωμα στον πρίγκηπα να διαχειρίζεται μόνος του τις τύχες των κρητικών στο ζήτημα της ένωσης.[20]

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν υποστηρικτής της σταδιακής ένωσης της Κρήτης με την υπόλοιπη Ελλάδα. Σε περίπτωση που αυτό δεν ήταν δυνατόν να συμβεί, πίστευε ότι θα έπρεπε η Κρήτη να περάσει σε μια μορφή ολοκληρωμένης αυτονομίας χωρίς την επιτήρηση των Μεγάλων Δυνάμεων στα πρότυπα του καθεστώτος της Ανατολικής Ρωμυλίας και αυτό θα οδηγούσε σταδιακά στην πολυπόθητη ένωση με την Ελλάδα. Ο πρίγκιπας Γεώργιος είχε αντίθετη άποψη υπακούοντας στις εντολές των Μεγάλων Δυνάμεων που δεν ήθελαν να ανακινήσουν το κρητικό ζήτημα και ήθελαν την διατήρηση της υφιστάμενης κατάστασης στο νησί. Το σύνταγμα του 1899 ενίσχυε υπερβολικά τον ρόλο του πρίγκηπα και λειτουργούσε πλέον σαν μονάρχης, πράγμα που έβρισκε αντίθετο τον Βενιζέλο.[21]

Η ρήξη στις σχέσεις των δυο αντρών ήταν πλέον γεγονός. Ο Βενιζέλος έθεσε τις διαφωνίες που είχε με τον πρίγκιπα Γεώργιο στο θέμα της ένωσης στο ηγεμονικό συμβούλιο στις 22 Φεβρουαρίου 1901, δίχως να βρει στήριξη από κανέναν. Η σύγκρουση είχε φτάσει στα άκρα με τις προσκείμενες στον βασιλιά εφημερίδες της εποχής να εξαπολύουν επίθεση στον Βενιζέλο διατυπώνοντας ακόμη και ψεύτικες κατηγορίες εναντίον του. Ο Βενιζέλος είχε αγανακτήσει από τα ψευδή δημοσιεύματα και ζητούσε να γίνει δεκτή η παραίτηση του από την θέση του υπουργού δικαιοσύνης για να μπορέσει να υπερασπιστεί την τιμή και την υπόληψη του. Ο πρίγκιπας Γεώργιος αρχικά δεν έκανε δεκτή την παραίτηση του.[22]

Μετά από αλλεπάλληλες συγκρούσεις με τα ανάκτορα της Χαλέπας η οριστική απόφαση είχε παρθεί κι έτσι στις 18 Μαρτίου 1901 ο Ελευθέριος Βενιζέλος αποπέμπεται από υπουργός δικαιοσύνης. Ο πρίγκιπας Γεώργιος είχε υιοθετήσει μια σκληρή και αυταρχική στάση απέναντι στον κρητικό λαό, με απαγορεύσεις στην ελευθεροτυπία, εξορίες και φυλακίσεις των πολιτικών αντιπάλων του. Η αυταρχική στάση του πρίγκιπα τον έκανε αντιπαθή σε μεγάλη μερίδα του κρητικού λαού και είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μια αντιπολιτευτική τάση με κύριο εκφραστή τον Βενιζέλο. Η απολυταρχική στάση του πρίγκιπα ενισχύθηκε και από τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών του 1901 και 1903 που τα «φιλοπριγκιπικά» κόμματα

[20] Στο ίδιο
[21] Χαλκιαδάκης, ό.π, σ. 25-27
[22] Παπαδάκης, ό.π., σ. 132-133 & 137-138

απέσπασαν την πλειοψηφία των ψήφων, μεταφράζοντας το αυτό ο πρίγκιπας σαν υποστήριξη του κρητικού λαού στις θέσεις του.[23] Η κατάσταση στην Κρήτη είχε φτάσει σε τέλμα και οι ελπίδες των κρητικών που είχαν υποδεχτεί με ενθουσιασμό την αυτονομία, πιστεύοντας ότι ήταν ο προάγγελος της πολυπόθητης ένωσης με την Ελλάδα σιγά-σιγά μειώνονταν και τα πράγματα οδηγούνταν προς μια νέα πολιτική κρίση.[24]

Μετά την αποπομπή του από την θέση του υπουργού δικαιοσύνης, ο Βενιζέλος άσκησε για λίγα χρόνια την μάχιμη δικηγορία. Σε μια προσπάθεια του να ανασκευάσει τις απόψεις της κοινής γνώμης γι' αυτόν ο Βενιζέλος δημοσίευσε στην εφημερίδα «Κήρυκας των Χανίων» τον Δεκέμβριο του 1901 πέντε άρθρα με τον τίτλο «Γενηθήτω φως». Ο Βενιζέλος μέσα στα άρθρα του περιέγραφε την στάση του πρίγκιπα στο ζήτημα της ένωσης και την άποψη του ιδίου στο θέμα αυτό. Έκανε λόγο και για τα συκοφαντικά δημοσιεύματα των «φιλοβασιλικών» εφημερίδων που τον κατονόμαζαν ως προδότη.[25]

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος έψαχνε εναγωνίως μια ευκαιρία για να μην οδηγηθούν τα πράγματα σε μια κατάσταση καταστροφική για την Κρήτη, βάζοντας σε κίνδυνο το πολίτευμα της. Με ενέργειες του Βενιζέλου έγινε μια τελευταία προσπάθεια διαλόγου με τους πολιτικούς του αντιπάλους για να βρεθεί λύση και να ομαλοποιηθεί η τεταμένη κατάσταση στο νησί. Ο Βενιζέλος βρήκε πρόσφορο έδαφος με την απουσία του πρίγκιπα στις πρωτεύουσες των Μεγάλων Δυνάμεων και θέλησε να δώσει μια λύση μέσω τις πολιτικής συνεννόησης. Ο αρχηγός της μεγαλύτερης «φιλοπριγκιπικής» παράταξης του νησιού Αντώνης Μιχελιδάκης καθώς και τα υπόλοιπα «φιλοπριγκιπικά» κόμματα αποδέχτηκαν την πρόσκληση του Βενιζέλου για διάλογο. Μετά όμως από ενέργειες του πρίγκιπα Γεωργίου οι προσπάθειες εξεύρεσης λύσης έπεσαν στο κενό κι έτσι χάθηκε η τελευταία ευκαιρία που θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια εξομάλυνση της κατάστασης.[26]

[23] Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, «Κρήτη 1871-1913: Το τέλος της Οθωμανικής κυριαρχίας», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000,* τμ. 5ος, τχ. 23ο, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σ. 331
[24] Δετοράκης, ό.π., σ. 441-443
[25] Παπαδάκης, ό.π., σ. 148-149
[26] Στο ίδιο, σ. 164-166

Όλοι στο νησί ακόμη κι ο Βενιζέλος που είχαν υποδεχτεί τον πρίγκιπα με τυμπανοκρουσίες πιστεύοντας ότι θα βοηθούσε στην ένωση, γρήγορα κατάλαβαν με τον καιρός ότι κάτι τέτοιο ήταν αδύνατο να γίνει. Οι κρητικοί είχαν συνειδητοποιήσει ότι το σύνταγμα του 1899 ήταν συγκεντρωτικό και έδινε στον πρίγκιπα υπερεξουσίες και αυτό υπονόμευε την ένωση. Ο Βενιζέλος είχε καταλάβει ότι το σύνταγμα δεν βοηθούσε την υλοποίηση του εθνικού στόχου της ένωσης αλλά τον υποδαύλιζε και δεν αναγνώριζε στον πρίγκηπα Γεώργιο το δικαίωμα να χειρίζεται και να έχει τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο στο ζήτημα της ένωσης.[27]

Ο πρίγκιπας Γεώργιος με την πάροδο του χρόνου έχανε την δημοτικότητα του και ο λαός είχε αγανακτήσει βρισκόμενος σε αδιέξοδο. Ο πρίγκηπας είχε φτάσει να είναι αντιπαθής στην πλειοψηφία των κρητικών.[28]

[27] Στο ίδιο, σ. 169-170
[28] Δετοράκης, ό.π., σ. 444

## 2.2 Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟ ΘΕΡΙΣΟ

Η συνοχή και η ενότητα της Κρητικής Πολιτείας βάδιζαν σε τεντωμένο σχοινί. Η κατάσταση έμοιαζε σαν μια σπίθα που ήταν έτοιμη να ανάψει και να ξεσπάσει εξέγερση που θα κατεδάφιζε κάθε προσπάθεια των προηγούμενων χρόνων για τον σχηματισμό και την οργάνωση της Κρητική Πολιτείας. Η κατάσταση είχε φτάσει σε αδιέξοδο με τον αυταρχικό τρόπο διοίκησης του πρίγκιπα να θυμίζει εποχές οθωμανοκρατίας στο νησί, με λογοκρισία του τύπου, εξορίες και διωγμούς των αντιπάλων του να είναι πλέον η νέα πραγματικότητα.[29]

Ένα χρόνο πριν την εξέγερση στο Θέρισο είχαν έρθει οι πρώτες μαζικές αντιδράσεις από την αντιπολίτευση. Η δυσανασχέτηση των κρητικών για την ανελεύθερη πολιτική και αυταρχική διοίκηση του πρίγκιπα έκαναν την αντιπολίτευση του νησιού να παραδώσει στον αρμοστή γραπτή αναφορά τον Μάιο του 1904. Μέσω αυτής γνωστοποιούσε την αγανάκτηση των κατοίκων του νησιού για τον αυταρχισμό που βίωναν μέσω των χειρισμών του αρμοστή. Οι πορείες διαμαρτυρίας που έλαβαν χώρα στα τέλη του 1904 με συνθήματα υπέρ της ένωσης Κρήτης και Ελλάδας, σε συνδυασμό με το αποτυχημένο κίνημα των Λάκκων υπό τον Κωνσταντίνο Μάνο τον Ιούνιο του 1904, σηματοδότησαν μια νέα σελίδα στις διεκδικήσεις του ενωτικού κινήματος του νησιού.[30]

Ο πρίγκιπας στα τέλη Αυγούστου 1904 είχε μεταβεί στις πρωτεύουσες των Μεγάλων Δυνάμεων προκειμένου να συζητήσει το κρητικό ζήτημα και να ζητήσει να βρεθεί μια λύση καθώς η πολιτική που εφάρμοζε είχε αποτύχει. Οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν ήταν διατεθειμένες να υποχωρήσουν στο κρητικό ζήτημα και απέκλειαν κάθε ενδεχόμενο ένωσης όπως και αλλαγή του καθεστώτος στο νησί. Ο πρίγκηπας είχε ζητήσει να εφαρμοστεί ένα μοντέλο σαν αυτό που εφαρμοζόταν στην Βοσνία-Ερζεγοβίνη.[31]

Όσο καιρό απουσίαζε ο Γεώργιος στην Ευρώπη ο Βενιζέλος είχε έρθει σε επαφή με τον Αντώνη Μιχελιδάκη τον αρχηγό του μεγαλύτερου «φιλοπριγκιπικού» κόμματος στο νησί, έτσι ώστε να βρεθεί μια λύση στο αδιέξοδο. Η προσπάθεια συνεννόησης του

[29] Στο ίδιο, σ. 441-443
[30] Παπαδάκης, ό.π., σ. 160-162
[31] Στο ίδιο, σ. 162-163

Βενιζέλου με τον Μιχελιδάκη έπεσε στο κενό μετά από ενάργειες του πρίγκιπα να ακυρώσει την συμφωνία που είχαν καταλήξει οι δυο άντρες.[32]

Όσο περνούσαν τα χρόνια ο πρίγκιπας έχανε την δημοτικότητα του και οι δυσαρεστημένοι συσπειρώνονταν γύρω από τον μεγάλο του αντίπαλο τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η δυσαρέσκεια ήταν φανερή πλέον και στα «φιλοπριγκιπικά» κόμματα των οποίων οι εκπρόσωποι κρατούσαν αποστάσεις από την πολιτική του πρίγκιπα και συντάσσονταν με τις απόψεις του Βενιζέλου. Στο νησί είχε δημιουργηθεί μια νέα πραγματικότητα που χώριζε τους κρητικούς σε δυο παρατάξεις, αυτή του Ελευθερίου Βενιζέλου που ήταν ο κύριος εκφραστής της ένωσης και την παράταξη του πρίγκιπα Γεωργίου.[33]

Ο πρίγκιπας ήταν αρνητικός στο ενδεχόμενο να προβεί σε εσωτερικές μεταρρυθμίσεις στο νησί και να παραχωρήσει ελευθερίες. Η αδυναμία της εξωτερικής του πολιτικής σε συνδυασμό με τον αυταρχικό τρόπο διοίκησης που εφάρμοζε, με τις φυλακίσεις και τις εξορίες των αντιπάλων του οδήγησαν πολλούς στην παράταξη του Βενιζέλου δίνοντας του ένα σημαντικό «όπλο» που του έλυνε τα χέρια. Ο πρίγκιπας πίστευε ότι ούτε οι υπουργοί του δεν είχαν δικαίωμα να εκφράζονται για την τύχη της Κρήτης, παρά μόνο ο ίδιος είχε αυτό το δικαίωμα. Γινόταν ξεκάθαρο με την πάροδο των χρόνων ότι ο πρίγκιπας δεν είχε σκοπό να διεκδικήσει την ένωση με την υπόλοιπη Ελλάδα. Η δυσφορία ήταν έκδηλη ακόμη και στους υπουργούς του. Έτσι μαζί με τον Βενιζέλο συντάχθηκαν και πολλές σημαντικές προσωπικότητες και πρώην υπουργοί της Κρητικής Πολιτείας, όπως ο Κωνσταντίνος Φούμης και ο Κωνσταντίνος Μάνος που λίγο αργότερα συνέδεσαν μαζί με τον Βενιζέλος την «τριανδρία» στην επανάσταση του Θερίσου. [34]

Η προσπάθεια του πρίγκιπα να καθιερώσει στο νησί ένα καθεστώς απόλυτης μοναρχίας έπεσε στο κενό. Ήταν φανερό ότι ο πρίγκηπας είχε χάσει την πρωτοβουλία κινήσεων και δεν μπορούσε να ελέγξει την κατάσταση. Η Ιερά Σύνοδο της Κρήτης ήταν χωρισμένη στα δύο και η μια πλευρά στήριζε τον πρίγκιπα και η άλλη τον

[32] Στο ίδιο, σ. 164-166
[33] Στο ίδιο, σ. 166-167 & 168-170
[34] Στο ίδιο, σ. 166-167

Βενιζέλο. Το νησί είχε διχαστεί και ο πρίγκιπας χαρακτήριζε προδότες όσους στήριζαν τον Βενιζέλο.[35]

Λίγο πριν εκδηλωθεί η επανάσταση στο Θέρισο, είχαν διαμορφωθεί στο νησί δυο κυρίαρχες ιδεολογίες. Ο Βενιζέλος εκπροσωπούσε τον προοδευτικό λαό της Κρήτης και ο πρίγκιπας εκπροσωπούσε την συντηρητική παράταξη. Αυτοί που είχαν προβληματισμούς για την πορεία της ένωσης και την πορεία του νησιού συντάχθηκαν με την γραμμή της αντιπολίτευσης που ηγούνταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Η διαφωνία και η σύγκρουση μεταξύ Βενιζέλου και πρίγκιπα φαινόταν ότι είχε και ιδεολογική υπόσταση εκτός της διαφωνίας των δυο για το κρητικό ζήτημα.[36]

[35] Στο ίδιο, σ. 166-168
[36] Στο ίδιο, σ. 174

## 2.3 ΑΙΤΙΕΣ ΠΟΥ ΟΔΗΓΗΣΑΝ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ

Οι αιτίες που οδήγησαν στα γεγονότα του Θερίσου και στην ένοπλη εξέγερση ήταν πολλές. Προτού προχωρήσουμε στην ένοπλη εξέγερση είναι σημαντικό να αφιερώσουμε λίγο χρόνο και να δούμε τις αιτίες αυτές.

Μια από τις σημαντικότερες αιτίες ήταν ο αυταρχικός τρόπος διοίκησης του πρίγκιπα που δεν παραχωρούσε ελευθερίες στους κρητικούς. Το σύνταγμα του 1899 που έδινε υπερεξουσίες στον αρμοστή και χαρακτηριζόταν ως συντηρητικό. Η άρνηση του πρίγκιπα να υλοποιήσει την ένωση υπακούοντας στις εντολές των Μεγάλων Δυνάμεων.[37]

Στην δεκαεξαμελή επιτροπή που συνέταξε το σύνταγμα του 1899 συμμετείχε και ο Βενιζέλος, βλέποντας όμως τις επιπτώσεις που είχε στον λαό αντέδρασε. Ο Βενιζέλος ζητούσε εσωτερικές μεταρρυθμίσεις στο νησί κάτι που ο πρίγκιπας δεν ήθελε να υλοποιήσει. Η άρνηση του πρίγκιπα να δεχθεί οποιαδήποτε συζήτηση για το θέμα της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα έφερε την ρήξη στις σχέσεις του με τον Βενιζέλο, ο οποίος απομακρύνθηκε από την θέση του υπουργού δικαιοσύνης της Κρητικής Πολιτείας.[38]

Ο Βενιζέλος κατάλαβε ότι η λύση της ένωσης δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί άμεσα. Έτσι στράφηκε στην λύση της απόλυτης αυτονόμησης του νησιού χωρίς την προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων, πράγμα που θα δημιουργούσε σταδιακά τις προϋποθέσεις ένωσης.[39]

Κατά τα χρόνια της αρμοστείας στο νησί υπήρχαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Η Κρητική Πολιτεία δεν είχε οικονομικούς πόρους και αδυνατούσε να μαζέψει φόρους και έσοδα. Η οικονομική κατάσταση του νησιού οδήγησε πολλούς στην κοινωνική εξαθλίωση. Τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που μάστιζαν το νησί ήταν ορατά με την απουσία δομών και αναπτυξιακού σχεδιασμού να συνεχίζετε από την οθωμανική περίοδο μέχρι και την περίοδο της Κριτικής Πολιτείας.[40]

---

[37] Στέλλα Αλιγιζάκη, *Θέρισο 1905*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Χανιά 2003 σ. 15-17
[38] Χαλκιαδάκης, ό.π., σ. 29-30
[39] Στο ίδιο, σ. 25
[40] Αλιγιζάκη, ό.π., σ. 19

Η μείωση της παραγωγικής ικανότητας του νησιού δεν αντικαταστάθηκε από τους κατοίκους μετά την αποχώρηση των μουσουλμάνων. Απουσίαζαν από το νησί τα δημόσια έργα και το οδικό δίκτυο που θα εξυπηρετούσαν την μετακίνηση των κατοίκων και την εμπορική συναλλαγή των προϊόντων. Αυτό είχε ως συνέπεια το εμπόριο να έχει υποστεί μεγάλο πλήγμα και να μην υπάρχει προοπτική ανάπτυξης. Σε αντίθετη περίπτωση η αστική τάξη του νησιού είχε οικονομική άνεση και αυτό μεγάλωνε το χάσμα ανάμεσα στους κατοίκους του νησιού.[41]

Η Κρήτη δεν ήταν πια κάτω από τον οθωμανικό ζυγό, όμως ήταν ένα νησί που εξακολουθούσε να έχει ελλιπή ανάπτυξη και εξέλιξη σε όλους τους τομείς. Τα οικονομικά προβλήματα ήταν τεράστια με αποτέλεσμα η κατάσταση να βρίσκεται σε αδιέξοδο.[42]

Τα αίτια που αναφέρονται σε αυτό το κεφάλαιο είναι να κυριότερα που οδήγησαν στην εξέγερση του Θερίσου. Οι κάτοικοι του νησιού που υφίσταντο τις συνέπειες της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης που επικρατούσε στο νησί, συνασπίστηκαν γύρω από την αντιπολίτευση του Ελευθερίου Βενιζέλου που ζητούσε μεταρρυθμίσεις και την κατάργηση του αυταρχικού και δεσποτικού καθεστώς του πρίγκιπα Γεωργίου για να οδηγηθεί η Κρήτη σταδιακά στην ένωση με την υπόλοιπη Ελλάδα.[43]

[41] Χαλκιαδάκης, ό.π., σ. 31-32
[42] Παπαδάκης, ό.π., σ. 182-183
[43] Χαλκιαδάκης, ό.π., σ. 32

## 2.4 Η ΩΡΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Αντιπροσωπίες από όλη την Κρήτη είχαν επιδώσει αιτήματα στον πρίγκιπα για να τα μεταφέρει στις Μεγάλες Δυνάμεις και να τους κάνει γνωστό ότι ο κρητικός λαός επιθυμεί την ένωση με την Ελλάδα. Οι διαφωνίες και η αδυναμία να δοθεί λύση στο κρητικό ζήτημα, είχαν δυσαρεστήσει πολλούς. Ήταν ξεκάθαρο ότι η πολιτική που εφάρμοζε ο αρμοστής είχε αποτύχει σε όλα τα επίπεδα. Ο πρίγκιπας δεν είχε καταφέρει μέχρι το 1905 να δώσει λύση στα σημαντικά ζητήματα που απασχολούσαν τους κρητικούς. Είχε επαναφέρει το νησί στο καθεστώς αβεβαιότητας που κυριαρχούσε πριν το 1898 και την ίδρυση της Κρητικής Πολιτείας. Τα μεγάλα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που αντιμετώπιζε ο λαός δεν έδιναν άλλα περιθώρια υποχώρησης και η ώρα της ένοπλης εξέγερσης είχε φτάσει.[44]

Η ένοπλη εξέγερση στο χωριό Θέρισο το 1905 ήταν ένα κίνημα εναντίον της αρμοστείας του πρίγκιπα Γεωργίου με αίτημα την απομάκρυνση του από το νησί έτσι ώστε να ανοίξει ο δρόμος για να πραγματοποιηθεί η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.[45]

Το Θέρισο είναι μια περιοχή δύσβατη την οποία γνώριζε καλά ο Βενιζέλος, καθώς ήταν το μέρος καταγωγής της μητέρας του. Η επιλογή της περιοχής του Θερίσου δεν είχε γίνει τυχαία από τον Βενιζέλο. Απέχει μόλις 15 χιλιόμετρα νότια της πόλης των Χανίων και η δυσβατότητα θα έκανε ακόμη δυσκολότερο το έργο της καταστολής της εξέγερσης από κάποιον που δεν είχε εικόνα της περιοχής. Επίσης ήταν και περιοχή που έλεγχαν οι Ιταλοί που ήταν πιο διαλλακτική από τις υπόλοιπες Δυνάμεις.[46]

Ήδη από τον προηγούμενο χρόνο ο Βενιζέλος επισκεπτόταν τακτικά την περιοχή για να λάβει την συγκατάθεση των κατοίκων για την εξέγερση που ετοίμαζε και να σκιαγραφήσει την περιοχή. Σημείωνε τα δύσβατα μονοπάτια και τα μυστικά περάσματα που συνέδεαν το Θέρισο με το υπόλοιπο νησί.[47]

Ο Βενιζέλος μετά την αποπομπή του από την θέση του υπουργού δικαιοσύνης εργαζόταν συστηματικά για να προωθήσει το ζήτημα της ένωσης και να αποκρούσει τις επιθέσεις που δέχονταν από τον «φιλοβασιλικό» τύπο. Η αυταρχική πολιτική που

[44] Παπαδάκης, ό.π., σ. 183
[45] Βερέμης, ό.π., σ. 39
[46] Αλιγιζάκη, ό.π., σ. 11
[47] Παπαδάκης, ό.π, σ. 188

εφάρμοζε ο πρίγκιπας είχε οδηγήσει πολλούς δυσαρεστημένους να συσπειρωθούν γύρω από την αντιπολιτευτική γραμμή του Βενιζέλου που με τον καιρό δυνάμωνε.[48]

Με την είσοδο στο νέο έτος 1905, η αντιπολίτευση ετοιμαζόταν να δηλώσει την δυναμική της παρουσία στα πράγματα και να απαιτήσει την αλλαγή της πολιτικής κατάστασης στο νησί. Στις 26 Φεβρουαρίου του 1905, η «Ηνωμένη αντιπολίτευση» υπό τον Βενιζέλο διατύπωσε γραπτά και υπέγραψε υπόμνημα που ζητούσε την αλλαγή του συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας και την αλλαγή της πολιτικής κατάστασης, με σκοπό να υλοποιηθεί η επιδιωκόμενη ένωση με την Ελλάδα.[49]

Το υπόμνημα που κατέθεσαν οι επαναστάτες ανέφερε χαρακτηριστικά, *«Οι υπογεγραμμένοι αποτελούντες την ηνωμένην εν Κρήτη αντιπολίτευσιν, συνέλθοντες εν Χανίοις τη 26 Φεβρουαρίου 1905, αποσκοπούντες εις την εκπλήρωσιν του Εθνικού Προγράμματος, αποφασίζομεν: α) Πρώτο και κύριο μέλημα ημών έστω η επίτευξις του από αιώνων επιδιωκομένου σκοπού της ενώσεως της Κρήτης μετά της ελευθέρας Ελλάδας· β) Αδυνάτου αποβαίνοντος του σκοπού τούτου, θέλομεν επιδιώξει την πολιτικήν προσσέγισιν της πατρίδος μας προς την ελευθέραν Ελλάδα, μεταβαλόμενης από διεθνούς απόψεως της σημερινής καταστάσεως· γ) Μη εκπληρουμένου μηδέ του σκοπού τούτου θέλομεν επιδιώξει την αναθεώρηση του ημετέρου συντάγματος κατά το πρότυπον του ελληνικού, όπως απαλλαγή ο τόπος του δεσποτισμού. Του προγράμματος τούτου την πραγμάτωσιν θέλομεν επιδιώξει και δι' ενόπλων λαϊκών συναθροίσεων. Εν τας ενέργειαις ημών δεν θέλομεν επιδιώξει προσωπικήν μεταβολήν, αλλ' απελθούσης τοιαύτης θέλομεν αποκρούσει παντί σθένει και δια των όπλων έτι πάντα μη Έλληνα κυβερνήτην»*.[50]

Αυτό το υπόμνημα συντάχθηκε από την επαναστατημένη αντιπολίτευση και προμήνυε αυτό του θα επακολουθούσε λίγες ημέρες αργότερα στις 10 Μαρτίου 1905. Όταν η αντιπολίτευση κήρυξε την ένοπλη εξέγερση κατά της αρμοστείας στο χωριό του Θερίσου της ορεινής Κυδωνίας. Λίγες ημέρες μετά την εκδήλωση της εξέγερσης είχαν προγραμματιστεί εκλογές στις 20 Μαρτίου για την εκλογή 64 βουλευτών και άλλων 10 που θα διόριζε ο αρμοστής. Το σύνολο των πολιτικών δυνάμεων που μάχονταν το

[48] Δετοράκης, ό.π., σ. 444
[49] Χαλκιαδάκης, ό.π., σ. 32-33
[50] Δετοράκης, ό.π., σ. 444

καθεστώς του πρίγκιπα δεν συμμετείχε κάλεσε τους κρητικούς να μην συμμετάσχει στις εκλογές και κατήγγειλε το καθεστώς της αρμοστείας ως δεσποτικό και αυταρχικό.[51]

Τους πρώτους μήνες του νέου έτους στα Χανιά και σε όλο το νησί περιφρουρούσε ισχυρή αστυνομική δύναμη και έκανε έρευνες παντού, είχε πληροφορίες για μυστικές συναντήσεις και συγκεντρώσεις με στόχο την διάδοση των αρχών και ιδεών του κινήματος που ετοιμαζόταν. Μέσα σε αυτό το τεταμένο κλίμα δεν άργησαν να έρθουν και οι έρευνες σε σπίτια υπόπτων και οι συλλήψεις τους με στόχο να προκαλέσουν τον φόβο στην αντιπολίτευση.[52]

Οι αρχές συνέχιζαν το έργο τους και σε ελέγχους που έκαναν κατέσχεσαν όπλα και τρόφιμα και κάθε βοήθεια που προορίζονταν για τους επαναστάτες του Θερίσου. Στην Αθήνα και στην υπόλοιπη Ελλάδα το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης μονοπωλούσε ο Μακεδονικός αγώνας και ο Ρωσοϊαπωνικός πόλεμος. Η έναρξη της επανάστασης έπεσε σαν κεραυνός εν αιθρία και οι εφημερίδες έγραφαν ότι η Κρήτη είχε εξεγερθεί ξανά αυτή την φορά κατά του πρίγκιπα. Ο Δηλιγιάννης συγκάλεσε έκτακτο υπουργικό συμβούλιο για να σκιαγραφήσουν την κατάσταση στο Θέρισο προσπαθώντας να αποτρέψει την σύγκρουση, καθώς θα οδηγούσε σε οριστική ρήξη με τα ανάκτορα. Τέτοια εξέγερση δεν είχε υπάρξει ανάλογη στο νησί, καθώς οι επαναστάτες δεν αποδέχονταν τις αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων. Η κυβέρνηση και ο Δηλιγιάννης φοβόταν ότι η κατάσταση στην Κρήτη θα έθετε σε κίνδυνο και την συνοχή της Ελλάδας με την κοινή γνώμη να είναι διχασμένη. Ζήτησε από τους εκδότες των εφημερίδων να σταθούν απέναντι στην επανάσταση όμως, οι μισές είχαν πάρει το μέρος των επαναστατών.[53]

Οι εξεγερμένοι παρά το γεγονός ότι οι αστυνομικές αρχές είχαν καταστήσει δύσκολη την πρόσβαση συγκεντρώθηκαν στο Θέρισο. Ο Βενιζέλος όλο το προηγούμενο διάστημα να προλείανε το έδαφος για την σύγκρουση με το καθεστώς της αρμοστείας..[54]

Τα μηνύματα στήριξης και συμπαράστασης προς την επανάσταση και τους εξεγερμένους ήταν από όλη την Κρήτη, δείχνοντας την αποδοχής του κινήματος από τον κρητικό λαό. Την επανάσταση στήριξαν και επαναστάτες που είχαν πολεμήσει επί

[51] Στο ίδιο, σ. 444-445
[52] Παπαδάκης, ό.π., σ. 183
[53] Στο ίδιο, σ. 186
[54] Δετοράκης, ό.π., σ. 445

τουρκοκρατίας σε παλαιότερες κρητικές εξεγέρσεις, αλλά και σπουδαίες προσωπικότητες του νησιού.[55]

Στην επανάσταση έσπευσαν να συνδράμουν αμέσως από τις πρώτες ημέρες πολιτικοί από όλο το νησί και τοπικοί παράγοντες με τους Ηρακλειώτες Ιωάννη Σφακιανάκη, Αριστείδη Στεργιάδη και Εμμανουήλ Πολυχρονίδη, με τους Ρεθυμνίωτες Ιωάννη Τσουδερό και επίσκοπο Διονύσιο Καστρινογιαννάκη, και με τους Λασιθιώτες Μανούσο Σφακιανάκη και τον επίσκοπο Πέτρας Τίτο.[56]

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εκμεταλλευόμενος την ασυνεννοησία των Μεγάλων Δυνάμεων κατάφερε να οργανώσει την επανάσταση και να ιδρύσει την «Προσωρινή Κυβέρνηση της Κρήτης» με έδρα το Θέρισο. Προέβει σε εσωτερικό δανεισμό για τις ανάγκες της επανάστασης ύψους 100.000 δραχμών. Η «Προσωρινή Κυβέρνηση της Κρήτης» προχώρησε στην ίδρυση και οργάνωση οικονομικών, συγκοινωνιών και εσωτερικών υπηρεσιών. Για επικοινωνιακούς λόγους οι επαναστάτες προέβησαν στην έκδοση της εφημερίδας «Το Θέρισο» που περιέγραφε την καθημερινότητα της επανάστασης και τις απόψεις των επαναστατών. Προχώρησαν και στην τύπωση γραμματόσημων.[57]

Ο Βενιζέλος ήταν άξιος πολιτικός που μπορούσε να διαδραματίσει και ρόλο στρατιωτικού καθοδηγητή. Δεινός ρήτορας που μπορούσε να εμπνεύσει τα πλήθη για λαϊκό ξεσηκωμό και να τα αποκαθηλώσει με τον γλαφυρό του λόγο. Υπεύθυνος και σταθερός στις αρχές και τις αξίες του, κυνηγώντας πάντα τους στόχους του και λαμβάνοντας πάντα γρήγορες αποφάσεις. Μαζί με τους Φούμη και Μάνο συνέδεσαν την «τριανδρία» του Θερίσου, όπου οι αρετές του Βενιζέλου συμπληρώνονταν από την εκτελεστική δεινότητα του Μάνου στις δύσκολες αποφάσεις και την συντηρητική προσέγγιση του Φούμη. Ο Βενιζέλος είχε αναλάβει την πολιτική εκπροσώπηση της επανάστασης, ο Φούμης είχε αναλάβει την διαχείριση των οικονομικών και ο Μάνος το στρατιωτικό σκέλος.[58]

[55] Χαλκιαδάκης, ό.π., σ. 33
[56] Δετοράκης, ό.π., σ. 446
[57] Στο ίδιο
[58] Χαλκιαδάκης, ό.π., σ. 33

# 3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΚΡΙΣΙΜΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΟΥ

## 3.1 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ

Αρχές του νέου έτους ο Βενιζέλος κάλεσε από την Αθήνα τον Κωνσταντίνο Μάνο να γυρίσει στο νησί, ήθελε την συμβολή του για να υλοποιήσει τα σχέδια που είχε κατά νου και του ζητούσε να κλείσει τις συμφωνίες για την αγορά όπλων και εφοδίων για τις ανάγκες της επανάστασης. Ο Βενιζέλος δεν είχε άλλο τρόπο να δηλώσει τις αντιθέσεις του στον πρίγκιπα κι έτσι η μόνο λύση ήταν το Θέρισο κι ο ένοπλος αγώνας.[59]

> *«Το αναγγελλόμενον ήδη εκ Χανίων κίνημα ήτο προ πολλού γνωστόν και εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν. Κρήτες εθελοντές εις Αθήνας ηγόρασαν όπλα, παρηκολουθούντο δε διαρκώς υπό της αστυνομίας κατά την ενταύθα διαμονήν των επιτυχόντες φαίνεται να τα εξαγάγωσιν εις την Κρήτη.»*[60]

Η επανάσταση ξεκίνησε στις 10 Μαρτίου με τους κατοίκους να ξυπνάνε το πρωί στα αστικά κέντρα και την ύπαιθρο και να αντικρίζουν προκηρύξεις που καλούσαν τον λαό της Κρήτης να ξεσηκωθεί κατά της αρμοστείας και του αυταρχισμού, και να διεκδικήσει την ένωση του νησιού με την Ελλάδα.[61]

> *«Πεντήκοντα έτι Κρήτες εκ διαφόρων κωμοπόλεων των πέριξ είχον συγκεντρωθή την Πέμπτην εις Χανιά και εκείθεν διηυθύνθησαν ομού με τους άλλους πολιτικούς εις Θέρισσον. Εικάζεται ότι οι συγκεντρωθησόμενοι εις Θέρισσον αύριον εκ των διαφόρων επαρχιών της Κρήτης θα ανέρχονται εις 500 με ενόπλους και 1000 άοπλους. Υπάρχει δε φόβος ότι ελαχίστη αυστηρότης από μέρος της εξουσίας δύναται να δώση αφορμήν αιματηροτάτης συγκρούσεως.»*[62]

> *«Οι οπαδοί του Βενιζέλου κατόπιν διαβημάτων του αρχηγού αυτών ή μάλλον του Μάνου, συνηθροίσθησαν πάντες πάνοπλοι εις το χωριόν*

[59] Herbert Adams Gibbons, *Βενιζέλος μια βιογραφία (1864-1920),* Βασιλειάδου Φαίη (επιμ.), Κατσιμίτσης Μιχάλης (μτφρ.), τμ. Α', Ευρασία, Αθήνα 2008, σ. 71
[60] *Εμπρός*, Αθήνα 12 Μαρτίου 1905
[61] Παναγιωτάκης, ό.π., σ. 95
[62] *Εμπρός*, Αθήνα 12 Μαρτίου 1905

*Θέρισον, πεντάωρον απέχον των Χανίων. Οι Βενιζελικοί, οίτινες είχον οπλισθή δι' όπλων γκρα εξ' Ελλάδος... συνήλθον δε ίνα προβούν εις διαμαρτυρίαν δια την αναβολήν της εθνικής αποκαταστάσεως της Κρήτης, συγχρόνως δε και εις ένοπλον επίδειξιν.»*[63]

Την ίδια ημέρα ξένες στρατιωτικές δυνάμεις περιπολούσαν τους δρόμους και τα σοκάκια των Χανίων. Λίγο αργότερα έκανε την εμφάνιση του και στο λιμάνι της Σούδας ισχυρή ναυτική δύναμη, με τα αγήματα των Μεγάλων Δυνάμεων να αποβιβάζονται στα Χανιά και να καταδιώκουν τους πολίτες. Η νέα κατάσταση που είχε διαμορφωθεί είχε βάλει σε κίνδυνο την διεξαγωγή της επανάστασης με τους οπαδούς του Βενιζέλου να βρίσκονται στο στόχαστρο των αρχών και να τους συλλαμβάνουν.[64]

*«Οι χθες την νύχτα δια της «Πελοποννήσου» αφιχθέντες επιβάται βεβαιούν ότι τα εις την Σούδαν ξένα πολεμικά απεβίβασαν ένοπλα αγήματα τα οποία αδιακρίτως επιτίθενται κατά των πολιτών. Το κίνημα εγενικεύθη καθ' όλην την νήσον. Αληθής τρομοκρατία επικρατεί. Αι συλλήψεις επεκτείνονται μεταξύ των φίλων του κ. Βενιζέλου. Ο υπαρχηγός του Βενιζελικού κόμματος κ. Μαρκαντωνάκης διαφυγών έφθασεν εις Πειραιά.»*[65]

*«Οι ελθόντες χθες την νύχτα Κρήτες αφηγούνται ότι πλήρης τρομοκρατία επικρατεί εις τα Χανιά. Τα εν Σούδα ορμούντα πολεμικά των Μεγάλων Δυνάμεων απεβίβασαν ισχυρά ναυτικά αγήματα, άτινα επετέθησαν κατά των Κρητών αδιακρίτως. Ένεκα τούτου η τάξις εν αυτοίς τοις Χανίοις διεσαλεύθη, φόβος δε μέγας υπάρχει μη εκ της διαγωγής των ξένων πληρωμάτων επέλθουν σοβαρώτεραι σκηναι.»*[66]

Οι επαναστάτες είχαν μαζευτεί στο Θέρισο και σχεδίαζαν την επόμενη κίνηση που θα έκαναν. Στις 11 Μαρτίου έφτασε στο Θέρισο ομάδα από σαράντα Κρητικούς χωροφύλακες και Ιταλούς καραμπινιέρους υπό την ηγεσία του Ιταλού μοίραρχου Μπιεμόντε με στόχο να καταστείλουν την εξέγερση. Στα υψώματα του Θερίσου είχαν εγκατασταθεί επαναστάτες αποτρέποντας την χωροφυλακή και τους καραμπινιέρους να εισβάλουν και να καταστείλουν την εξέγερση υποχρεώνοντας τους σε οπισθοχώρηση

[63] *Σκριπ*, Αθήνα 12 Μαρτίου 1905
[64] Παπαδάκης, ό.π., σ. 184-185
[65] *Εμπρός*, Αθήνα 12 Μαρτίου 1905
[66] *Σκριπ*, Αθήνα 12 Μαρτίου 1905

με την απώλεια ενός χωροφύλακα και τον τραυματισμό ενός άλλου να είναι ο απολογισμός της σύγκρουσης.[67]

> *«Ο μοίραρχος της χωροφυλακής Ιταλός Μπόρνιας διαταχθείς μετέβη μετά 50 χωροφυλάκων να καταλάβη λόφον δεσπόζοντα του Θερίσου τα ξημερώματα της Παρασκευής. Αί προφυλακαί των επαναστατών υπέδειξαν αυτώ ότι δεν θα του επιτρέψωσι τούτο… Ο αξιωματικός επέμενε να καταλάβη τον λόφον δια της βίας και ως εκ τούτου εγένετο συμπλοκή, καθ' ην επληγώθησαν δυο χωροφύλακες, εξ' ών ο εις σοβαρώς και ο έτερος ελαφρώς…»*[68]

> *«…Είνε αληθές ότι οι αντιπολιτευόμενοι εν Κρήτη μετέβησαν εις Θέρισον μετά των οπαδών των δια να κηρύξουν την ένωσιν. Επυροβόλησαν κατά της χωροφυλακής ήτις περιεπόλει προς το μέρος εκείνο τραυματίσαντες δυο χωροφύλακας…»*[69]

Ο πρίγκιπας επιχείρησε να πείσει τους επαναστάτες να εγκαταλείψουν το Θέρισο. Με διάγγελμα του ο Βενιζέλος στις 11 Μαρτίου σε τελετή στον προαύλιο του ναού του Αγίου Γεωργίου κήρυξε την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Το ψήφισμα που διάβασε ο Βενιζέλος ανέφερε χαρακτηριστικά: *«Ο Κρητικός λαός, συνελθών εις πάνδημον συλλαλητήριον εν Θερίσω Κυδωνίας, σήμερον την 11 Μαρτίου 1905, κηρύττει ενώπιον Θεού και ανθρώπων την πολιτικήν αυτού ένωσιν μετά του Βασιλείου της Ελλάδος εις μίαν αδιαίρετον ελευθέραν συνταγματικήν πολιτείαν»*[70]

> *«Οι εις Θέρισον της Κυδωνίας συγκεντρωμένοι επαναστάται, ως είχον προαποφασίσει ύψωσαν την Κυριακήν την Ελληνικήν σημαίαν κηρύξαντες την ένωσιν μετά της Ελλάδος. Προ της υψώσεως της σημαίας της ενώσεως ετελέσθη ιερουγία εις τον ναόν της κωμοπόλεως, ωμίλησαν δε προς τους επαναστάτας οι αρχηγοί του κινήματος αναπτύξαντες τον σκοπήν αυτού και εξάραντες την αφοσίωσιν του Κρητικού λαού προς την πραγμάτωσιν του προαιώνιου αυτού πόθου.»*[71]

---

[67] Παπαδάκης, ό.π., σ. 190
[68] *Σκριπ*, Αθήνα 14 Μαρτίου 1905
[69] *Εμπρός*, Αθήνα 13 Μαρτίου 1905
[70] Παπαδάκης, ό.π., σ. 191
[71] *Σκριπ*, Αθήνα 15 Μαρτίου 1905

«*Κατά την χθεσινήν ημέραν οι εν Θερίσω τις Κρήτης συνελθόντες αρχηγοί της αντιπολιτεύσεως κ. κ. Βενιζέλος, Φούμης, Μάνος κτλ, επρόκειτο κατά την ληφθείσαν απόφασιν να συντάξουν ψήφισμα ζητούντες την ένωσιν της Κρήτης μετά της Ελλάδος δι' αυτού, όπερθα επιδίδιτο προς τους εν Κανίοις αντιπροσώπους των Δυνάμεων δι' ειδικής επιτροπής. Μέχρι της νυχτός ουδεμία επίσημος ή ιδιωτική πληροφορία ελήφθη εκ Χανίων αναγγέλλουσα την σύνταξιν του ψηφίσματος τούτου, εικάζεται όμως όσι εγένετο αυτή περί το απόγευμα, ένεκα όμως της σχετικής αποστάσεως, ήτις χωρίζει την Θέρισον από των Χανίων η επιτροπή η οποία επρόκειτο να επιδώση το ψήφισμα προς τους ξένους πρόξενους θα μετέβη αργά, εξ αιτίας δε τούτου δεν κατορθώθη να μεταδοθή εγκαίρως η είδησις αυτή δια του τηλεγράφου ενταύθα.*»[72]

Την επομένη της κήρυξης της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα από τους επαναστάτες. Στις 12 Μαρτίου η συνέλευση των επαναστατών εξέλεξε προεδρείο και όρισε πρόεδρο τον αγωνιστή του 1866 Ιωάννη Παπαγιαννάκη και στην θέση των αντιπροέδρων ορίστηκαν οι Στυλιανός Φωτάκης, Κυριάκος Μπιράκης, Ανδρέας Κακούρης, Ιωάννης Καλογερής με γενικό γραμματέα της επανάστασης τον Κωνσταντίνο Μάνο.[73]

«*Οι εις Θέρισον επαναστάται μετά την ύψωσιν της σημαίας της ενώσεως προέβησαν εις την εκλογήν τακτικού προεδρείου, ήτοι επαναστατικής επιτροπής, εις την οποίαν παρεχωρήθη πληρεξούσιο της όσον αφορά την διεξαγωγήν της υποθέσεως. Το προεδρείον τούτο αμέσως μετά την εκλογήν του συνήλθεν εις ιδιαιτέραν συνεδρίασιν και εξέδωκε διάφορα έγγραφα και υπομνήματα προς τους πρόξενους των Δυνάμεων, την Κρτικήν Κυβέρνησιν και τον Κρητικόν λαόν.*»[74]

Το προεδρείο δίχως να χάσει χρόνο άρχισε να εργάζεται και στις 12 Μαρτίου κοινοποίησε το ψήφισμα που υπέγραφαν στους πρόξενους των Μεγάλων Δυνάμεων και την κυβέρνηση του αρμοστή. Κοινοποιούσαν την απόφαση της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα καθώς και τις θέσεις των επαναστατών.[75] Κατηγορούσαν τις Μεγάλες

[72] *Εμπρός*, Αθήνα 14 Μαρτίου 1905
[73] Χαλκιαδάκης, ό.π., σ. 33
[74] *Σκριπ*, Αθήνα 15 Μαρτίου 1905
[75] Χαλκιαδάκης, ό.π., σ. 33

Δυνάμεις ότι ήταν υπεύθυνες για το δεσποτικό καθεστώς που είχε δημιουργηθεί στην Κρήτη, χωρίς όμως να κάνουν λόγο για απομάκρυνση τους από το νησί αποδεχόμενοι την διατήρηση τους στις περιοχές που υπήρχαν διεθνή στρατεύματα. Στο ψήφισμα που κοινοποίησαν στους πρόξενους οι επαναστάτες έκαναν λόγο και για μια μεταβατική περίοδο χάρητος ώσπου να οργανωθούν και να αναλάβουν την ευθύνη της προσωρινής διοίκησης της Κρήτης μέχρι να γίνει η πολυπόθητη ένωση. Η κατάσταση είχε οδηγηθεί σε αδιέξοδο λόγω των οικονομικών προβλημάτων και της αυταρχικής πολιτικής του πρίγκιπα που σε συνδυασμό με την μη εκπλήρωση της πολυπόθητης ένωσης είχε δημιουργήσει ένα φαύλο πολιτικό σύστημα που εξυπηρετούσε μόνο τον αρμοστή. Έτσι ο κρητικός λαός κατέφυγε στην μόνη ελπίδα που του είχε απομείνει αυτή της ένοπλης εξέγερσης.[76]

> *«Το προεδρείον των επαναστατών μετά την εκλογήν του συνέταξεν υπόμνημα προς τους Πρόξενους των προστάτιδων Δυνάμεων, το οποίο δι' ιδιαιτέρου απεσταλομένου ελήφθη εις τα εν Χανίοις Προξενεία. Δια του υπομνήματος τούτου οι επαναστάται απευθυνόμενοι εις τα προστατευτικά αισθήματα των Δυνάμεων παριστώσι την κατάστασιν της νήσου και την απόγνωσιν εις την οποίαν περιήλθεν ο Κρητικός λαός βλέπων ματαιουμένας τας ελπίδας του περί προσεχούς πλήρους πολιτικής αυτού αποκαταστάσεως δια της ενώσεως μετά της Ελλάδος.»*[77]

Στις 12 Μαρτίου ο πρωθυπουργός της Ελλάδας Θεόδωρος Δηλιγιάννης κάλεσε τους διευθυντές των αθηναϊκών εφημερίδων ζητώντας τους να στηρίξουν τον πρίγκηπα Γεώργιο, κάνοντας παράλληλα σκληρές δηλώσεις κατά του Βενιζέλου και των επαναστατών. Οι μισές εφημερίδες όμως στήριζαν το κίνημα του Θερίσου και τους επαναστάτες.[78]

> *«Πράγματι χθες την εσπέραν κατόπιν προσκλήσεως συνήλθον εν τη οικεία του πρωθυπουργού κ. Δηλιγιάννη πάντες οι Διευθυνταί των ενταύθα εκδιδόμενων εφημερίδων. Ο κ. Δηλιγιάννης εξήγησεν εις τους προσελθόντας την έκτακτον αφορμήν, ήτις ηνάγκασεν αυτόν να τους καλέση. Αφού δε ανέπτυξε δια μακρών την εν Κρήτη κατάστασιν και τας συνεπείας ας δύναται να έχη επί της τύχης του Κρητικού ζητήματος η*

[76] Παπαδάκης, ό.π., σ. 191-192
[77] *Σκριπ*, Αθήνα 15 Μαρτίου 1905
[78] Παπαδάκης, ό.π., σ. 185-187

*γενομένη εις Θέρισον συνάθροιση, παρακάλεσε τους διευθυντάς των εφημερίδων όπως μη ενθαρρύνωσι το κίνημα… ο κ. Δηλιγιάννης ετόνισεν εν γένει την ανάγκην, όπως οι Κρήτες μείνωσιν ήσυχοι επαναπαυόμενοι εις το πατριωτισμόν του Πρίγκηπος, ότι κινήματα αντιδραστικά δύναται να έχωσι δυσαρέστους συνεπείας και ότι δε μέλλει ήδα ν' απευθύνη προς ρέπει να τύχωσιν εξ' Ελλάδος ενθαρρύνσεως… Τίνες των διευθυντών των εφημερίδων τω απήντησαν...Αλλ' αφού παρήλθε μια επταετία και αί Δυνάμεις αντί να πραγματοποιήσωσι τους πόθους των Κρητών αναβάλλουσιν επ' αόριστον την πραγματοποίησιν των πόθων των Κρητών καθίσταται απαραίτητον να μεταρρυθμισθή το πολίτευμα συμφώνως προς τη κατάστασιν ήτις εδημιουργήθη δια της νέας αποφάσεως των Δυνάμεων…»* [79]

*«…Είνε ύβρις κατά του Κρητικού λαού, είπεν ο κ. Δηλιγιάννης, η ιδέα ότι δι' εγκλήματος και δι' εμφυλίων σπαραγμών θα επιδιώξωσιν οι Κρήτες αλλαγήν του υφισταμένου πολιτεύματος αυτών. Και αν δε υποτεθή προς στιγμήν ότι όλαι αί αιτιάσεις, ας προβάλλουσιν οι περί τον κ. Βενιζέλον είνε ακριβείς, πάλιν η βία δεν είνε το μέσον εκείνο εις το οποίον φιλοπάτριδες πολιτεύεται πρέπει να καταφύγουν. Οι πολιτικοί άνδρες δύναται να έχωσι και ιδιαιτέρας φιλοδοξίας, αλλά τα γενικά συμφέροντα της χώρας πρέπει να προτιμώνται των ιδιαιτέρων συμφερόντων και να μη θυσιάζωνται εις τούτα τα συμφέροντα της Πατρίδος… τίνες των κ. διευθυντών των εφημερίδων έχοντες διάφορον γνώμην περί της πολιτικής εν Κρήτης καταστάσεως…»*[80]

Η επανάσταση ανησύχησε τον πρίγκιπα και προχώρησε στην χωρίς σχεδιασμό εφαρμογή μέτρων για την καταστολή του κινήματος, δίνοντας στους εξεγερμένους μια προθεσμία 36 ωρών για να παραδώσουν τα όπλα τους. Ο πρίγκιπας δεν πέτυχε τον στόχο του καθώς οι επαναστάτες δεν παρέδωσαν τα όπλα..[81]

Στις 16 Μαρτίου ο πρίγκηπας, ανακοίνωσε ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις θα επέβαιναν στρατιωτικά για να καταπνίξουν την εξέγερση. Μετά από αυτή την ανακοίνωση υπήρξαν αντιδράσεις των εφημερίδων που κατέκριναν τις Μεγάλες

[79] *Εμπρός*, Αθήνα 13 Μαρτίου 1905
[80] *Σκριπ*, Αθήνα 13 Μαρτίου 1905
[81] Δετοράκης, ό.π., σ. 446

Δυνάμεις και τον πρίγκιπα γι' αυτές τις ενέργειες. Ο λαός των Αθηνών είχε ξεσηκωθεί υπέρ των επαναστατημένων κρητικών και με προκηρύξεις στις 17 Μαρτίου καλούσε τον κόσμο σε συμπαράσταση προς τον λαό της Κρήτης. Η ενέργεια αυτή κατέδειξε ότι το κίνημα του Θερίσου λάμβανε διαστάσεις και εξαπλώνονταν και στην υπόλοιπη Ελλάδα.[82]

> *«Μετά την παρέλευσιν της 36ώρου προθεσμίας της ταχθείσης εις τους επαναστάτας υπό των Δυνάμεων, χάρις εις την επέμβασιν του πρίγκηπος ίνα καταθέσουν τα όπλα, απεφασίσθη η καταδίωξις αυτών και η επαναφορά της τάξεως δια της βίας. Προς τον σκοπόν τούτον εδόθησαν διαταγαί εις τα διεθνή αγήματα ίνα ώσιν έτοιμα εις πρώτην διαταγήν.»*[83]

> *«Συμφώνως προς τας διαταγάς τας οποίας έδωκεν αι Δυνάμεις, αύριον 18ην Μαρτίου, ότι λήγει η προθεσμία των 36 ωρών η οποία τη μεσολαβήσει του Ύπατου Αρμοστού, εχορηγήθη εις τους επαναστάτας όπως καταθέσωσι τα όπλα και επανέλθωσιν εις τας εστίας των τα διεθνή στρατεύματα θα εξέλθωσιν εκ των πόλεων Χανίων, Ηρακλείου και Ρεθύμνης και θα βαδίσωσι κατά των επαναστατών…»*[84]

Το ψήφισμα που κοινοποίησαν οι επαναστάτες αγνοήθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Λίγες ημέρες αργότερα στις 18 Μαρτίου μια μεγάλη στρατιωτική δύναμη αποτελούμενη από 300 στρατιώτες των Μεγάλων Δυνάμεων και 50 χωροφύλακες ξεκινούσαν από τα Χανιά για να καταστείλουν την εξέγερση στο Θέρισο. Ο Βενιζέλος έκανε γνωστή την θέληση των επαναστατών να μην εγκαταλείψουν τα πεδία των μαχών και να πολεμήσουν αν χρειαστεί για την ελευθερία της Κρήτης. Ο διοικητής των γαλλικών στρατευμάτων του νησιού ο αντισυνταγματάρχης Λουμπάνσκι ο οποίος ενεργούσε για λογαριασμό των Μεγάλων Δυνάμεων, απεύθυνε πρόσκληση προς τους επαναστάτες του Θερίσου να καθίσουν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων έχοντας εντολή να αποφευχθεί η σύγκρουση με τους εξεγερμένους.[85]

> *«Καθ' α ασφαλώς πληροφορούμεθα η Κυβέρνησις έλαβε χθες τηλεγράφημα εκ Χανίων, το οποίον ανήγγειλεν ότι τα Διεθνή στρατεύματα αναχωρήσαντα εκ Χανίων διενθύνονται εις Θέρισον, όπως αποκλείσουν*

[82] Παπαδάκης, ό.π., σ. 187-188
[83] *Εμπρός*, Αθήνα 18 Μαρτίου 1905
[84] *Σκριπ*, Αθήνα 18 Μαρτίου 1905
[85] Παπαδάκης, ό.π., σ. 192-193

*τους εκεί ευρισκομένους αντάρτας. Η Κυβέρνησις είνε αισιόδοξος έχει δε μεγάλας ελπίδας, ότι θα αποσοβηθή πάσα αιματηρά σύρραξις μεταξύ των επαναστατών και των αποτελούντων τον Διεθνή στρατόν και των Κρητών χωροφυλάκων. Ο πρίγκηψ Γεώργιος κατά τας πληροφορίας της Κυβερνήσεως, κατέβαλε προσπαθείας ώστε ν' αποσοβηθή πάσα αιματηρά συμπλοκή. Φαίνεται, ότι τα διεθνή στρατεύματα έχουσι διαταγάς να περιορίσουν τους επαναστάτας και να τους αποκλείσουν όσον το δυνατόν στενώτερον, ίνα τους εξαναγκάσουν να καταθέσουν τα όπλα, ένεκα των παντελών στερήσεων, αι οποίαι θα είνε άφευκτοι δι' αυτούς.»*[86]

*«Χθες, διεθνή στρατεύματα εκ 350 ανδρών αποτελούμενα ανεχώρησαν εντεύθεν κατευθυνόμενα εις Αλικιανού μετά τεσσάρων ορειβατικών τηλεβόλων. Εις το χωριόν τούτο εστάθμευσαν ίνα διανυκτερεύσουν. Σήμερον το διεθνές τούτο απόσπασμα ενισχυόμενων και δια 150 χωροφυλάκων θα περιζώση τους εν Θερίσω ευρισκομένους επαναστάτας.»*[87]

Στις 19 Μαρτίου, επαναστάτες και εκπρόσωποι των Μεγάλων Δυνάμεων θα κάθιζαν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων από κοινού για να συζητήσουν. Τόπος συνάντησης είχε οριστεί το χωριό Φουρνές της ορεινής Κυδωνίας. Η συνάντηση διεξήχθη μεταξύ του αντισυνταγματάρχη Λουμπάνσκι και των Κωνσταντίνο Φούμη και Κωνσταντίνο Μάνο που τους συνόδευαν άντρες οπλισμένοι και κρατώντας λευκές σημαίες. Οι κύριοι Φούμης και Μάνος ζήτησαν από τον Λουμπάνσκι να απαντήσουν οι Μεγάλες Δυνάμεις στο ψήφισμα που τους είχε κοινοποιηθεί με αίτημα την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Λίγες ώρες αργότερα ήρθε η απάντηση από τις Μεγάλες Δυνάμεις ότι δεν πρόκειται να επιτρέψουν καμία ένωση.[88]

*«Ο αρχηγός των διεθνών στρατευμάτων μετέβη μετά τινών άλλων αξιωματικών όπως συναντήση τους επαναστάτας και συνενοηθή μετ' αυτών. Η επιτροπή των αξιωματικών εβάδισε προς το Θέρισον και εζήτησε να έλθουν προς συνάντηση της αντιπρόσωποι των επαναστατών, ίνα συνεννοηθώσιν. Οι επαναστάται όρισαν ως τόπο συναντήσεως το χωριό Φουρνέ, ανέθηκαν δε εις τους Φούμην και Μάνον να διεξαγάγουν*

[86] *Σκριπ*, Αθήνα 19 Μαρτίου 1905
[87] *Εμπρός*, Αθήνα 19 Μαρτίου 1905
[88] Παπαδάκης, ό.π., σ. 194

*τας διαπραγματεύσεις μετά των ξένων αξιωματικών. Οι Μάνος και Φούμης κατήλθον εις Φουρνέ και συνωμιλήσαν επιμακρόν με την επιτροπήν. Αμφότερα τα μέρη έφερον λευκάς σημαίας.»*[89]

*«Οι αντιπρόσωποι των επαναστατών και οι ξένοι αξιωματικοί, αφού σενεζήτησαν περί του τρόπου καθ' όν θα εξακολουθήσουν αι διαπραγματεύσεις συνεφώνησαν ίνα μεθαύριον Δευτέραν συναντηθούν εκ νέου εις το αυτό μέρος. Κατόπιν τούτου οι μεν αξιωματικοί επέστρεψαν εις τα ίδια, οι δεν Μάνος και Φούμης επανήλθον εις Θέρισον.»*[90]

*«Το Προεδρείον των επαναστατών του Θερίσου, κατόπιν του εγγράφου όπερ απηύθυναν προς αυτό οι αξιωματικοί των Διεθνών στρατευμάτων εξ' Αλικιανού απήντησεν ότι δέχεται την προτεινομένην επί ουδετέρου εδάφους διαπραγμάτευσιν, υπέδειξε δε ως τόπον συναντήσεως την θέσιν Φουρνέ. Κατόπιν τούτου την μεσημβρίαν ακριβώς της χθές οι κ. κ. Μάνος και Φούμης εκ μέρους των επαναστατών κατηυθύνθησαν προς το ορισθέν μέρος, ενθαεύρον αναμένοντας αυτούς τους αξιωματικούς του Διεθνούς στρατού. Κατά την γενομένην συζήτησιν οι κ. κ. Μάνος και Φούμης εδήλωσαν προς τους ξένους αξιωματικούς ότι προ πάσης άλλης συμβιβαστικής λύσεως θα αναμένουν πρότερον την απάντησιν των Μεγάλων Δυνάμεων εις το υπόμνημα όπερ υπέβαλον προς τους εν Χανίοις προξένους αυτών. Οι αξιωματικοί προσεπάθησαν να μεταπείσουν αυτούς, ούτοι όμως απαντώντες εδήλωσαν ότι θα εμείνουν εις το ζήτημα της ενώσεως. Μετά τούτο αμφότερα τα μέρη απεχώρησαν χωρίς να καταλήξουν εις ουδεμίαν οριστικήν συνεννόησιν. Απεφασίσθη μόνον όπως η συνάντησις επαναληφθή αύριον κατά την αύτην ώρα. Εν τω μεταξύ οι αξιωματικοί ανακοινούντες τα κατά την συνάντησιν μετά των αντιπροσώπων των επαναστατών διαμειφθέντα προς τους πρόξενους αυτών θα ζητήσουν οδηγίας περί των περαιτέρω διαπραγματεύσεων.»*[91]

Την κατάσταση πυροδοτούσε η στάση που είχε υιοθετήσει ο πρίγκιπας ο οποίος σε μια προσπάθεια να ελέγξει το κίνημα, ήθελε την κανονική διεξαγωγή της εκλογικής αναμέτρησης που είχε προγραμματιστεί για τις 20 Μαρτίου. Οι οπαδοί του Βενιζέλου

[89] *Σκριπ*, Αθήνα 20 Μαρτίου 1905
[90] Στο ίδιο
[91] *Εμπρός*, Αθήνα 20 Μαρτίου 1905

είχαν ανακοινώσει την αποχή τους από τις εκλογές, καθώς πίστευαν ότι δεν θα ήταν μια ελεύθερη εκλογική αναμέτρηση. Τα «φιλοπριγκιπικά» κόμματα και υποστηρικτές του πρίγκιπα κρατούσαν αποστάσεις από την στάση που είχε υιοθετήσει ο ίδιος. Ζητούσαν την υλοποίηση απαραίτητων μεταρρυθμίσεων και ασπάζονταν πολλά από τα αιτήματα του Βενιζέλου με πρώτο την αναβολή των εκλογών και τον σχηματισμό εθνοσυνέλευσης.[92]

> *«Σήμερον καθ' όλη την νήσον θα ενεργηθούν αι βουλευτικαί εκλογαί. Έκτακτα μέτρα ελήφθησαν προς τήρησιν της τάξεως. Ελπίζεται ότι αυταί θα διεξαχθούν ησύχως. Εκ του εσωτερικού της νήσου ελήφθησαν καθησυχαστικαί πληροφορίαι.»*[93]

> *«Σήμερον από της πρωίας ήρχισαν αι βουλευτικαί εκλογαί καθ' άπασαν την νήσον. Μετ' αγωνίας πάντες ανεμένομεν να πληροφορηθώμεν μήπως εις κανέναν μέρος της νήσου συνέβησαν ταραχαί. Αι ειδήσεις ληφθείσαι την εσπέραν ανήγγειλαν ότι αι εκλογαί εις τους νομούς Ηρακλείου, Λασσιθίου και Ρεθύμνης διεξήχθησαν ησύχως. Εξ άλλου όμως ανηγγέλθη ότι εις τον νομόν Χανίων και εις τον των Σφακίων εματαιώθησαν αι εκλογαί εις δώδεκα μέρη.»*[94]

Η πλειοψηφία των κομμάτων τάχθηκε υπέρ της αναβολής των εκλογών. Τελικά η εκλογική διαδικασία διεξήχθη κανονικά στις 20 Μαρτίου. Από την διαδικασία της εκλογικής αναμέτρησης δεν έλειψαν και τα απρόοπτα καθώς οι εκλογές διεξήχθησαν σε αστυνομοκρατούμενο καθεστώς που όξυνε τα πράγματα με τις αιματηρές συμπλοκές και την απαγωγή δικαστικών αντιπροσώπων, καθώς και κλοπή καλπών να αμαυρώνουν την εκλογική διαδικασία και να δημιουργούν καταστάσεις ανεξέλεγκτης αντιπαράθεσης. Η αποχή ήταν σε υψηλά ποσοστά και οι εκλογές στα τμήματα που δεν πραγματοποιήθηκαν διεξήχθησαν την επόμενη Κυριακή 27 Μαρτίου με την παρουσία ισχυρών στρατιωτικών δυνάμεων να διασφαλίζουν την ολοκλήρωση της διαδικασίας. Μετά τις εκλογές ο πρίγκιπας Γεώργιος όρισε μια βουλή που ήταν πιστή στις εντολές του και έλεγχε κάθε της κίνηση. Ο πρίγκιπας δεν επιθυμούσε να διεξαχθεί καμία

[92] Παπαδάκης, ό.π., σ. 195-196
[93] *Εμπρός*, Αθήνα 20 Μαρτίου 1905
[94] *Σκριπ*, Αθήνα 21 Μαρτίου 1905

συνομιλία με τους επαναστάτες και ήθελε να επιβάλει τις απόψεις του και το καθεστώς του έστω και δια της βίας.[95]

> *«Νυχτερινόν τηλεγράφημα προς τον Σύμβουλον επί των Εσωτερικών αναγγέλλει ότι εις το χωριόν Δραπανιά κατά την διεξαγωγήν της εκλογής εγένετο αιματηρά συμπλοκή μεταξύ των αντίθετων πολιτικών μερίδων. Κατά την συμπλοκήν ταύτην δυο εφονεύθησαν και δυο επληγώθησαν.»*[96]
>
> *«Οι εις Χανιά συλληφθέντες δικαστικοί αντιπρόσωποι απηλευθερώθησαν την εσπέραν σήμερον.»* [97]
>
> *«Γενησομένων την προσεχή Κυριακήν των επαναληπτικών εκλογών εις τα τμήματα, εις τα οποία εματαιώθησαν αυταί ένεκα πραξικοπημάτων των επαναστατών, διετάχθη υπό των πρόξενων των Δυνάμεων ο διεθνής στρατός να ενισχύσει την Κρητικήν χωροφυλακήν, ε να διεξαχθούν αι εκλογαί εν τάξει.»*[98]
>
> *«Εκ του διεθνούς στρατού θ' αποσταλούν εις τα διάφορα τμήματα, εις τα οποία την προσεχή Κυριακήν θα ενεργηθούν αι επαναληπτικαί εκλογαί ισχυρά αποσπάσματα όπως ενισχύσουν την Κρητικήν χωροφυλακήν προς τήρησιν της τάξεως.»*[99]
>
> *«Κατόπιν συσκέψεως μεταξύ των μελών της Κυβερνήσεως προς αποφυγήν νέας ματαιώσεως των επαναληπτικών εκλογών κατά την προσεχή Κυριακήν, ελήφθη απόφασις όπως τα τμήματα εκείνα εις τα οποία εματαιώθησαν αι εκλογαί μεταφερθώσιν εγγύτερον, ίνα κατάσταση ούτω ευχερεστέρα η φρούρησις αυτών δια διεθνών στρατευμάτων. Προς μεγαλειτέραν ασφάλειαν απεφασίσθη προς τούτοις όπως τα εκλογικά τμήματα περιορισθούν εις τέσσερα μόνο.»*[100]

Οι εκλογές και η σκληρότερη στάση που είχε υιοθετήσει ο πρίγκιπας απέκλειαν κάθε πιθανότητα διαλόγου, οι επαναστάτες δεν κατέθεταν τα όπλα. Η αδιαλλαξία του πρίγκιπα οδήγησε στον αποκλεισμό των επαναστατών από την χωροφυλακή και τα

[95] Παπαδάκης, ό.π., σ. 196-197
[96] *Εμπρός*, Αθήνα 22 Μαρτίου 1905
[97] *Σκριπ*, Αθήνα 21 Μαρτίου 1905
[98] *Σκριπ*, Αθήνα 24 Μαρτίου 1905
[99] *Σκριπ*, Αθήνα 25 Μαρτίου 1905
[100] *Εμπρός*, Αθήνα 25 Μαρτίου 1905

διεθνή στρατεύματα. Κάθε προσπάθεια τροφοδότησης με τρόφιμα και εφόδια του Θερίσου ανακόπτονταν και ακολουθούσαν φυλακίσεις για τους παραβάτες που επιχειρούσαν παράνομα να τροφοδοτήσουν την επανάσταση. Η κατάσταση του αποκλεισμού είχε οδηγήσει την οικονομία της Κρήτης σε δυσχέρεια, καθώς το εμπόριο αιμορραγούσε. Ο αποκλεισμός ήταν η χαριστική βολή για την επανάσταση καθώς χωρίς τρόφιμα και πολεμοφόδια θα ήταν δύσκολη η επιβίωση της. Το επόμενο βήμα ήταν το καθεστώς κατασκοπείας και η αυστηρή λογοκρισία που επέβαλαν για να αποκοπεί η επικοινωνία των επαναστατών με το υπόλοιπο νησί.[101]

> *«Αυστηρότατα μέτρα δια τον επισιτισμόν των επαναστατών λαμβάνονται. Οι χωροφύλακες ενεργούσιν έρευνας εις πάντας, απαιτείται δε ειδική άδεια δια τους μεταφέροττας τρόφιμα.»*[102]

> *«Κατόπιν της τελευταίας των συσκέψεως οι πρόξενοι των Δυνάμεων και των νέων οδηγιών τας οποίας έλαβον παρά των Κυβερνήσεων των απεφάσισαν να θέσουν τους εις Θέρισσον συγκεντρωμένους επαναστάτας εν αποκλεισμό επισιτισμού. Προς τούτο διετάχθη ο αρχηγός των διεθνών στρατευμάτων Λουμπάνσκυ να πραγματοποιήση την απόφασιν ταύτην των πρόξενων. Όντως από της σήμερον τα διεθνή στρατεύματα ήρχισαν παρακωλύοντα την μεταφοράν τροφίμων εις Θέρισσον.»*[103]

Ο Λουμπάνσκι στις 20 Μαρτίου κατευθύνθηκε προς το Θέρισο ανακοινώνοντας στους επαναστάτες την απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων στο ψήφισμα τους. Τους ζήτησε ως εντολοδόχος του πρίγκιπα να καταθέσουν τις απόψεις τους για τις μεταρρυθμίσεις που ήταν απαραίτητες. Οι επαναστάτες αρνήθηκαν να απαντήσουν στον πρίγκιπα και ο Λουμπάνσκι αναχώρησε για τα Χανιά. Ο Λουμπάνσκι φτάνοντας στα Χανιά μετέφερε στον πρίγκιπα και στους πρόξενους των Μεγάλων Δυνάμεων μια διαστρεβλωμένη αντίληψη που είχε αποκομίσει από την συνάντηση του με τους επαναστάτες. Ανέφερε ότι είχαν πρόθεση να παραιτηθούν από το ζήτημα της ένωσης. Λίγες ώρες αργότερα μια ανακοίνωση από το προεδρείο της επανάστασης ήρθε να

[101] Παπαδάκης, ό.π., σ. 197-198
[102] *Εμπρός*, Αθήνα 29 Μαρτίου 1905
[103] *Σκριπ*, Αθήνα 27 Μαρτίου 1905

ξεδιαλύνει το τοπίο καθώς ανέφερε ότι δεν είχε διατυπώσει ποτέ ούτε είχε κατά νου την απομάκρυνση των θέσεων του από το ζήτημα της ένωσης.[104]

> *«Σας εκάλεσα μας είπε ο πρίγκηψ όπως σας ανακοινώσω την απάντησιν των επαναστατών του Θερίσου προς τον αρχηγό των Διεθνών στρατευμάτων μεταβάντα εις το Θέρισον. Ο Γάλλος συνταγματάρχης Λουμπέσκη συναντήσας τους αντιπροσώπους των επαναστατών ανεκοίνωσε προς τον κ. Μάνον αυτολεξεί τα εξής: Αι προστάτιδες Δυνάμεις ομοφώνως απεφάσισαν να μη επιτρέψουν υπό τας παρούσας συνθήκας την ένωσιν της νήσου μετά του Βασιλείου της Ελλάδος».*[105]

> *«Ο Ηγεμών καλέσας τους απεσταλμένους των Αθηναϊκών εφημερίδων την 6ην μ.μ ώραν ανακοίνωσε προς αυτούς τα εξής: Εκάλεσα υμάς ίνα σας γνωστοποιήσω την δευτέραν απάντησιν των εν Θερίσω προς τον αρχηγό των στρατευμάτων, τον μεταβάντα προς το Θέρισον. Ο Λουμπένσκη ανεκοίνωσεν εις τον Μάνον αυτολεξεί ότι αι προστάτιδες Δυνάμεις ομοφώνως απεφάσισαν να μη επιτρέψουν υπό τας παρούσας συνθήκας την ένωσιν της νήσου μετά του Βασιλείου της Ελλάδος.»*[106]

Στις 21 Μαρτίου ο πρώην πρόεδρος του εκτελεστικού Ιωάννης Σφακιανάκης, πολιτικός με κύρος και επιρροή θα μιλούσε στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Μηνά στο Ηράκλειο μπροστά σε πλήθος κόσμου. Ο Σφακιανάκης στην ομιλία του τάχθηκε στο πλευρό των επαναστατών. Κάλεσε όλους τους κρητικούς να στηρίξουν την επανάσταση. Ο Βενιζέλος έβρισκε στο πρόσωπο του Σφακιανάκη έναν ακόμη σύμμαχο και ο Γεώργιος έναν αντίπαλο που δυσκόλευε το έργο του.[107]

> *«Πρωία Τρίτης. Τηλεγραφούσιν εξ Ηρακλείου προς τον επί των Εσωτερικών Σύμβουλον ότι συνεκροτήθη εν τη πόλει ταύτη πολυπληθές συλλαλητήριον. Κατ' αυτό ωμίλησεν ο άλλοτε Σύμβουλος της Κρητικής Πολιτείας κ. Σφακιανάκης. Καταλήγων είπε τα εξής, οφείλομεν να ταχθώμεν παρά το πλευρόν των ενόπλων πατριωτών του Θερίσου. Το πλήθος εξερράγη εις θυελώδης ζητωκραυγάς υπέρ της Ενώσεως και της*

[104] Παπαδάκης, ό.π., σ. 194
[105] *Εμπρός*, Αθήνα 21 Μαρτίου 1905
[106] *Σκριπ*, Αθήνα 21 Μαρτίου 1905
[107] Παπαδάκης, ό.π., σ. 198-199

*Βασιλικής οικογενείας. Κατόπιν συνετάχθη ψήφισμα υπέρ της ενώσεως, όπερ θα επιδοθή προς τους ενταύθα προξένους των Δυνάμεων.»*[108]

*«Πάνδημον συλλαλητήριον εγένετο εις το Ηράκλειον καθ' ο ωμίλησεν ο Σφακιανάκης είπων, ότι έκαστος πατριώτης οφείλει να ταχθεί εις το πλευρόν των εν Θερίσω ενόπλων πατριωτών. Κατόπιν εψηφίσθη εν ακροατήτω ενθουσιασμώ ψήφισμα υπέρ της ενώσεως.»*[109]

Στο Θέρισο μέχρι τις 23 Μαρτίου είχαν συγκεντρωθεί εξακόσιοι επαναστάτες αψηφώντας τους χωροφύλακες που είχαν σταλεί για να εμποδίσουν την πρόσβαση και αρνούμενοι να υπακούσουν στις εντολές του πρίγκιπα για απομάκρυνση των επαναστατών. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος καλούσε την κυβέρνηση της Ελλάδας να αποδεχτεί την επανάσταση του Θερίσου και καλούσε όλα τα «φιλοπριγκιπικά» κόμματα του νησιού να συμμετάσχουν στην επανάσταση. Αυτή η κίνηση του Βενιζέλου άλλαζε τις ισορροπίες και θα έφερνε σε δύσκολη θέση τις Μεγάλες Δυνάμεις και την ελληνική κυβέρνηση. [110]

*«Οι επαναστάται ζητούντες από τους αρχηγούς των πολιτικών κομμάτων την σύμπραξιν αυτών προσθέτουν εν τη επιστολή των ότι τρέφουν μεγάλας ελπίδας ότι αν υποστηριχθούν υφ' όλων των πολιτικών μεριδίων, ο σκοπός υπέρ του οποίου αγωνίζονται θα επιτευχθή ταχέως.»* [111]

Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι την επανάσταση στο Θέρισο στήριξαν και οι μαθητές του Γυμνασίου Χανίων προχωρώντας σε κατάληψη του σχολείου τους ως ένδειξη συμπαράστασης στους επαναστάτες. Κάποιοι μαθητές προχώρησαν και στην έκδοση της εφημερίδας «Ιδη» που στόχο είχε να προβάλει την ειδησιογραφία μέσα από την επανάσταση. Είκοσι περίπου παιδιά μπήκαν στο Θέρισο για να βοηθήσουν την επανάσταση.[112]

*«Αύριον επί της επετείω της Εθνικής εορτής εις όλα τας επαρχίας της Κρήτης θα συγκροτηθούν πάνδημα συλλαλητήρια υπέρ της ενώσεως. Ο λαός θα ψηφίσει πατριωτικά ψηφίσματα υπέρ του εθνικού πόθου, τα οποία*

[108] *Εμπρός*, Αθήνα 22 Μαρτίου 1905
[109] *Σκριπ*, Αθήνα 22 Μαρτίου 1905
[110] Gibbons, ό.π., σ. 72
[111] *Σκριπ*, Αθήνα 27 Μαρτίου 1905
[112] Παπαδάκης, ό.π., σ. 198

*θα επιδοθούν εις τους πρόξενους. Η συγκρότησις των συλλαλητηρίων τούτων υπό έποψιν επιβολής προεικάζεται πρωτοφανής.»*[113]

Την ημέρα της εθνικής επετείου της 25η Μαρτίου, ο λαός των Χανιών θα την γιόρταζε μαζί με τους επαναστάτες στο χωριό Παναγιά λίγο έξω από το Θέρισο. Η πορεία άλλαξε κατεύθυνση και κατευθύνονταν προς τους επαναστάτες. Τα ξένα στρατεύματα και η χωροφυλακή εμπόδισαν την είσοδο στο χωριό Μουρνιές. Το πλήθος εξεγέρθηκε με τους 4.000 πολίτες να ζητούν από την χωροφυλακή και τα στρατεύματα να τους επιτρέψουν την έλευση και τους έφιππους να αιφνιδιάζουν την χωροφυλακή, σπάζοντας το τοίχος που είχε σχηματίσει και επιτρέποντας το πέρασμα στους πολίτες. Οι πολίτες έτρεξαν προς τους επαναστάτες ξεσπώντας σε εναγκαλισμούς. Σε λίγο θα μιλούσε και ο Βενιζέλος που ανυπομονούσαν όλοι να τον ακούσουν. Ο Βενιζέλος τόνισε ότι όλοι τάσσονται με το μέρος των επαναστατών διοργανώνοντας συλλαλητήρια συμπαράστασης σε όλο το νησί.[114]

*«Σάββατον πρωία. Το γενόμενον συλλαλητήριο εις το χωριόν Παναγιά των Κεραμιών υπερέβη πάσαν προσδοκίαν επιτυχές. Εν τω χωριό τούτο όπερ απέχει δύο περίπου ώρας των Χανίων και μίαν ώραν εκ Θερίσου άπειρος κόσμος συνέρρευσε και οι προσελθόντες υπολογίζεται ότι υπερέβησαν τους 1500. Εκ Χανίων μετέβησαν πολλαί οικογένειαι, εκ Θερίσου δε οι κ. κ. Βενιζέλος, Φούμης και Μάνος μετά πολλών ενόπλων επαναστατών. Μετά την θείαν λειτουργίαν θορυβώδες συλλαλητήριον εγένετο υπέρ της ενώσεως και κατά το οποίον ωμίλησαν οι κ. κ. Βενιζέλος, Φούμης και Μάνος συγκινήσαντες τους παρισταμένους. Ζητωκραυγαί βροντώδεις εκάλυψαν τους λόγους των και συνετάχθη ψήφισμα υπέρ της ενώσεως.»*[115]

Με την αφορμή της εθνικής επετείου της Ελλάδας στις 25 Μαρτίου ο Βενιζέλος μέσα σε πανηγυρικό κλίμα στα Κεραμειά, έβγαλε έναν λόγο για τους στόχους και την πορεία της επανάστασης. Έκανε αναφορά για το πως έχουν διαμορφωθεί τα πολιτικά τεκτενόμενα στην Κρήτη. Ζητούσε την ενίσχυση της επανάστασης και την υπακοή των

[113] *Σκριπ*, Αθήνα 25 Μαρτίου 1905
[114] Παπαδάκης, ό.π., σ. 201-202
[115] *Εμπρός*, Αθήνα 26 Μαρτίου 1905

επαναστατών στην ηγεσία του κινήματος και να ενεργούν πάντα σεβόμενοι την μουσουλμανική μειονότητα του νησιού.[116]

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέφερε χαρακτηριστικά, *«Ευθύς εξ' αρχής ωνόμασαν τον Πρίγκιπα αντιπρόσωπον της εθνικής ιδέας εν Κρήτη. Κατά του τίτλου τούτου διεμαρτυρήθην και διαμαρτύρομαι. Η Κρήτη δεν έχει ανάγκη αντιπροσώπων της Εθνικής Ιδέας. Τίτλοι αυτής είναι οι αγώνες της. Εδέχθημεν τον Ύπατον Αρμοστήν μόνον ως κομίζοντα τον αρραβώνα της ενώσεως της Κρήτης μετά της Ελλάδος. Αλλ' ο αρραβών διήρκεσε τόσον πολύ, ώστε το στάδιον της μνηστείας κατήντησεν απεχθές, καθ' όσον δεν επήλθεν η πρόοδος η προσδοκώμενη και συμφυής προς την απόκτησιν της ελευθερίας. Υπό το απεχθές τούτο καθεστώς παρενεβλήθησαν παρεξηγήσεις, αίτινες το κατέστησαν απεχθέστερον. Καθ' έκαστον ταξίδιον του Πρίγκιπος επιστεύετο ότι θα γίνη η ένωσις. Παρήλθον ήδη εξ' έτη. Ήτον φυσικόν ο Κρητικός Λαός να προσφύγει άπαξ έτι εις τα όπλα, όπως καταστήση εναργεστέραν την ανάγκη της εθνικής του αποκαταστάσεως. Υπάρχουν οι φρονούντες ότι το κίνημα τούτο είναι άκαιρον. Δεν έχει, άραγε, αναγνωρισθή ότι η μόνη λύσις του Κρητικού Ζητήματος είναι η ένωσις της Κρήτης μετά του Βασιλείου της Ελλάδος; Την ένωσιν, λέγουν θα την κάμη μόνον όταν θελήση ο υιός του βασιλέως της Ελλάδος! Διαμαρτύρομαι και κατά της αντιλήψεως αυτής. Δεν δυνάμεθα να αναθέσωμεν το εθνικό μας μέλλον εις μίαν οικογένειαν…».* [117]Αμέσως μετά την ομιλία του Βενιζέλου οι διαδηλωτές ξεχύθηκαν στην πόλη των Χανίων φωνάζοντας συνθήματα υπέρ της ένωσης.[118]

> *«Σήμερον επί τη εθνική εορτή συνεκροτήθη εις θέσιν Παναγιά πολυπληθές συλαλλητήριον εις το οποίον συμμετέσχον αθρόοι και οι Χανιώται. Ωμίλησαν υπέρ της ένωσης οι κ. κ. Βενιζέλος, Φούμης και Μάνος ενθουσιάσαντες τας χιλιάδες των συρρευσάντων πολιτών.»*[119]
>
> *«Οι εις Παναγιάν μεταβάντες Χανιώται επανήλθον εν ζητοκραυγαίς εις την πόλιν και κατέληξαν εις την πλατείαν όπου φρενιτιωδώς εξεδήλωσαν τα υπέρ της ενώσεως αισθήματα των.»*[120]

[116] Αλιγιζάκη, ό.π., σ. 23
[117] Δετοράκης, ό.π., σ. 445-446
[118] Παπαδάκης, ό.π., σ. 203
[119] *Σκριπ*, Αθήνα 26 Μαρτίου 1905
[120] Στο ίδιο

Οι εκδηλώσεις συμπαράστασης προς τους επαναστάτες και τα συλλαλητήρια εξαπλώνονται σε όλο το νησί και σε όλους τους νομούς, ενώ η επανάσταση δεν μετρούσε ούτε έναν μήνα ζωής.[121]

Στο Ηράκλειο υπήρξαν συγκρούσει μεταξύ διαδηλωτών και χωροφυλακής σε Τύλισσο, Κρουσώνα και Άγιο Μύρωνα, το ίδιο συνέβη και στο Ρέθυμνο και στο Λασίθι, ακολουθώντας συλλήψεις και φυλακίσεις των διαδηλωτών. Στην Σητεία είχε φτάσει το γαλλικό καταδρομικό «Κόνδωρ» και στις 25 Μαρτίου το εξεγερμένο πλήθος ανύψωσε την ελληνική σημαία στο δημαρχείο της πόλης. Ο Γάλλος διοικητής του καταδρομικού πρόσταξε το κατέβασμα της σημαίας. Τότε το εξεγερμένο πλήθος προχώρησε στην κατάληψη του δημαρχείου ανυψώνοντας ξανά την ελληνική σημαία και ανακτώντας τον πλήξη έλεγχο της πόλης και ανάγκασε την χωροφυλακή να εγκαταλείψει την Σητεία. Εκδηλώσεις συμπαράστασης έχουμε και στην Ιεράπετρα. Στο ιστορικό Αρκάδι ανυψώνεται η ελληνική σημαία. Η επανάσταση τίθενται εκτός ελέγχου με τους επαναστάτες να προμηθεύονται τον απαραίτητο οπλισμό που καταφθάνει στο Λιμάνι στης Κισάμου[122]

> *«Πάνδημον συλλαλητήριον συνεκροτήθη εις την Σητείαν υπέρ της ενώσεως. Ο ενθουσιασμός υπήρξεν απερίγραπτος.»*[123]
>
> *«Καθά ανηγγέλθη την στιγμήν ταύτην και εν Σητεία εγένετο σοβαρώτατον συλλαλητήριον κατά το οποίον παρέστη άπειρον πλήθος. Εις τους διαδηλωτάς ωμίλησεν ο κ. Φουντανίδης δια μακρών εξάρας των αγώνα των ενόπλων διαδηλωτών του Θερίσου και ζητωκραυγάσας υπέρ της ενώσεως. Πάντες οι συνελθόντες ήσαν άοπλοι, συνέταξαν δε εν τέλει ψήφισμα υπέρ της ενώσεως αποσταλέν εις την Α. Μ. τον Βασιλέα εις Αθήνας, προς την Α. Β. Υ. τον πρίγκηπα Γεώργιον και τους ενταύθα πρόξενους των Δυνάμεων.»*[124]
>
> *ΑΓΙΟΣ ΜΥΡΩΝ, ΗΡΑΚΛΕΙΟ «Άπας ο λαός της επαρχίας Μαλεβυζίου συνήλθε χθες ενταύθα, ειδοποιηθείς δια κωδωνοκρουσιών, και συνηθροίσθη εις την εκκλησίαν όπου φρενητιωδώς εζητωκραύγασεν υπέρ της Ενώσεως. Κατόπιν συνετάχθη ψήφισμα υπέρ της Ενώσεως το οποίο*

[121] Χαλκιαδάκης, ό.π., σ. 34
[122] Παπαδάκης, ό.π., σ. 204-206
[123] *Σκριπ*, Αθήνα 26 Μαρτίου 1905
[124] *Εμπρός*, Αθήνα 26 Μαρτίου 1905

*και υπεγράφη παρά χιλιάδων ατόμων. Το ψήφισμα έλαβεν ο κ. Μακράκης, εκλεγείς βουλευτής κατά τας προχθές ενεργηθείσας βουλευτικάς εκλογάς, και θα επιδώσει τούτο εις τους εν Ηράκλειω πρόξενους. Κατόπιν επί κεφαλής των αρχηγών και οπλαρχηγών και με προπορευομένας ελληνικάς σημαίας το πλήθος των διαδηλωτών μετέβη εις όλας τας δημάρχας και κατεβίβασε την κρητικήν σημαίαν, αντ' αυτής δε ύψωσε την ελληνικήν υπό τας ατελευτήτους ζητωκραυγάς και τας επευφημίας. Παρόμοια συλλαλητήρια και υπογραφαί ψηφισμάτων έλαβον χώρα εις όλας τας έδρας των Δήμων της επαρχίας, εις τα οποία υπογράφουν εν γένει πάντες οι κάτοικοι ανεξαρτήτως πολιτικών αποχρώσεων. Εξ όλων τούτων καταφαίνεται να χαρακτηρίσσωσιν αί κατ' αυτό αντιδράσεις. Αλλά το συλλαλητήριον του Ηρακλείου μοί γεννά μίαν ακόμη ερώτησιν. Δεν υπάρχει φόβος να γενικευθή το κίνημα κατόπιν αυτού; Και δεν θα ασκήση επιρροήν η λαλιά της πρώτης κεφαλής των Κρητών εις πάντας εκείνους τους διαστάζοντας και αμφιταλαντευομένους εις τας αποφάσεις των; Ο κ. Φούμης μου έλεγε χθες εν Θερίσω: Αναμείνατε ολίγας ημέρας τα αποτελέσματα του συλλαλητηρίου του Ηρακλείου και θα εδήτε. Εντός 12 ημερών το κίνημα θα γενικευθή κατά τοιούτων τρόπων, ώστε να μη υπάρχει ούτε ένας σχεδόν Κρητικός μη ανήκων ολοψύχως πλέον εις αυτό.»*[125]

Οι αρχές απάντησαν στα πάνδημα συλλαλητήρια και στα κινήματα υπέρ της ένωσης με την σύλληψη 12 επαναστατών στο χωριό Κάντανος. Οι επαναστάτες συνελήφθησαν από 30 άνδρες της χωροφυλακής με αρχηγό Ιταλό αξιωματικό, την ώρα που βρίσκονταν στο καφενείο της περιοχής. Από τα επεισόδια τραυματίστηκαν δύο επαναστάτες, ενώ οι κάτοικοι εξεγέρθηκαν και απέκλεισαν τον σταθμό χωροφυλακής στην Παλαιόχωρα.[126]

*«Τηλεγραφικώς σας ανήγγειλα ήδη την εν Κανδάνω του Σελίνου γενομένην συμπλοκήν μεταξύ επαναστατών και χωροφυλάκων. Η συμπλοκή αυτή εγένετο υπό τας ακολούθως περιστάσεις. Χθες 25 Μαρτίου μετέβησαν εις Κάνδανον περί τους 12 επαναστάται, όπως επί τη ευκαιρία της εορτής ίδωσι τους συγγενείς των και λάβωσι τα αναγκαιούντα εις*

[125] Στο ίδιο
[126] Παπαδάκης, ό.π., σ. 203

*αυτούς ενδύματα. Οι επαναστάται ούτοι ήσαν ένοπλοι. Διήνθον δε πρώτον εκ του χωρίου Πλεμεκανά και έφθασαν είτα εις Κάνδανον καθίσαντες εις τι καφενείον. Εκεί όμως ευθύς ως τους είδεν ο σταθμάρχης Ιταλός καραβινοφόρος τους επλησίασε μετά των χωροφυλάκων του τριάκοντα περίπου τον αριθμόν και διέταξε να παραδοθώσιν εγχειριζόντες συγχρόνως εις αυτόν τα όπλα των. Οι επαναστάται ως ήτο επόμενον εις την πρόσκλησιν ταύτην αντέστησαν αμέσως δε τότε ο Ιταλός σταθμάρχης τοποθετήσας καταλλήλως τους άνδρες του διέταξε πύρ.»*[127]

*«Χθες εις την πρωτεύουσαν του Σελίνου Κάνδανον συνέβη συμπλοκή μεταξύ χωροφυλάκων και επαναστατών· κατά την συμπλοκήν ετραυματίσθησαν τρεις. Εκ των επαναστατών συνελήφθησαν εννέα.»*[128]

Στις 29 Μαρτίου, στο λιμάνι των Χανίων κατέφθασε το αγγλικό καταδρομικό «Ήρα» με 250 Ιταλούς και Γάλλους στρατιώτες. Συνόδευε φυλακισμένους επαναστάτες Σελινιώτες. Το λιμάνι πλημύρισε από διαδηλωτές που φώναζαν υπέρ των κρατουμένων, ακολούθησαν συγκρούσεις των στρατευμάτων με το εξαγριωμένο πλήθος. Η παρουσία του αρχηγού της χωροφυλακής Μόνακο εξαγρίωσε τους διαδηλωτές που επιτέθηκαν στην χωροφυλακή. Η κατάσταση εξομαλύνθηκε μετά την παρέμβαση του υπουργού Μανούσου Κούνδουρου και την ικανοποίηση του αιτήματος των εξεγερμένων να παραπεμφθεί σε δίκη ο αρχικλητήρας του δήμου που είχε πυροβολήσει νωρίτερα έναν εξεγερμένο. Απεφεύχθη έτσι η αιματοχυσία.[129]

*«Το Αγγλικόν καταδρομικό Ήρα, όπερ είχε μετέβη εις Παλαιοχώραν του Σελύνου και παραλάβει τους δέκα επαναστάτας της Κανδάνου επανέπλευσεν ενταύθα και απεβίβασε τους συλληφθέντας. Κατόπιν όμως σκέψεως οι Βενιζελικοί διωργάνωσανέν Χανίοις πολυαριθμοτάτην και θορυβώδη διαδήλωσιν ήτις εν ζητωκραυγαίς υπέρ της ενώσεως εζήτησε την απελευθέρωσιν των συλληφθέντων. Αί αρχαί προς διατήρησιν της τάξεως έλαβον έκτακτα μέτρα. Αυτοπροσώπως ο αρχηγός της χωροφυλακής προσεπάθει να καθησυχάση τα πνεύματα των διαδηλωτών συνιστών ησυχίαν. Ολόκληρος δε ή δύναμις της χωροφυλακής ετοποθετήθη καταλλήλως εις διάφορα σημεία της πόλεως. Η ζωηρότης εν*

[127] *Εμπρός*, Αθήνα 28 Μαρτίου 1905
[128] *Σκριπ*, Αθήνα 26 Μαρτίου 1905
[129] Παπαδάκης, ό.π., σ. 203-206

*τούτοις των διαδηλωτών παρ' ολίγον να προκαλέση αιματηράν ρήξιν μετά των ανδρών της χωροφυλακής, αγωνιζομένης ν' αποκαταστήση την τάξιν. Τα πνεύματα των κατοίκων είνε εις άκρον ερεθισμένα. Ο αρχηγός της χωροφυλακής κ. Μονακομεσαβάς εις τ' Ανάκτορα ανεκοίνωσεν αυτοπροσώπως εις τον Ηγεμόνα τα λάβοντα χώραν κατά την διαδήλωσιν.»*[130]

*«Σήμερον το απόγευμα κατέπλευσεν εις τον λιμένα μας το Αγγλικόν καταδρομικόν το παρελαβόν εις Παληοχώραν του Σελυνίου τους συλληφθέντας επαναστάτας. Οι επαναστάται υπό συνοδείαν ξένων στρατιωτών απεβιβάσθησαν εις την αποβάθραν του τελωνείου, όπου οι κάτοικοι Χανέων πληροφορηθέντες τούτο έσπευσαν κατά χιλιάδας. Όταν αί αιχμάλωτοι απεβιβάσθησαν ο λαός εζητωκραύγασεν υπέρ αυτών, τους παρηκολούθησε δε ζητωκραυγάζων υπέρ της ενώσεως μέχρι των φυλακών, εις τας οποίας ενεκλείσθησαν.»*[131]

[130] *Εμπρός*, Αθήνα 30 Μαρτίου 1905
[131] *Σκριπ*, Αθήνα 30 Μαρτίου 1905

## 3.2 ΤΑΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΜΕΧΡΙ ΤΙΣ 2 ΙΟΥΛΙΟΥ

Ως απάντηση της επίθεσης στον Λιμένα Χανίων και στην Κάντανο που είχε ως συνέπεια την σύλληψη επαναστατών. Την 1η Απριλίου στα Κοντόπουλα Κυδωνίας, ογδόντα επαναστάτες υπό τον Ιωάννη Καλογερή αιχμαλώτισαν εννέα χωροφύλακες. Ο γαλλικός στρατός προχώρησε στην κατάληψη του Λιμένα Χανίων και η χωροφυλακή στην κατάληψη του δημαρχείου ενεργώντας έγκαιρα και αποτρέποντας οποιοδήποτε ενδεχόμενο λαϊκής εξέγερσης.[132]

> *«Ο γνωστός οπλαρχηγός Καλογερής ηγούμενος εβδομήκοντα επαναστατών συνήντησε εις το χωρίον Κοντόπουλον δέκα χωροφύλακας τους οποίους συνέλαβε και τους ωδήγησεν εις Θέρισον, ίνα χρησιμεύσουν αντί των συλληφθέντων υπό της χωροφυλακής προς ανταλλαγήν.»*[133]

Ο πρίγκιπας και τα «φιλοπριγκιπικά» κόμματα σε μια προσπάθεια να καταδείξουν ότι είναι υπέρμαχοι της ένωσης παρακίνησαν την νεοσύστατη βουλή να συνεδριάσει για να κηρύξει την ένωση με την Ελλάδα. Οι κρητικοί και κυρίως υποστηριχτές αντιβενιζελικών παρατάξεων στις 7 Απριλίου πλημύρισαν τους δρόμους και τα σοκάκια του νησιού φωνάζοντας συνθήματα υπέρ της ένωσης. Τους πολίτες είχαν παρακινήσει οι βουλευτές των κομμάτων τους καθώς την ημέρα εκείνη η νέα βουλή θα συνεδρίαζε για να κηρύξει την ένωση. Οι βουλευτές έδωσαν το ψήφισμα με το οποίο κήρυτταν την ένωση στον πρίγκιπα να το μεταβιβάσει στις Μεγάλες Δυνάμεις.[134]

> *«Αγγέλλεται προς τον Σύμβουλον επί των Εσωτερικών ότι εις το Ηράκλειον, Λασίθι, και Ρέθυμνον συνεκροτήθησαν πολυπληθή συλλαλητήρια υπέρ του ταχθέντος υπό της Βουλής ψηφίσματος της ενώσεως της Κρήτης μετά της μητρός Ελλάδος.»*[135]

> *«Το υπό της Βουλής συνταχθέν υπέρ της ενώσεως ψήφισμα επεδόθη την μεσημβρίαν εις την Α. Υψηλότατη τον πρίγκηπα Γεώργιον υπό του προέδρου κ. Μάντακα. Χιλιάδες κόσμου, κατά την επίδοσιν του*

[132] Παπαδάκης, ό.π., σ. 203-206
[133] *Σκριπ*, Αθήνα 1 Απριλίου 1905
[134] Παπαδάκης, ό.π., σ. 207-209
[135] *Εμπρός*, Αθήνα 8 Απριλίου 1905

*ψηφίσματος, συναθροισθέν ες υπό τα ανάκτορα εν Χαλέπα εξερράγησανείς ουρανομήκεις ζητωκραυγάς.»*[136]

*«Κατά τηλεγράφημα ληφθέν ενταύθα την 10ην π.μ σήμερον του εν Χανίοις συντάκτου μας μ' ετέτην πανηγυρικήν έναρξιν της Βουλής εν μέσω χιλιάδων Λαού συρρεύσαντος εξ' όλων των επαρχιών και μετά των εναρκτήριον λόγον του Πρίγκηπως εμποιήσαντα αρίστην εντύπωσιν η Βουλή παμψηφεί προέβη εις διατύπωσιν ψηφίσματος δια του οποίου κηρύσσεται η ένωσις μετά της Ελλάδος εν ονόματι του Βασιλέως Γεωργίου, εκφράζεται δε πλήρης εμπιστοσύνη εις τον Πρίγκηπα παρακαλούμενον όπως διαβηβάση το ψήφισμα εις τον Βασιλέα και τους εν Χανίοις προξένους των Μ. Δυνάμεων. Το έξωθεν της Βουλής άπειρον πλήθος επευφημεί ενθουσιωδώς εξερχόμενων τον Πρίγκιπα και τους Βουλευτάς υπέρ των οποίων αδιαλείπτως ζητωκραυγάζει δια το ευχάριστον γεγονός. Τηλεγραφήματα ληφθέντα εξ' Ηρακλείου, Ρεθύμνης και Λασηθίου ανήγγειλαν ότι καθ' όλην την Κρήτην και ιδιαιτέρως εις Ηράκλειον, Ρέθυμνον και Λασήθιον εγένοντο ενθουσιώδη συλλαλητήρια άμα τη αναγγελία του ψηφίσματος επικροτούντα αυτό. Ολόκληρος η Κρήτη πανηγυρίζει την απόφασιν της Βουλής αναμένεται δε νυν μετ' αγωνίας η απάντησις των Δυνάμεων εις το ψήφισμα.»*[137]

Σε νέα συνεδρίαση της βουλής στις 9 Απριλίου γνωστοποιήθηκε στο σώμα η αρνητική απάντηση των Μεγάλων Δυνάμεων στο αίτημα της ένωσης. Ο Βενιζέλος πίστευε ότι πίσω από αυτά βρισκόταν ο πρίγκιπας και ο Μιχελιδάκης. Με επιστολή του ο Βενιζέλος κατονόμαζε τον υπονομευτικό ρόλο που έπαιξαν στην απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων στο αίτημα για ένωση. Ο Βενιζέλος πίστευε ότι ο πρίγκιπας έπρεπε να εκβιάσει την απάντηση των Μεγάλων Δυνάμεων απειλώντας με παραίτηση σε περίπτωση που δεν έκαναν αποδεκτό το αίτημα. Οι βουλευτές που είχαν ξεσηκώσει τον λαό να διαδηλώσει υπέρ της ένωσης βρισκόταν σε σύγχυση, καθώς έπρεπε να δώσουν εξηγήσεις για την αρνητική απάντηση των Δυνάμεων και τις υπερβολικές προσδοκίες που είχαν καλλιεργήσει στο ζήτημα της ένωσης.[138]

[136] Στο ίδιο
[137] *Σκριπ*, Αθήνα 8 Απριλίου 1905
[138] Παπαδάκης, ό.π., σ. 207-209

*«Οι πρόξενοι των Δυνάμεων λαβόντες τηλεγραφικώς απάντησιν των Κυβερνήσεων αυτών ανεκοίνωσαν ταύτην προς τον πρίγκηπα Γεώργιον. Η απάντησις των Δυνάμεων ως προς το ζήτημα της ενώσεως είνε αρνητική, αναφέρεται δε εις την προηγουμένην ταυτόσημον δήλωσιν αυτών, δια της οποίας καθίστων γνωστόν ότι η ένωσις της νήσου μετά της Ελλάδος εις τας παρούσας περιστάσεις είνε, αδύνατος.»*[139]

*«Η εις το ψήφισμα απαντήσις των Δυνάμεων αρνουμένων να αναγνωρίσωσι την ένωσιν επροξένησεν εις πάντας γενικώς απερίγραπτον θλίψιν. Ποικίλα σχόλια και συζητήσεις διεξάγονται. Γενική γνώμη επικρατεί, όπως επιμείνη ο λαός εις την Ένωσιν. Περί την 10ην ώραν π. μ. έφθασαν εκ Θερίσου επιστολαί του Προεδρείου των Επαναστατών απευθυνόμεναι προς τους αρχηγούς των διαφόρων κομμάτων. Δια της εγκυκλίου ταύτης επιστολής, οι επαναστάται προτείνουν εις τους αρχηγούς συνεννόησιν επί της στάσεως, την οποίαν οφείλει η Κρήτη να τηρήση, μετά την άρνησιν των Δυνάμεων. Προτείνουν δε ιδίως συνεργασίαν προς γενίκευσιν του κινήματος, τας ήτις θα μεταβή αύριον εις το Φουρνέ. Εκεί θα κατελθώσιν εκ Θερίσου οι αρχηγοί του επαναστατικού κινήματος κ. κ Βενιζέλος, Φούμης και Μάνος, όπως συνεννοηθώσι μετ' αυτών κατά τίνα τρόπο είνε δυνατή κοινή σύμπραξις εις τον αγώνα υπέρ της ενώσεως. Η επιτροπή θα αναχωρήση εντεύθεν αύριο την πρωίαν.»*[140]

Σε μια προσπάθεια να βρουν λύση στο αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί, οι βουλευτές και οι επαναστάτες στις 12 Απριλίου βρέθηκαν στο Φουρνέ. Στόχος να συνεχίσουν από κοινού τον αγώνα για την ένωση. Τελικά οι βουλευτές υπαναχώρησαν στις προσταγές του πρίγκιπα και των Δυνάμεων εγκαταλείποντας το κοινό μέτωπο για την ένωση. Η οριστική ρήξη με τους βουλευτές ήρθε στις 17 Απριλίου. Όταν οι πρόξενοι των Δυνάμεων ζήτησαν την ανύψωση της σημαίας της Κρητικής Πολιτείας στα Χανιά και να κατεβεί η ελληνική, ως συμβολική κίνηση που δήλωνε την υπακοή της αρμοστειακής κυβέρνησης στις υποδείξεις των Μεγάλων Δυνάμεων και την οριστική παραίτηση της από το ζήτημα της ένωσης. [141]

[139] *Σκριπ*, Αθήνα 10 Απριλίου 1905
[140] *Εμπρός*, Αθήνα 11 Απριλίου 1905
[141] Παπαδάκης, ό.π., σ. 207-209

*«Χθες η εκλεγείσα επιτροπή των βουλευτών μεταβάτο εις ο Φουρνέ συνηντήθη μετά των αρχηγών του επαναστατικού κινήματος του Θερίσου. Μετά μακράν σύσκεψιν και ανταλλαγήν πολλών γνωμών εκατέρωθεν αποφασίσθη, όπως εμεί. Ου πάντες εις το ζήτημα της ενώσεως, θεωρούντες ταύτην ως την μόνην λύσιν, ήτις δύναται να θέτη τέρμα εις την εν τη νήσω ανώμαλον κατάστασιν. Αί αποφάσεις αυταί των επαναστατών και της επιτροπής των βουλευτών γνωσθείσαι επροκάλεσαν ζωηράν συγκίνησιν ενταύθα.»*[142]

*«Σήμερον η τετραμελής επιτροπή των βουλευτών, της οποίας συμμετείχε και ο αρχηγός του κόμματος των φιλελεύθερων κ. Πολωγεώργης μετέβησαν εις Φουρνέ και συναντήθησαν μετά των αρχηγών των επαναστατών κ. κ. Βενιζέλου, Φούμη και Μάνου. Πάντες ούτοι συνήλθον εις σύσκεψιν, διαρκέσασαν επί πολλήν ώραν, κατέληξαν δε εις πλήρη ομοφωνίαν και έλαβον κοινάς αποφάσεις.»*[143]

*«Η μακρά σύσκεψις μεταξύ των επαναστατών και της επιτροπής των βουλευτών κατέληξεν εις την απόφασιν να εμμείνουν εις την ιδέαν της Ενώσεως και να καλέσουν τους κατοίκους όλους της νήσου να συνεργασθούν από κοινού υπέρ της πραγματοποιήσεως της ιδέας ταύτης.»*[144]

*«Σήμερον οι ενταύθα πρόξενοι των προστάτιδων της Κρήτης Δυνάμεων, κατόπιν εντολής εκ μέρους των κυβερνήσεων των, επέδωκαν ιγγράφον προς την Κρητικήν Κυβέρνησιν, δια του οποίου ζητούσι κατηγορηματικώς παρ' αυτής όπως καταδίδεση την Ελληνικήν σημαίαν, ήτις έχει υψωθή επί των δημοσίων καταστημάτων, αντεκαταστήση δι ταύτην δια της Κρητικής. Οι πρόξενοι εν τω εγγράφω τούτω προσθέτουσιν ακόμη ότι αί δυνάμεις θεωρούσιν ομοθύμως το μέτρον τούτο ως ουσιώδες και απαραίτητον, εν ανάγκη δε τα διεθνή στρατεύματα θα υποβοηθήσωσι την Κυβέρνησιν προς πραγματοποίησιν του και δια βιαίων μέτρων ακόμη. Η Κυβέρνησις μέχρι*

[142] *Εμπρός*, Αθήνα 13 Απριλίου 1905
[143] *Σκριπ*, Αθήνα 13 Απριλίου 1905
[144] Στο ίδιο

*της στιγμής ταύτης αυδεμίαν απάντησιν έδωκε προς το έγγραφον των Πρόξενων ευρισκομένη προ διλήμματος.»*[145]

*«Αί Δυνάμεις πληροφορηθείσαι ότι εις δημόσια καταστήματα της Κρήτης από ημερών κυματίζει η Ελληνική σημαία απήτησαν δια των εν Χανίοις προξένων παρά της Κρητικής Κυβερνήσεως όπως καταβιβάση αυτή.»*[146]

Την Μεγάλη Πέμπτη 15 Απριλίου στις Βουκολιές Κισάμου ο πρίγκιπας έστειλε είκοσι δύο άνδρες της χωροφυλακής για να επιτηρήσουν το πανηγύρι που βρισκόταν σε εξέλιξη. Η σύγκρουση δεν άργησε να έρθει, με έναν χωροφύλακα να δέχεται επίθεση και να απαντούν με πυροβολισμούς κατά των πολιτών οι χωροφύλακες από τον αστυνομικό σταθμό. Η απώλεια τεσσάρων ανδρών της χωροφυλακής και πέντε πολιτών ήταν ο τραγικός απολογισμός της αιματηρής συμπλοκής. Ένας από τους τραυματίες χωροφύλακες κατέληξε λίγες μέρες αργότερα και ενταφιάστηκε στα Χανιά υπό την παρουσία του πρίγκιπα που εκφώνησε τον επικήδειο και έχοντας τυλιγμένο το φέρετρο με την ελληνική σημαία. Αυτή η κίνηση προκάλεσε την αντίδραση των πρόξενων που ζήτησαν να αντικατασταθεί η ελληνική σημαία από την σημαία της Κρητικής Πολιτείας. Η απάντηση ήρθε το ίδιο βράδυ για την απαίτηση της απομάκρυνσης της ελληνικής σημαίας με την έκρηξη βόμβας στο ιταλικό προξενείο στα Χανιά.[147]

*«Βεβαιούνται ήδη ότι εις την συμπλοκήν την συμβάσαν κατά την εμπορικήν πανήγυριν των Βουκολιών δυο χωροφύλακες εφονεύθησαν και τρεις ετραυματίσθησαν. Εκ των επαναστατών επίσης εφονεύθησαν δυο και ετραυυματίσθησαν πέντε. Οι τραυματίαι χωροφύλακες μεταφέρθησαν σήμερον ενταύθα. Η συγκίνησις υπήρξε βαθύτατη, όταν ο κόσμος πληροφορηθείς συνέρρευσεν, ίνα ίδη τα θύματα του πρώτου κρούσματος τους εμφυλίου σπαραγμού».*[148]

*«Ταύτην την στιγμήν επίσημος έκθεσης του Αρχηγού της χωροφυλακής κ. Μόνακο προς τον επί των εσωτερικών Σύμβουλον κ. Κριάρην αναφέρει ότι κατά την εν Βουκολιαίς γενομένην συμπλοκήν εφονεύθησαν τρεις*

[145] *Εμπρός*, Αθήνα 19 Απριλίου 1905
[146] *Σκριπ*, Αθήνα 19 Απριλίου 1905
[147] Παπαδάκης, ό.π., σ. 210
[148] *Σκριπ*, Αθήνα 17 Απριλίου 1905

*χωροφύλακες, έτεροι δε τέσσαρες ετραυματίσθησαν. Εκ των πολιτών εφονεύθησαν πέντε και δεκατέσσαρες ετραυματίσθησαν.»*[149]

*«Η Κρητική Κυβέρνησις απήντησε σήμερον εις τους πρόξενους ότι αδυνατεί να καταβιβάση την Ελληνικήν σημαίαν, διότη θ' απήντα μεγάλας δυσχερείας, κίνδυνος δε υπάρχει να διασαλευθή σοβαρώς η δημόσια τάξις.»*[150]

*«Κατόπιν μακράς συσκέψεως μεταξύ των Συμβούλων του Πρίγκηπος σήμερον η Κρητική Κυβέρνησις απήντησεν εις το χθεσινόν έγγραφον των Προξένων. Δια της απαντήσεως ταύτης η Κυβέρνησις καθιστά γνωστόν εις τους Προξένους των Δυνάμεων, ότι είνε αδύνατον να καταβιβάση την Ελληνικήν σημαίαν από των δημοσίων καταστημάτων και να ανυψώσι αντ' αυτής την Κρητικήν, διότη το μέτρον τούτο θα επροκάλει λαϊκήν εξέγερσιν της οποίας δεν θα ηδύνατο να προίδη τας συνέπειας, ουδέ να αναλάβει την ευθύνην. Εν τέλει η Κρητική Πολιτεία προσθέτει ότι αδυνατεί προσθέτως να καταβιβάση την Ελλ. Σημαίαν, διότι οι Κρήτες είνε Έλληνες και αναποσπάστως μετά της Ελλάδος αυτής συνδεδεμένοι. Η θαρραλέα αυτή απάντησις της Κυβερνήσεως μεγάλως ευηφέστησε τον λαόν, όστις γενικώς την επιδοκίμασε.»*[151]

Η αιματοχυσία που έγινε στις Βουκολιές σηματοδοτούσε έναν νέο κύκλο επεισοδίων. Οι επαναστάτες από τις 22 Απριλίου, υπό τους οπλαρχηγούς Μπιράκη στο Ρέθυμνο, Κακούρη στον Αποκόρωνα Χανίων, τους Μάνο και Μαλινδρέτο στην Κίσαμο και τον Καλογερή στην Κυδωνία, εξαπέλυσαν αιφνίδιες επιθέσεις και κατέλαβαν κτήρια της αρμοστείας στην επαρχία. Στα κτήρια που είχαν καταλάβει ανύψωσαν ελληνικές σημαίες και εγκατέστησαν αρχές προσκείμενες προς την επανάσταση. Συγκρούσεις με αντίστοιχα αποτελέσματα έγιναν και στην Ρογδιά Ηρακλείου. Το κίνημα επαναστατών είχε αποκτήσει τον έλεγχο των λόφων γύρω από την πόλη των Χανιών. Αποτέλεσμα ήταν η συγκέντρωση της χωροφυλακής στην πόλη των Χανίων και τους επαναστάτες να απέχουν λίγο μόνο από τα ανάκτορα. Ήταν φανερό ότι ο πρίγκιπας βρισκόταν σε αδιέξοδο και χρειαζόταν ενισχύσεις, με τα ιταλικά θωρηκτά «Σικελία» και «Σαρδηνία» να καταφτάνουν στο νησί ενισχύοντας το με μεγάλη δύναμη

[149] *Εμπρός*, Αθήνα 17 Απριλίου 1905
[150] *Σκριπ*, Αθήνα 19 Απριλίου 1905
[151] *Εμπρός*, Αθήνα 19 Απριλίου 1905

πεζοναυτών και ταυτόχρονα οι επαναστάτες απειλούνταν από την περιπολία πολεμικών σκαφών από τις ακτές [152]

> *«Βεβαιούνται επισήμως ότι απέπλευσαν κατευθυνόμενα εις Κρήτην δύο ιταλικά θωρηκτά "Σαρδηνία" και "Σικελία" κομίζοντα ικανήν δύναμιν πεζοναυτών, ούς θ' αποβιβάσωσιν ενταύθα. Η δύναμις αυτή θα ενισχύσει την υπάρχουσαν ιταλικήν φρουράν.»*[153]
>
> *«Καθά ανηγγέλθη σήμερον ενταύθα μετά την απομάκρυνσιν της χωροφυλακής και εκ των χωρίων του νομού Ηρακλείου οι επαναστάται ήρχισαν καταλαμβάνοντες αυτά. Ούτω 17 ένοπλοι εισελθόντες εις το χωριόν Ρογδιά περί την μίαν και ημισείαν ώραν περίπου μακράν του Ηρακλείου το κατέλαβον. Μετά την δοθείσαν διαταγήν ήρχισε συρρέουσα εις την πόλιν του Ηρακλείου ολόκληρος η εσκορπισμένη ανά τον νομόν δύναμις της χωροφυλακής.»*[154]
>
> *«Δέκα επτά ένοπλοι επαναστάται, μεταβάντες εις την Ρογδιάν του Ηρακλείου, κατέλαβον αυτήν. Η χωροφυλακή διετάχθη και απεσύρθη ολόκληρος εντός της πόλεως του Ηρακλείου.»*[155]
>
> *«Δια των αναμενόμενων δυο ιταλικών πολεμικών αφικνούνται και σώματα ισχυρά πεζοναυτών και πυροβολικού. Η στρατιωτική αυτή δύναμις θ' αποβιβασθή εις την νήσον.»*[156]
>
> *«Ο Μάνος ηγούμενος αρκετού αριθμού επαναστατών, ελήφθη είδησις, ότι βαίνει προς το Κολυμπάρι όπως καταλάβη το υποτελωνείον του Κολυμπαριού.»*[157]
>
> *«Καθά εγνώσθη σήμερον ενταύθα ότι ο κ. Μάνος προχωρεί μετά ικανής δυνάμεως ενόπλων επαναστατών του Θερίσσου εις Κολυμπάρι, ίνα*

[152] Παπαδάκης, ό.π., σ. 210-211
[153] *Εμπρός*, Αθήνα 28 Απριλίου 1905
[154] Στο ίδιο
[155] *Σκριπ*, Αθήνα 28 Απριλίου 1905
[156] Στο ίδιο
[157] *Σκριπ*, Αθήνα 29 Απριλίου 1905

*καταλάβη το αυτόθι υποτελωνείον, ως συνέβη και εν Καστελλίω του Μυλοποτάμου.»*[158]

Τέλη Απριλίου οι πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων από τα Χανιά, διατύπωσαν τις απόψεις τους με τον γενικό πρόξενο της Ιταλίας Νέγκρι στις 30 Απριλίου να δηλώνει ότι η απόφαση της Ιταλίας είναι αρνητική στο ζήτημα της ένωσης προς το παρόν. Θα παραχωρούσαν διοικητικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις μόνο εάν οι επαναστάτες παρέδιδαν τα όπλα, αλλιώς θα επιχειρούσαν από στεριά κι από θάλασσα την κατάπνιξη της επανάστασης. Ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι η ένωση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με τις σωστές κινήσεις και ξεκαθάριζε ότι το κίνημα όχι μόνο δεν υποστέλλει την σημαία αλλά παραμένει προσηλωμένο στην ένωση και μόνο αυτή. Ο Βενιζέλος ήθελε να εφαρμοστεί στο νησί ένα σύστημα διακυβέρνησης αντίστοιχο με αυτό της Ανατολικής Ρωμυλίας και απέρριπτε εσωτερικές μεταρρυθμίσεις που δεν θα συνοδεύονταν από μεταβολή της διεθνής κατάστασης του νησιού.[159]

*«Σήμερον υπό του πρυτάνεως του ενταύθα προξενικού σώματος Ιταλού προ ένου κ. Νέγκρη επεδόθη εις την Κυβέρνησιν και εδημοσιεύθη δια παραρτήματος εν τη επισήμω Εφημερίδι της Κρητικής Πολιτείας η νέα απάντησις των Δυνάμεων απευθυνομένη προς τον Κρητικόν λαόν. Δια της απαντήσεως ταύτης αποκρούεται και πάλιν η ένωσις εν ταις ενεστώσαις περιστάσεσιν. Δηλούσιν όμως αι Δυνάμεις ότι είσι διατεθειμέναι μετά την κατάθεσιν των όπλων να μελετήσωσι τας αναγκαίας διοικητικάς και οικονομικάς μεταρρυθμίσεις του τόπου. Εάν όμως, προσθέτουσιν, οι ταραξίαι επιμείνωσιν εις την ανταρσίαν, η παράτασις της οποίας φέρει εις καταστροφήν τον τόπον αι Δυνάμεις είσι στερρώς αποφασισμέναι να προσφύγωσιν εις νέα μέτρα στρατιωτικά και ναυτικά.»*[160]

*«Επεδόθη προς την Κρητικήν Κυβέρνησιν και εδημοσιεύθη η απάντησις των Δυνάμεων απευθυνομένη προς τον Κρητικόν λαόν. Δια της απαντήσεως ταύτης αποκρούεται η ένωσις της Κρήτης μετά της Ελλάδος, ένεκα των υφισταμένων περιστάσεων, εις την απάντησιν των υποδεικνύουν ότι εάν επιμείνουν οι επαναστάται, τους οποίους το*

[158] *Εμπρός*, Αθήνα 29 Απριλίου 1905
[159] Παπαδάκης, ό.π., σ. 212
[160] *Εμπρός*, Αθήνα 30 Απριλίου 1905

*έγγραφον ονομάζει ταραξίας, εις την στάσιν την οποίαν ήδη τηρούν, το αποτέλεσμα θα είνε προς ζημίαν και καταστροφήν του τόπου.»*[161]

*«Εις απάντησιν των αι Δυνάμεις αναφέρουν ότι είνε διατεθειμέναι μετά την κατάθεσιν των όπλων υπό των επαναστατών να μελετήσουν τας αναγκαίας διοικητικάς και οικονομικάς μεταρρυθμίσεις.»* [162]

Ο πρίγκιπας φαινόταν αδύναμος να επιβληθεί και οι Μεγάλες Δυνάμεις φαίνονταν να παραμερίζουν τον ρόλο του και να ανοίγουν διάλογο απευθείας με τους επαναστάτες. Η εικόνα πρίγκιπα του είχε φθαρεί στο εσωτερικό και οι σχέσεις του με τις Δυνάμεις δεν ήταν καθόλου καλές. Οι Μεγάλες Δυνάμεις φαίνεται ότι δεν επιθυμούσαν αιματηρή σύγκρουση με τους επαναστάτες γιατί αυτό θα έφερνε αντιδράσεις στις χώρες τους, προκαλώντας το κοινό αίσθημα.[163]

Ο Βενιζέλος από την μια ήταν υπέρ της σύγκρουσης και από την άλλη την ξόρκιζε. Είχε καταφέρει να κερδίσει χρόνο και ελευθερία κινήσεων χωρίς να επιδιώκει την άμεση σύγκρουση. Οι Δυνάμεις από την άλλη διαφωνούσαν μεταξύ τους με την Ρωσία που είχε καταλάβει το Μελιδόνι Μυλοποτάμου ήδη από τις 23 Μαΐου έπειτα από σύγκρουση με τον Μπιράκη. Τα αγγλικά στρατεύματα είχαν κατακλίσει τον νομό Ηρακλείου θέλοντας την άμεση κατάπνιξη της επανάστασης, ενώ οι υπόλοιπες Δυνάμεις ήταν πιο διαλλακτικές.[164]

*«Δέκα πέντε Ρώσσοι στρατιώται και μετά πέντε Κρητών χωροφυλάκων συνηντήθησαν εις το Μελιδόνι μετά επαναστατών υπό τον Μπεράκην. Μόλις συνηντήθησαν τα δύο σώματα αμέσως συνεπλάκησαν ανταλλαγέντων εκατέρωθεν πολλών πυροβολισμών. Ρώσσοι κατέλαβον το Μελιδόνι ενισχυθέντας υπό 30 ακόμη καταφθασάντων στρατιωτών.»*[165]

*«Η συμπλοκή προεκλήθη εξ' απόπειρας των χωροφυλάκων και των Ρώσσων στρατιωτών να συλλάβουν τον αρχηγό των επαναστατών Μπεράκην.»*[166]

---

[161] *Σκριπ*, Αθήνα 30 Απριλίου 1905
[162] Στο ίδιο
[163] Αλιγιζάκη, ό.π., σ. 24
[164] Παπαδάκης, ό.π., σ. 213-215
[165] *Σκριπ*, Αθήνα 24 Μαΐου 1905
[166] Στο ίδιο

*«Καθά εξηκριβώθη η συμπλοκή του Μελιδονίου προεκλήθη εξ' απόπειρας των χωροφυλάκων και των Ρώσσων όπως συλλάβωσι τον οπλαρχηγόν Μπιράκην αρχηγόν των επαναστατών εν τω τμήματι τούτο. Μετά την συμπλοκήν οι επαναστάται απεχώρησαν οι δε Ρώσοι εστάθμευσαν εν Μελιδονίω όπου ενισχύθησαν δια δυνάμεως 30 ανδρών.»*[167]

*«Βεβαιούται επισήμως ενταύθα ότι έρχονται εξ' Ηρακλείου 500 Άγγλοι στρατιώται. Οι λόγοι οίτινες προκαλούσι την άφιξη του Αγγλικού τούτου στρατού είναι εισέτι άγνωστοι, λέγεται όμως ότι οφείλονται εις τα ληφθέντα υπό των επαναστατών μέτρα δια την οργάνωσιν της υπαίθρου χώρας.»*[168]

*«Βεβαιούται επισήμως ότι κατ' αυτάς έρχονται και άλλοι 500 Άγγλοι στρατιώται εις ενίσχυσιν της εν Ηράκλειο αγγλικής φρουράς.»*[169]

Ο Βενιζέλος θέλησε να κάνει μια μικρή οπισθοχώρηση και στις 24 Μαΐου με υπόμνημα που ενέκρινε η επαναστατική συνέλευσης ανακοίνωσε στους πρόξενους ότι αποδεχόταν την ονομαστική κυριαρχία του Σουλτάνου στο νησί, υπό τον όρο να ορίσουν υπεύθυνη της διοίκησης της Κρήτης την Ελλάδα. Ενημέρωνε επίσης ότι η επανάσταση δεν κατέθετε τα όπλα. Με αυτή την στάση ο Βενιζέλος επεδίωκε την πραγματική ένωση με την Ελλάδα, οι Δυνάμεις δεν έκαναν αποδεχτό το αίτημα φοβούμενες μήπως ο στόχος του Βενιζέλου υλοποιούνταν.[170]

*«Ο κ. Βενιζέλος μετά την γενομένην ανάπτυξιν περί της καταστάσεως υπέβαλεν υπόμνημα εις την συνέλευσιν, απευθυνόμενον προς τας Δυνάμεις, και εζήτησε την έγκρισιν αυτού. Δια του υπομνήματος τούτου οι επαναστάται ζητούσι την ουσιαστικήν ένωσιν της νήσου μετά της Ελλάδος, δηλούντες ότι δέχονται την απλήν επικυριαρχίαν της νήσου.»*[171]

*«Κατά την συνεδρίασιν την γενομένην σήμερον μετά μεσημβρίαν υπό των εν Θερίσω συνελθόντων πληρεξουσίων των διαφόρων επαρχιών ωμίλησεν ο κ. Βενιζέλος δια μακρών αναπτύξας τα της καταστάσεως της Κρητικής υποθέσεως, η οποία ευρίσκεται, ως είπεν, εις εύεπλι σημείον. Επίσης ο*

[167] *Εμπρός*, Αθήνα 24 Μαΐου 1905
[168] *Εμπρός*, Αθήνα 27 Μαΐου 1905
[169] *Σκριπ*, Αθήνα 27 Μαΐου 1905
[170] Παπαδάκης, ό.π., σ. 212-213
[171] *Εμπρός*, Αθήνα 23 Μαΐου 1905

*Βενιζέλος εδήλωσεν ότι οι επαναστάται ουδέποτε θα δεχθούν εσωτερικάς μεταρρυθμίσεις, τας οποίας ήθελον επιβάλει τυχόν αι Δυνάμεις.»*[172]

*«Κατόπιν ο Βενιζέλος υπέβαλεν εις την έγκρισιν της συνελεύσεως υπόμνημα προς τας Δυνάμεις απευθυνόμενον και δια του οποίου ζητείται η ουσιαστική ένωσις της Κρήτης μετά της Ελλάδος υπό την απλήν επικυριαρχίαν του Σουλτάνου.»*[173]

Στις περιοχές που είχε καταλάβει η επανάσταση, οι επαναστάτες είχαν ιδρύσει ένα δικό τους σύστημα που θα διοικούσε και θα προστάτευε τους κατοίκους. Οι επαναστάτες επεδίωκαν την προστασία των μουσουλμάνων θέλοντας προφανώς να ταχθούν με το μέρος τους.[174]

Οι Δυνάμεις είχαν κατακλίσει όλους τους νομούς. Τα αγγλικά στρατεύματα κατέκλισαν τα χωρία του Ηρακλείου, τα ρωσικά έβαλαν κατά του οπλαρχηγού Μπιράκη στο Ρέθυμνο και είχαν καταλάβει το Μελιδώνι και τα γαλλικά με τα ιταλικά στρατεύματα είχαν καταλάβει το Καστέλλι και το Κολυμπάρι Χανίων. Η απάντηση ήρθε στις 2 Ιουνίου, με τον οπλαρχηγό Κακούρη να προχωράει στην κατάληψη της Αργυρούπολης Ρεθύμνου μετά από σχετική υπόδειξη του Βενιζέλου. Η κίνηση αυτή οδήγησε στην οπισθοχώρηση των Ρώσων χωριό Ρούστικα, γεγονός που ενίσχυσε το ηθικό των επαναστατών.[175]

*«Εγνώσθη σήμερον ότι ο οπλαρχηγός Κακούρης μετά πολλών ενόπλων κατέλαβε την Αργυρούπολιν. Ευθύς ως εγένετο η κατάληψις αυτή το Ρώσσικον απόσπασμα συνεκεντρώθη εις το Ατσιπόπουλο.»* [176]

*«Σημεριναί τηλεγραφικαί πληροφορίαι προς την ανωτέραν επί των Εσωτερικών διεύθυνσιν αναγγέλουσιν ότι ο οπλαρχηγός Κακούρης επί κεφαλής ικανού αριθμού ενόπλων επαναστατών μεταβάς κατέλαβε το χωριόν Αργυρούπολιν. Μόλις ανηγγέλθη η είδησις αυτή εις εν Ρεθύμνω Ρώσσον συνταγματάρχην απέστειλε ούτος απόσπασμα όπερ ευρίσκεται ήδη εν Ατσιπόπουλο. Είνε πιθανόν εν τούτοις οι επαναστάται προς*

[172] *Σκριπ*, Αθήνα 23 Μαΐου 1905
[173] Στο ίδιο
[174] Παπαδάκης, ό.π., σ. 215-219 & 225
[175] Στο ίδιο, σ. 231
[176] *Σκριπ*, Αθήνα 4 Ιουνίου 1905

*πρόληψιν συγκρούσεως καθ' ας έχουσι διαταγάς, να αναχωρήσωσιν εκείθεν εν περιπτώσει καθ' ην οι Ρώσσοι ήθελον βαδίσει κατ' αυτών.»*[177]

Μια ομάδα επαναστατών αποτελούμενη από διακόσιους άνδρες, προχώρησαν στις 5 Ιουνίου στην κατάληψη του Βάμου και τον αποκλεισμό του κτιρίου της χωροφυλακής. Ζήτησαν από τους εβδομήντα πέντε χωροφύλακες να ενταχθούν στην επανάσταση ειδάλλως να φύγουν χωρίς εντάσεις. Εμπόδισαν την ύπαρξη της χωροφυλακής στην ύπαιθρο. Από τους χωροφύλακες κάποιοι εντάχθηκαν στην επανάσταση και οι υπόλοιποι άρχισαν να πυροβολούν κατά των επαναστατών οχυρωμένοι στο κτίριο της χωροφυλακής. Οι απώλειες ήταν 2 νεκροί επαναστάτες και αρκετοί τραυματίες μετά από τριήμερη πολιορκία. Τελικά η ισχυρή καταιγίδα που ακολούθησε κατάφερε να αποσοβεί μια χειρότερη συμπλοκή.[178]

*«Σημεριναί πληροφορίαι προς την ανωτέραν διεύθυνσιν επί των Εσωτερικών αναγγέλουσιν ότι ένοπλοι επαναστάται επολιόρκησαν τον εν Βάμω σταθμόν της χωροφυλακής. Οι αποκλεισθέντες χωροφύλακες ήνοιξαν σφοδρόν πύρ κατά των επαναστατών.»*[179]

*«Διαδίδεται ενταύθα ότι κατά την επακολουθήσασαν εν Βάμω συμπλοκήν μεταξύ των επαναστατών και των χωροφυλάκων ετραυματίσθησαν σοβαρώς δύο επαναστάται. Άλλαι λεπτομέρειαι αγνοούνται. Αι τελευταίαι πληροφορίαι βεβαιούσιν ότι το πύρ εξακολουθεί.»*[180]

*«Κατά την συμπλοκήν την γενομένην παρά τον Βάμον εφονεύθησαν δύο επαναστάται. Κατόπιν της συμπλοκής ταύτης διετάχθησαν Άγγλοι πεζοναύται να μεταβώσι σήμερον εις θέσιν Καλύβες και καταλάβωσιν αυτήν. Οι Γάλλοι εξελθόντες να κάμωσι κατόπτευσιν εις την ύπαιθρον χώραν επυροβολήθησαν παρά την θέσιν Πλατανιά υπό σώματος επαναστατών.»*[181]

Η περιοχή των Καλυβών είχε μετατραπεί σε ουδέτερη ζώνη. Τα αγγλικά στρατεύματα να αποβιβάστηκαν εκεί για να προστατέψουν τους χωροφύλακες που είχαν καταφύγει στην περιοχή διωκόμενοι από επαναστάτες υπό τον Μάνο. Η κρίση

[177] *Εμπρός*, Αθήνα 4 Ιουνίου 1905
[178] Παπαδάκης, ό.π., σ. 231
[179] *Εμπρός*, Αθήνα 6 Ιουνίου 1905
[180] Στο ίδιο
[181] *Σκριπ*, Αθήνα 7 Ιουνίου 1905

επιδεινώθηκε όταν στις 6 Ιουνίου στον Πλατανιά Χανίων σημειώθηκε ένταση μεταξύ επαναστατών με γαλλικά και ιταλικά στρατεύματα που συνόδευαν άνδρες της χωροφυλακής στο Κολυμπάρι και το Καστέλλι, για να τους εγκαταστήσουν στις περιοχές που τους είχαν αναγκάσει σε αποχώρηση οι επαναστάτες. Τα γαλλικά και ιταλικά στρατεύματα επέστρεψαν στην πόλη των Χανίων, μετά την παρέμβαση του Βενιζέλου που ξεκαθάρισε ότι η χωροφυλακή δεν θα επέτρεπαν να επιστρέψει σε περιοχές που είχαν καταλάβει οι επαναστάτες και την είχαν διώξει. Ακόμη και αν αυτό προκαλούσε την ένταση με τα γαλλικά στρατεύματα. Ακόμη μια ήττα θα προκαλούσε δυσαρέσκεια στις Μεγάλες δυνάμεις που συγκάλεσαν εκτάκτως συμβούλιο στις 9 Ιουνίου στο ιταλικό προξενείο στα Χανιά υπό τους πρόξενους των Δυνάμεων, τους διοικητές ξηράς και κυβερνήτες των πολεμικών πλοίων. Στο συμβούλιο αποφασίστηκε ότι τα διεθνή στρατεύματα δεν μπορούν να ανακόψουν την δυναμική των επαναστατών, κάνοντας αναγκαία την έλευση Γάλλων πεζοναυτών και Άγγλων στρατιωτών από την Μάλτα στα Χανιά. Η παραδοχή της αδυναμίας της επιβολής των Δυνάμεων επέφερε κρίση στην κυβέρνηση με την παραίτηση των υπουργών Μανούσου Κούνδουρου και Αριστείδη Κριάρη να αφήνουν αιχμές ότι η κυβέρνηση είχε χάσει την εξουσία της.[182]

> *«Ο τέως επί των οικονομικών σύμβουλος κ. Κούνδουρος κληθείς υπό του ενταύθα προξενικού Συμβουλίου σήμερον ανεκοίνωσε τας σκέψεις αυτού περί της δημιουργηθείσης εν τη νήσω καταστάσεως και ετόνισε τους λόγους δια τους οποίους φρονεί ότι επιβάλλεται εις αυτόν να παραιτηθή. Ο κ. Κούνδουρος εβεβαίωσεν ότι σκοπεί να εξέλθη και αυτός συμμεριζόμενος το κίνημα της ενώσεως διότι δι' αυτής και μόνης είνε δυνατόν πλέον να παγιωθή η τάξις και προληφθή η αδελφοκτονία του Κρητικού λαού.»*[183]

> *«6 Ιουνίου…Οι επαναστάτες περί την μεσημβρίαν διεμήνυσαν εις την χωροφυλακήν ευθύς μετά τους πρώτους πυροβολισμούς ότι κατόπιν του ψηφίσματος της Επαναστατικής Συνελεύσεως αι χωροφύλακες της Αρμοστείας δεν είνε δεκτοί εις την ύπαιθρον χώραν και ότι δέον εγκαταλείψωσι τον Σταθμόν και να αναχωρήσωσιν εκ Βάμου…»* [184]

[182] Παπαδάκης, ό.π., σ. 232
[183] *Εμπρός*, Αθήνα 13 Ιουνίου 1905
[184] *Εμπρός*, Αθήνα 9 Ιουνίου 1905

*«Σήμερον συνεκροτήθη νέον προξενικόν συμβούλιον κατά το οποίον κληθείς παρέστη και ο παραιτηθείς Σύμβουλος κ. Κούνδουρος. Ο κ. Κούνδουρος ετόνισε προς τους προξένους ότι παρητήθη του αξιώματος του Συμβούλου δια να εξέλθη εις την ύπαιθρον χώραν και συμμετάσχη της επαναστάσεως…»*[185]

*«6 Ιουνίου…Οι Γάλλοι εξελθόντες να κάμωσι κατόπτευσιν εις την ύπαιθρον χώραν επυροβολήθησαν παρά την θέσιν Πλατανιά υπό σώματος επαναστατών.»*[186]

Το νησί είχε δυο κυβερνήσεις, αυτή του πρίγκιπα που ήταν αναγνωρισμένη διεθνώς με έδρα τα Χανιά και την κυβέρνηση των επαναστατών με έδρα το Θέρισο.[187] Οι μέρες που ακολούθησαν ήταν δύσκολες για το αρμοστειακό καθεστώς και τις Μεγάλες Δυνάμεις που δέχονταν ακόμα ένα πλήγμα. Μετά από εντολή του Βενιζέλου οι επαναστάτες εισέβαλαν στις φυλακές Ιτζεδίν και ελευθέρωσαν πενήντα επαναστάτες φυλακισμένους. Το φρούριο είχε περιέλθει πλέον στον έλεγχο των επαναστατών και ο πρίγκιπας βρίσκονταν σε πανικό ζητώντας την βοήθεια των Ρώσων να παρέμβουν στρατιωτικά. Στον Πλατανιά Χανίων, 18 Ιουνίου κατέφθασε το ρώσικο καταδρομικό «Χάμπρι» και ένα αντιτορπιλικό με δύναμη ογδόντα ανδρών και ενός πυροβόλου, που βομβάρδισαν τους επαναστάτες οι οποίοι επιτέθηκαν και ανάγκασαν τους Ρώσους να οπισθοχωρήσουν στο καταδρομικό «Χάμπρι». Την χωροφυλακή ενίσχυσαν δυνάμεις ερχόμενες από τον Αλικιανό. Την επαύριον επέστρεψαν αναγκάζοντας τους επαναστάτες να οχυρωθούν πίσω από τους λόφους του Γερανίου. Το γαλλικό αντιτορπιλικό «Σεβαλιέ» και το ρώσικο καταδρομικό «Χάμπρι», άρχισαν να εκτοξεύουν βλήματα ισοπεδώνοντας τον οικισμό του Πλατανιά στις 30 Ιουνίου, σκοτώνοντας μια γυναίκα. Το γεγονός έκανε τους κατοίκους της περιοχής να πολεμήσουν μαζί με τους επαναστάτες και να μην επιτρέψουν να περάσουν την γέφυρα του Πλατανιά τα ξένα στρατεύματα. Όταν ο ήλιος άρχισε να δύει ο φόβος της νυχτερινής επίθεσης από τους επαναστάτες έκανε τους Ρώσους να οπισθοχωρήσουν και γυρίσουν στα Χανιά. Η οπισθοχώρηση αυτή ήταν μια ήττα των Ρώσων και μια νίκη των

[185] *Σκριπ*, Αθήνα 13 Ιουνίου 1905
[186] *Σκριπ*, Αθήνα 7 Ιουνίου 1905
[187] Χαλκιαδάκης, ό.π., σ. 35

επαναστατών που προκάλεσε τον σοβαρό προβληματισμό. Οι επαναστάτες είχαν επικρατήσει στην ύπαιθρο.[188]

> *«Μετά την χθεσινήν συμπλοκήν των Ρώσσων με τους επαναστάτας, και τον βομβαρδισμόν του Πλατανιά οι Ρώσσοι επιβιβασθέντες αμέσως του αντιτορπιλλικού Χάμπρεϋ επανήλθον ενταύθα το μεσονύκτιον.»*[189]

> *«Οι εν Πλατανιά ευρισκόμενοι Ρώσσοι επιβιβασθέντες του εκεί ορμούντος ρωσσικού πολεμικού Χράμπρυ επανήλθον το μεσονύκτιον ενταύθα. Ικανός αριθμός χωροφυλάκων μετέβη εξ΄ Αλικιανού προς ενίσχυσιν της εκεί υπαρχούσης Κρητικής χωροφυλακής. Άλλ' οι Ρώσσοι παραλαβόντες πάντας επανήλθον.»*[190]

[188] Παπαδάκης, ό.π., σ. 233-235
[189] *Σκριπ*, Αθήνα 19 Ιουνίου 1905
[190] *Εμπρός*, Αθήνα 19 Ιουνίου 1905

# 4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ ΩΣ ΤΗΝ ΑΝΑΚΩΧΗ ΤΟΥ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

## 4.1 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΜΈΧΡΙ ΤΟ ΤΈΛΟΣ ΤΗΣ

Τα γεγονότα από τις πρωτεύουσες των Μεγάλων Δυνάμεων έτρεχαν. Ο πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας Ρουβιέ και ο ιταλός υπουργός Εξωτερικών Τιτόνι, συναντήθηκαν για συζητήσουν και να συμφωνήσουν για το κρητικό ζήτημα. Ρωσία και Αγγλία ενέκριναν παράλληλα αυστηρότερα μέτρα κατά της επανάστασης. Σύντομα θα δρομολογούνταν σπουδαίες εξελίξεις, με τους πρόξενους των Μεγάλων Δυνάμεων να καλούν σε διάλογο την ηγεσία του Θερίσου στις 2 Ιουλίου στις Μουρνιές Χανίων.[191]

> *«Η είδησις περί προσεχούς συναντήσεως του Γάλλου πρωθυπουργού κ. Ρουβιέ μετά του υπουργού επί των Εξωτερικών της Ιταλίας κ. Τιτόνι σχολιάζεται δια μακρών υπό του Ευρωπαίου τύπου. Πλείσται εφημερίδες βεβαιούσιν, ότι ο σκοπός της συναντήσεως ταύτης είνε οριστικός διακανονισμός του Κρητικού ζητήματος. Σοβαρά εν τούτοις όργανα του Βιενναίου τύπου ισχυρίζονται, ότι υπό τας παρούσας περιστάσεις θεωρείται αδύνατος η μεταβολή του σημερινού καθεστώτος εν Κρήτη.»*[192]

> *«Βεβαιούται ότι ο πρωθυπουργός και υπουργός των Εξωτερικών της Γαλλίας Ρουβιέ και ο υπουργός Εξωτερικών της Ιταλίας Τιτόνι λίαν προσεχώς θέλουσι συναντηθή εις Αίξ-Λε-Μπαίν, όπου πλήν άλλων ζητημάτων της εξωτερικής πολιτικής θα αποφασίσουν και περί καθόδου Ελληνικού στρατού προς αντικατάστασιν των Ευρωπαϊκών στρατών, της Κρήτης παραμενούσης πάντοτε υπό την επικυριαρχίαν του Σουλτάνου…»*[193]

Ο πρίγκιπας μετά από όλα αυτά κατηγορούσε τις Δυνάμεις ότι δέχονταν την επανάσταση αντί να την καταστείλουν βιαίως.[194]Ο Βενιζέλος έχαιρε της εκτίμησης των δημοκρατικών στην Ευρώπη και οι μόνοι που ήθελαν βίαιη καταστολή της επανάστασης ήταν οι Ρώσοι. Πίστευαν ότι η ενδεχόμενη επικράτηση των επαναστατών

[191] Παπαδάκης, ό.π., σ. 235-236
[192] *Εμπρός*, Αθήνα 2 Ιουλίου 1905
[193] *Σκριπ*, Αθήνα 2 Ιουλίου 1905
[194] Παπαδάκης, ό.π., σ. 236-237

θα έφερνε αντενέργειες στα Βαλκάνια που τότε βρισκόταν σε εξέλιξη ο Μακεδονικός αγώνας.[195]

Η «τριανδρία» του Θερίσου Βενιζέλος, Μάνος και Φούμης συνοδευόμενοι από 150 επαναστάτες βρέθηκαν στις Μουρνιές Χανίων στις 2 Ιουλίου, για να συζητήσουν με τους πρόξενους των Δυνάμεων και να καταλήξουν σε μια συμφωνία. Οι πρόξενοι έδωσαν στην ηγεσία της επανάστασης ένα υπόμνημα με τις αποφάσεις των Δυνάμεων και τους έδιναν δεκαπέντε μέρες για να απαντήσουν σε αυτό. Στο υπόμνημα οι Δυνάμεις ανέφεραν ότι δεν θα δεχόταν αλλαγή του πολιτεύματος του νησιού, αλλά θα προχωρούσαν σε εσωτερικές μεταρρυθμίσεις. Στην διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών για την ανάδειξη αντιπροσώπων, στην ελευθερία λόγου και στην παροχή αμνηστίας μόνο εάν η επανάσταση παρέδιδε τα όπλα. Στο υπόμνημα αυτό ο Βενιζέλος απάντησε αρνητικά, λέγοντας ότι το καθεστώς του πρίγκιπα έπρεπε να ολοκληρωθεί και ότι οι προτάσεις δεν ικανοποιούσαν τους επαναστάτες που θα συνέχιζαν τον αγώνας τους για τον τελικό στόχο της ένωσης. Την ίδια απάντηση με τον Βενιζέλο θα έδινε στις 15 Ιουλίου και η επαναστατική συνέλευση απορρίπτοντας τις προτάσεις. Ο Βενιζέλος διέκρινε την ασυμφωνία των Δυνάμεων και την ένταση που προκάλεσαν οι προτάσεις του ιταλού πρόξενου, ο οποίος πρότεινε την αλλαγή του αρμοστή και του τρόπου εκλογής του που θα γίνονταν έπειτα από συζητήσεις με την επαναστατική επιτροπή. Οι προτάσεις αυτές έρχονταν σε αντίθεση με το υπόμνημα που είχαν καταθέσει στην ηγεσία του Θερίσου οι υπόλοιπες Δυνάμεις. Ο Βενιζέλος αντιπρότεινε εκμεταλλευόμενος την κατάσταση αυτή να δημιουργηθεί μια διεθνής επιτροπή που θα ερχόταν στην Κρήτη και θα εξέταζε την κατάσταση καθώς θα πρότεινε και μεταρρυθμίσεις για να εφαρμοστούν και να εξομαλυνθεί η κατάσταση. Την έγκριση των τελικών προτάσεων θα την λάμβαναν οι κρητικοί.[196]

> *«Οι ενταύθα πρόξενοι των Δυνάμεων μεταβάντες εις το χωριόν Μουρνιές έσχον συνέντευξιν μετά των επαναστατών διαρκέσασαν επί 3 όλας ώρας. Κατά την συνάντησιν ταύτην οι Πρόξενοι ανεκοίνωσαν εις τους επαναστάτας την προκύρηξιν των Δυνάμεων.»*[197]

> *«Δια της γνωστοποιηθείσης υπό των πρόξενων προκηρύξεως εντέλλονται οι επαναστάται να καταθέσωσι τα όπλα εντός προθεσμίας δεκαπέντε*

[195] Στο ίδιο, σ. 238-240
[196] Στο ίδιο, σ. 242-245
[197] *Εμπρός*, Αθήνα 3 Ιουλίου 1905

*ημερών. Αι Δυνάμεις δηλούσιν ότι θα προβώσιν εις την παραχώρησιν εκτενών εσωτερικών μεταρρυθμίσεων. Ότι θα παράσχωσιν αμνηστείαν εις πάντας τους αναμιχθέντας εις το τελευταίον επαναστατικόν κίνημα εξαιρουμένων μόνον των χωροφυλάκων, οίτινες ελιποτάκτησαν και των κοινών εγκληματιών. Εν η περιπτώσει προσθέτει η προκήρυξις οι επαναστάται αρνηθώσιν υποταγήν εις την οριστικήν ταύτην απόφασιν, αι Δυνάμεις θα κηρύξωσι την εφαρμογήν του στρατιωτικού νόμου εις πάσαν περιφέρειαν ένθα ήθελεν υπάρχει ανάγκη.»*[198]

*«Εγένετο σήμερον την πρωϊαν εις Μουρνίες η προσυμφωνηθείσα συνάντησις των πρόξενων των προστάτιδων Δυνάμεων μετά των αρχηγών των επαναστατών Βενιζέλου, Μάνου, Φούμη. Η συνάντησις αυτή διήρκεσε επί τρεις όλας ώρας. Οι πρόξενοι ανεκοίνωσαν εις τους αρχηγούς των επαναστατών την τελευταίαν διακήρυξιν των Δυνάμεων περιέχουσαν τους εξής όρους. 1$^{ον}$ Οι επαναστάται να αποθέσουν τα όπλα εντός δεκαπέντε ημερών. 2$^{ον}$ Παραχωρούνται εκτενείς εσωτερικαί μεταρρυθμίσεις. 3$^{ον}$ Παρέχεται γενική αμνηστεία εξαιρουμένων των κοινών εγκληματιών και των λιποτακτών χωροφυλάκων. 4$^{ον}$ Εάν οι επαναστάται δεν συμμορφωθώσι προς τον όρον της εντός δεκαπενθημέρου αποθέσεως των όπλων των η διακήρυξις λέγει ότι θα κηρυχθή υπό των πρόξενων ο στρατιωτικός νόμος όπου ήθελε κριθή αναγκαία. Οι αρχηγοί των επαναστατών εις ταύτα απήντησαν δηλούντες ότι εμμένουσιν εις την ένωσιν.»*[199]

Οι διαπραγματεύσεις στις Μουρνιές ναυάγησαν, καθώς οι επαναστάτες απάντησαν αρνητικά στο υπόμνημα των Δυνάμεων. Οι πρόξενοι αποχώρησαν δίνοντας διορία 36 ωρών να καταθέσουν τα όπλα οι επαναστάτες. Η κατάσταση θα έφτανε στα άκρα μετά την νέα αρνητική απάντηση. Επεβλήθη αυστηρός στρατιωτικός νόμος στο νησί και νέες στρατιωτικές δυνάμεις κατέφθασαν. Η βουλή ψήφισε την ίδρυση σώματος «δημοφρουρών» που ήταν αντεπαναστατικό σώμα που θα πολεμούσε μαζί με τα ξένα στρατεύματα τους επαναστάτες.[200] Ολόκληροι νομοί της Κρήτης είχαν τεθεί σε καθεστώς αποκλεισμού με τα μέτρα να είναι πολύ σκληρά και να επιβάλουν λογοκρισία

[198] Στο ίδιο
[199] *Σκριπ*, Αθήνα 3 Ιουλίου 1905
[200] Χαλκιαδάκης, ό.π., σ. 35

παντού. Η αποστολή τηλεγραφημάτων επιτρεπόταν μόνο εάν το αποδέχονταν οι αρχές. Απαγόρευση εφημερίδων, απαγόρευση μάζωξης άνω των δέκα ατόμων χωρίς προηγούμενη συγκατάθεση του διοικητή. Την κατάσταση αυτή εκμεταλλεύτηκαν αρμοστειακοί βουλευτές που πρότειναν την ακύρωση του αποκλεισμού μόνο εάν οι πολίτες απαρνιόταν την επανάσταση και αναγνώριζαν τον πρίγκιπα, σε αντίθετη περίπτωση θα δέχονταν τον εξευτελισμό από τα στρατεύματα.[201]

> *«16 Ιουλίου. Εβεβαιώθην εξ' ασφαλούς πηγής ότι συμφώνως προς την τελευταίαν διακοίνωσιν των πρόξενων μεθαύριον Δευτέρα θα κηρυχθή ο στρατιωτικός νόμος εντός της διεθνούς ζώνης...»*[202]
>
> *«Κατά πληροφορίας ασφαλείς η εν Ηρακλείω λογοκρισία επί των εφημερίδων και παντός εν γένει εντύπου εξακολουθεί. Η λογοκρισία όμως επί των επιστολών ήρθη κατόπιν των χθεσινών διαμαρτυριών της Διευθύνσεως των Ταχυδρομείων. Εις Ρέθυμνον όμως η εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου εξακολουθεί να ενασκήται αυστηρότατα υπό των Ρώσσων. Η δυσφορία είναι μεγίστη.»*[203]
>
> *«Καθά εβεβαιώθην από της αύριον Δευτέρας αι ενταύθα πρόξενοι κατόπιν μακρού προξενικού συμβουλίου απεφάσισαν να κηρυχθή ο στρατιωτικός νόμος εντός της κατεχόμενης υπό του διεθνούς στρατού ζώνης..»*[204]
>
> *«Κατά σημερινάς τηλεγραφικάς πληροφορίαι εξ' Ηρακλείου η εφαρμοσθείσα υπό των Άγγλων λογοκρισία εξακολουθεί αμείλικτος επί πάσης εφημερίδος ή εντύπου εισαγόμενου εις το τμήμα τούτο. Μόνον η επί των επιστολών λογοκρισία κατόπιν της διαμαρτυρίας της διευθύνσεως των Κρητικών ταχυδρομείων ήρθη.»*[205]

Από τις 17 Ιουλίου μέχρι τις 12 Αυγούστου πραγματοποιήθηκαν μάχες στο Καστέλλι. Οι επαναστάτες κατατρόπωσαν το παραστρατιωτικό σώμα που είχε φτιάξει ο αρμοστειακός βουλευτής Λεωνίδας Λιονάκης. Από την συμπλοκή τραυματίστηκαν πολλοί και σκοτώθηκαν δυο άνδρες. Το ρώσικο καταδρομικό «Χάμπρι» στις 26 Ιουλίου με διακόσιους ρώσους στρατιώτες κατευθυνόταν στο Πάνορμο Ρεθύμνου για να

[201] Παπαδάκης, ό.π., σ. 245-246
[202] *Σκριπ*, Αθήνα 17 Ιουλίου 1905
[203] *Σκριπ*, Αθήνα 22 Ιουλίου 1905
[204] *Εμπρός*, Αθήνα 17 Ιουλίου 1905
[205] *Εμπρός*, Αθήνα 22 Ιουλίου 1905

ανακαταλάβει το Λιμάνι που το είχαν καταλάβει οι επαναστάτες. Το καταδρομικό εκτόξευσε βλήματα και διέλυσε τον οικισμό. Οι επαναστάτες υπό τον Κυριάκο Μπιράκη είχαν κυκλώσει τους λόφους και απάντησαν με πυροβολισμούς στους στρατιώτες, αναγκάζοντας τους να οπισθοχωρήσουν στο πλοίο υποχρεώνοντας τους ρώσους σε νέα ταπεινωτική ήττα.[206]

> *«Σοβαρώτατα γεγονότα διεβιβάσθησαν χθες ενταύθα από το Καστέλλι…Το ρωσσικόν αντιτοπριλλικόν Χράμπρυ καταπλεύσαν εκεί ητοιμάζετο να αποβιβάση τους 200 Ρώσους στρατιώτας και 10 χωροφύλακας, τους οποίους είχε παραλάβει εκ Ρεθύμνου. Άλλο' οι επαναστάται οι κατέχοντες το Καστέλλι υπό τον αρχηγόν του διαμερίσματος εκείνου Μπυράκην εδήλωσαν, ότι δεν επιτρέπουν την αποβίβασην και επυροβόλησαν κατά των Ρώσων πληγώσαντες δυο στρατιώτας. Ένεκα τούτου οι Ρώσσοι έταξαν προθεσμίαν δύο ωρών, όπως εξέλθουν τα γυναικόπαιδα, και μετά την λήξιν της προθεσμίας ταύτης το Χράμπρυ ήρχισε να κανονιοβολή. Εκ του κανονιοβολισμού υπέστησαν μεγάλας καταστροφάς αί οικίαι του Καστελλίου…»*[207]

> *«…κατά τον βομβαρδισμόν του Καστελλίου πολλαί οικίαι καταστράφηκαν και καταστήματα κατεστράφησαν τελείως, η δε εκκλησία προς τούτης διερράγη. Εβλάβησαν επίσης πολλαί οικίαι του γενικού χωριού Ρούμελι και η εκκλησία αυτού. Κατά τον βομβαρδισμόν του Καστελλίου επληγώθη ο επαναστάτης Συρίγος Ζαφειράκης…»*[208]

> *«…Ευθύς ως κατέπλευσε το ρωσσικόν πολεμικόν Χράμπρυ εις το Καστέλλι οι εντός αυτού επιβαίνοντες 200 Ρώσσοι στρατιώται και 10 χωροφύλακες εζήτησαν να αποβιβασθούν και να καταλάβουν το Τελωνείον. Οι υπό τον οπλαρχηγόν Μπυράκην κατέχοντες το Καστέλιον απηγόρευσαν την έξοδον εις αυτούς. Οι Ρώσσοι μετά τούτο παρήγγειλαν όπως εντός δύο ωρών τα γυναικόπαιδα εγκαταλείψουν το Καστέλλι. Μόλις εξέπνευσεν η δίωρος αυτή προθεσμία οι Ρώσσοι στρατιώται απεπειράθησαν να αποβιβασθούν και πάλιν, οι επαναστάται αντετάχθησαν εις τούτο, επηκολούθησεν δε κατόπιν αιματηρά συμπλοκή. Το Χράμπρυ*

[206] Παπαδάκης, ό.π., σ. 248
[207] *Σκριπ*, Αθήνα 27 Ιουλίου 1905
[208] Στο ίδιο

*εβομβάρδισε τότε τους επαναστάτας ρίψαν περί τας 150 οβίδας κατά του Καστελίλου του οποίου πάσαι αι οικίαι κατηρειπώθησαν…»*[209]

*«…εκ του βομβαρδισμού υπό του Χράμπρυ. Πολλαί οικίαι και καταστήματα κατεστράφησαν. Η εκκλησία βληθείσα υπό οβίδος εδιχάσθη. Επίσης εγνώσθη ότι ένεκα του βομβαρδισμού εβλάβησαν και πολλαί οικίαι του γειτονικού χωριού Ρούμελη. Κατά την γενομένην συμπλοκήν μεταξύ Ρώσσων και των επαναστατών εις το Καστέλλι εγνώσθη ότι επληγώθη ο Συρίγος Ζαφειράκης…»*[210]

Κατά τα τέλη Ιουλίου το ταμείο της επανάστασης δεν είχε τους απαιτούμενους οικονομικούς πόρους για να χρηματοδοτήσει την αγορά πολεμοφοδίων και όπλων. Πολλοί έμποροι και επιχειρηματίες δεν πλήρωναν τους φόρους προς την επανάσταση και η συνέχεια του αγώνα ήταν εξαιρετικά δύσκολη.[211]

Μια νέα επίθεση από εξακόσιους Ρώσους και τριακόσιους άνδρες της χωροφυλακής στο Ατσιπόπουλο Ρεθύμνου στις 2 Αυγούστου θα στεφθεί με επιτυχία απέναντι σε μια ομάδα εκατόν τριάντα επαναστατών. Η περιοχή που μέχρι πρότινος έλεγχαν οι επαναστάτες θα περάσει στα χέρια των Ρώσων. Οι επαναστάτες οπισθοχώρησαν στο χωριό Ρούστικα υπό την απειλή της έλλειψης φυσιγγίων και μιας ενδεχόμενης πανωλεθρίας. Οι επαναστάτες που βρέθηκαν απροετοίμαστοι, αιφνιδιάστηκαν στην μάχη καθώς ήταν απροετοίμαστοι και είδαν τον οπλαρχηγό τους Σταυριανό Μπίρη και τον χωροφύλακα Ταξίμ να πέφτει νεκρός στην μάχη.[212]

*«Τα νεώτερα εκ Ρεθύμνης τηλεγραφήματα αναγγέλουσιν, ότι κατά την γενομένην εν Ατσιποπούλω συμπλοκήν εκ των Ρώσσων στρατιωτών ετραυματίσθησαν τρεις ελαφρώς. Εάν και πόσοι εκ των επαναστατών επληγώθησαν αγνοείται. Βέβαιον μόνον είνε ότι οι Ρώσσοι μετά την συμπλοκήν ταύτην επροχώρησαν εις το Ατσιπόπουλον εκ του οποίου εικάζεται, ότι απεχώρησαν εκείθεν οι επαναστάται.»*[213]

*«Εκ Ρεθύμνου ηγγέλθη τηλεγραφικώς ότι νέα ρήξις εγένετο μεταξύ του Ρωσσικού στρατού και των επαναστατών των κατεχόντων το χωριόν*

[209] *Εμπρός*, Αθήνα 27 Ιουλίου 1905
[210] Στο ίδιο
[211] Παπαδάκης, ό.π., σ. 250-251
[212] Στο ίδιο, σ. 251-252
[213] *Εμπρός*, Αθήνα 3 Αυγούστου 1905

*Ατσιπόπουλον. Οι Ρώσσοι θελήσαντες να καταλάβουν το χωριόν τούτο συνήντησαν ζωηροτάτην αντίστασιν εκ μέρους των επαναστατών, οι οποίοι συνεπλάκησαν προς τους Ρώσσους… Η συμπλοκή η οποία διήρκησε τέσσαρας ολόκληρους ώρας διεξήχθη πεισματώδης. Εκ των Ρώσσων επληγώθησαν ελαφρώς τρείς άνδρες. Των επαναστατών αι απώλειαι αγνοούνται. Οι Ρώσσοι επροχώρησαν εις το Ατσιπόπουλον.»*[214]

Μετά από την επικράτηση των Ρώσων στο Ατσιπόπουλο, η επανάσταση στο Ρέθυμνο άρχισε να ατονεί. Οι Ρώσοι άρχισαν να συμπεριφέρονται με έναν ανελέητο και σκληρό τρόπο στους κατοίκους του Ατσιπόπουλου που αυτό τρόμαζε όλους τους Ρεθυμνιώτες. Το Ρέθυμνο πλέον δεν μπορούσαν να το ελέγχουν οι επαναστάτες και ο Βενιζέλος είπε στον Μάνο να γυρίσουν στο Θέρισο. Αυτό το γεγονός έκανε τους Ρώσους να επιβάλουν σκληρά μέτρα στο νομό Ρεθύμνου και να προχωρήσουν σε διώξεις και φυλακίσεις βενιζελικών οπαδών. Την ίδια συνταγή ακολούθησαν και οι Άγγλοι στο Ηράκλειο αναγκάζοντας πολλούς κατοίκους να απαρνηθούν την επανάσταση και να αναγνωρίσουν το καθεστώς του πρίγκιπα. Το γεγονός αυτό έκανε την επανάσταση όχι μόνο στο Ρέθυμνο αλλά και στο Ηράκλειο να περιοριστεί.[215]

Ο πρίγκιπας επέμενε στην σκληρή στάση απέναντι στην επανάσταση και επιζητούσε την σύγκρουση. Η στάση του προκάλεσε συγκρούσεις στο νομό Λασιθίου τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο. Οι ίδιες εντάσεις και μάχες διαδραματίστηκαν και στην Νεάπολη Λασιθίου με τους χωροφύλακες και τους αντεπαναστάτες να συγκρούονται με ομάδα επαναστατών με αποτέλεσμα τον τραυματισμό και τον θάνατο πολλών κατοίκων. Την ίδια περίοδο ο Βενιζέλος κατάφερε να δώσει το Καστέλλι Κισάμου και το Κολυμπάρι στους ιταλούς, διατηρώντας το δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης των επαναστατών στις περιοχές αυτές, και την δημιουργία τελωνειακού κτιρίου των επαναστατών. Παράλληλα η ιταλική κυβέρνηση θα υποστήριζε μια ευνοϊκότερη επίλυση του Κρητικού ζητήματος κοντά στις θέσεις των επαναστατών. Ο Βενιζέλος προχώρησε σε αλλαγή του σχεδιασμού του, αφού από τα μέσα Σεπτεμβρίου είχαν καταφθάσει στο νησί ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις Άγγλων και Ρώσων για να καταπνίξουν την επανάσταση και τα στρατεύματα ήταν πλέον πανίσχυρα. Κάλεσε

[214] *Σκριπ*, Αθήνα 3 Αυγούστου 1905
[215] Παπαδάκης, ό.π., σ. 253-255

όλους τους επαναστάτες να εγκαταλείψουν τις εστίες και να μαζευτούν στο Θέρισο, ισχυροποιώντας τις επαναστατικές εστίες σε Αποκόρωνα, Κυδωνία και Κίσαμο.[216]

Πρώτος στόχος της νέας επίθεσης ήταν η Γεωργιούπολη και στις 29 Σεπτεμβρίου κατελήφθη από ρωσικά στρατεύματα και εκατό αντεπαναστάτες. Ακολούθησε μάχη δύο ημερών με τετρακόσιους κατοίκους Αποκόρωνα και υποστηρικτές του πρίγκιπα να μάχονται για να μην περιέλθει ο τόπος στα χέρια των Ρώσων. Μετά την κατάληψη της Γεωργιούπολης οι Ρώσοι θα κατευθύνονταν προς τον Βάμμο και έπειτα θα επιτίθονταν στο Θέρισο. Τα ρώσικα στρατεύματα ήταν έτοιμα να επιτεθούν στις 4 Οκτωβρίου στον Βάμμο. Ο Βενιζέλος ο οποίος βρισκόταν στη Μαλάξα, κατέφθασε στον Βάμμο με μια ομάδα 60 ανδρών και άρχισε την προετοιμασία για την μάχη. Η μάχη τελικά δεν έγινε καθώς ο Ουρμπάνοβιτς ο ρώσος διοικητής, κατάλαβε ότι η αιματηρή σύγκρουση θα έκανε τις υπόλοιπες από τις Δυνάμεις να στραφούν εναντίον του. Ζήτησε από τον Βενιζέλο να διαπραγματευτούν, ο οποίος αρνήθηκε και έστειλε αντιπρόσωπο στην θέση του.[217]

> *«Εκατόν Ρώσσοι στρατιώται μεταβαίνοντες όπως καταλάβουν την Γεωργούπολιν, συνηντήθησαν καθ' οδόν με σώμα επαναστατών, οίτινες επυροβόλησαν εναντίον των Ρώσσων στρατιωτών. Απόσπασμα όμως των Ρώσσων απήντησε δια πυροβολισμών, οι οποίοι ηνάγκασαν τους επαναστάτας να αποσυρθούν αφήσαντες πολλούς φονευμένους και πληγωμένους. Αγνοείται αν οι Ρώσσοι υπέστησαν απώλειες και ποιάς. Μετά την συμπλοκήν οι Ρώσσοι κατέλαβον την Γεωργούπολιν.»*[218]
>
> *«…επιτροπή από κατοίκους της κωμοπόλεως Βάμου μεταβάσα εις Λιτσάρδαν υπεδέχη τους Ρώσσους, οι οποίοι κατέλαβον την κωμόπολιν Βάμον αμαχητεί…»*[219]
>
> *«Εις λόχος ρωσσικού στρατού παρακολουθούμενος και υπό αποσπάσματος χωροφυλάκων υπερέβην το νομόν Ρεθύμνης και επροχώρησε προς κατάληψιν της Γεωργιουπόλεως του Αποκορώνου. Οι επαναστάται επιθυμούντες να ανακόψωσι την πορείαν ταύτην, κατέλαβον ισχυράς θέσεις, επειδή δε ηρνήθησαν να απελθώσιν εις την πρόσκλησιν*

[216] Στο ίδιο, σ. 255-256
[217] Στο ίδιο, σ. 257-261
[218] *Σκριπ*, Αθήνα 30 Σεπτεμβρίου 1905
[219] *Σκριπ*, Αθήνα 1 Οκτωβρίου 1905

*των Ρώσσων επηκολούθησε μεγάλη συμπλοκή. Η Γεωργιούπολις εντούτοις κατελήφθη υπό των Ρώσσων και της χωροφυλακής. Ο αριθμός των θυμάτων αγνοείται.»*[220]

*«…Οι Ρώσσοι λέγεται, ότι κατέλαβον ήδη το χωριόν Κεφαλά και ότι θα οδεύσωσι προς κατάληψιν και του Βάμου…»*[221]

Την ίδια στιγμή ο Βενιζέλος διαπραγματευόταν με τους ιταλούς. Τους πρότεινε να καταλάβουν τον Βάμμο και τον Αποκόρωνα με το σκεπτικό να μην πέσουν στα χέρια των Ρώσων και υποστούν οι κάτοικοι βασανισμούς όπως έκαναν και στο Ρέθυμνο. Ο Βενιζέλος με την παράδοση του Βάμμου και των Καλύβων στους Ιταλούς κατάφερε να τους φέρει απέναντι στους Ρώσους και να δημιουργήσει ένταση στις σχέσεις τους. Η Γεωργιούπολη και ο Αποκόρωνας διοικητικά υπάγονταν στους Ιταλούς και με την κίνηση των ρώσων να καταλάβουν τις περιοχές αυτές είχαν αθετήσει τις συμφωνίες που είχαν συνάψει με τις υπόλοιπες Δυνάμεις. Η κίνηση αυτή είχε προκαλέσει την αντίδραση της ιταλικής κυβέρνησης η οποία μετά από επιστολή προς την ρώσικη πέτυχε να απομακρυνθούν τα ρώσικα στρατεύματα από τον Αποκόρωνα. Ο Ουρμπάνοβιτς ο μεγαλύτερος πολέμιος του Βενιζέλου, μετά από αυτό επέστρεψε στην Ρωσία. Η επανάσταση ελευθερώθηκε από τον στενό κλοιό που τις είχαν επιβάλει οι Ρώσοι μετά την παράδοση του Αποκόρωνα, του Καστελίου και του Βάμμου στους Ιταλούς, που ήταν η πιο ήπια από τις υπόλοιπες δυνάμεις. Ο Βενιζέλος με αυτή την κίνηση είχε καταφέρει να περιορίσει τους ρώσους και να πάρει «ανάσες» ελευθερίας σχεδιάζοντας την επόμενη κίνηση.[222]

*«Ο αρχηγός των εν Θερίσσω επαναστατών κ. Βενιζέλος βλέπων, ότι οι Ρώσσοι κατέκτων έδαφος εις Αποκόρωνα προέτεινεν εις τους επαναστάτας να ζητήσουν όπως η επαρχία αυτή καταληφθή από Ιταλούς, ίνα προληφθούν αί μετά των Ρώσσων συγκρούσεις. Η πρότασίς του εγένετο δεκτή. Ούτω τη πρωτοβουλία αυτού υπεγράφη εκ μέρους εικοσιπέντε Επαναστατών αναφορά προς τον πρύτανιν του ενταύθα*

[220] *Εμπρός*, Αθήνα 30 Σεπτεμβρίου 1905
[221] *Εμπρός*, Αθήνα 1 Οκτωβρίου 1905
[222] Παπαδάκης, ό.π., σ. 257-261

*διπλωματικού σώματος, δι' ής εζητείτο η κατάληψις του Αποκορώνου από τους Ιταλούς.»*[223]

*«...Άκρος ενθουσιασμός επεκράτησεν εις Βάμον όπου ιδίως ήσαν συγκεντρωμένοι οι επαναστάται άμα τη αφίξει των Ιταλών στρατιωτών.»*[224]

*«Η δοθείσα συνέντευξις υπό του Ρώσσου αξιωματικού προς τους οπλαρχηγούς της επαναστάσεως Κακούρην και Παπαδάκην διήρκησεν επί δύο όλας ώρας. Ο Ρώσσος αξιωματικός παρεπονέθη δια την γενομένην πρόσκλησιν προς τους Ιταλούς να καταλάβωσι τον Βάμον και υπέξειξεν ότι είνε ματαιοπονία να παρατείνεται αγών, όστις δεν δύναται ως εκ των πραγμάτων να καταλήξη εις ουδέν αποτέλεσμα. Εν τέλει της συνεντεύξεως ταύτης ο Ρώσσος αξιωματικός παρακίνησε τους επαναστάτας να καταθέσωσι τα όπλα, διότι ούτω μόνον δύνανται να επιτύχωσι την ευμένειαν των Δυνάμεων».*[225]

Τα οικονομικά προβλήματα αυξάνονταν και η επανάσταση αντιμετώπιζε δυσκολίες στην καθημερινότητα της.[226] Η συνέχεια της επανάστασης γινόταν όλο και πιο δύσκολη με την Αυστροουγγαρία και την Γερμανία να είναι έτοιμες να βοηθήσουν για την κατάπνιξη της. Οι Γαλλία και η Ιταλία ήταν πλέον αποφασισμένες να συνδράμουν ενεργά για την κατάσβεση της επαναστατικής φωτιάς, σε περίοδο μάλιστα που ο Βενιζέλος βρισκόταν σε διαπραγματεύσεις για μια έντιμη επίλυση. Οι πρόξενοι των Δυνάμεων ζήτησαν στις 17 Οκτωβρίου από την ηγεσία του Θερίσου να καταθέσουν τα όπλα οι επαναστάτες σε διάστημα οχτώ ημερών. Οι Δυνάμεις με την σειρά τους θα διασφάλιζαν την διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών, διοικητικό έλεγχο, θα έδιναν γενική αμνηστία και την αποστολή διεθνής επιτροπής που θα εξέταζε την κατάσταση στο νησί και θα πρότεινε μεταρρυθμίσεις. Πρόταση που είχε καταθέσει ο ίδιος ο Βενιζέλος λίγους μήνες νωρίτερα στους πρόξενους. Ο ίδιος κατάλαβε ότι η επανάσταση δεν μπορούσε να αντέξει για πολύ, καθώς η πείνα ήταν έκδηλη στο Θέρισο και οι δυνάμεις των ξένων είχαν αυξηθεί, με τον στόλο τους να έχει κυκλώσει το νησί και τα πλοία να καταφθάνουν σωρηδόν στο Λιμάνι των Χανιών. Η απόφαση του

[223] *Σκριπ*, Αθήνα 9 Οκτωβρίου 1905
[224] Στο ίδιο
[225] *Εμπρός*, Αθήνα 9 Οκτωβρίου 1905
[226] Χαλκιαδάκης, ό.π., σ. 36

συμβιβασμού ήταν μονόδρομος και το γνώριζε ο Βενιζέλος που έσπευσε να ενημερώσει τους συντρόφους του να καταθέσουν τα όπλα. [227]

> *«Κατά τας αποφάσεις ταύτας: 1ον χορηγείται πλήρης αμνηστεία εις τα πολιτικά αδικήματα εξαιρουμένου του της λιποταξίας. 2ον Υπόσχονται αί Δυνάμεις όπως επιβλέψωσιν εις τας εκλογάς της Εθνοσυνελεύσεως όπως αυταί ενεργηθώσιν ανεπηρεάστως. 3ον Αι Δυνάμεις δι' αντιπροσώπων των θα ασκήσωσιν εις το μέλλον διοικητικόν μεν έλεγχον διαρκή, οικονομικό δε προσωρινόν. 4ον Οι Επαναστάται θα υποχρεωθώσι να παραδώσωσιν 800 όπλα πληρωθησόμενα προς 20 δρχ. έκαστον. Εάν εντός 8 ημερών δεν γίνει η παράδοσις αυτή τα Διεθνή Στρατεύματα θέλουσιν αναλάβει όπως δια πολεμικής ενεργείας επιτύχωσι την εκτέλεσιν του ανωτέρου όρου.»*[228]

> *«Η τελευταία ανακοίνωσις των προξένων προς τους αρχηγούς της επαναστάσεως Βενιζέλον και Μάνον απεστάλη υπό των προξένων εις Θέρισον την πρωίαν της Τρίτης , πάραυτα δε οι επαναστάται απήντησαν ότι παράδοσις όπλων εις διεθνή στρατεύματα θα ήτο πολύ δύσκολον να λάβη χώραν…γίνεται μνεία περί διαθέσεως των Δυνάμεων όπως επιβάλωσι πλήρη και πραγματικόν διοικητικόν έλεγχον εις τον τόπον…»*[229]

Ο Βενιζέλος είχε αναλάβει δύσκολο έργο. Οι σύντροφοι του δεν ήθελαν να παραδώσουν τα όπλα και εναντιώθηκαν στην απόφαση του για τερματισμό της επανάστασης. Οι πρόξενοι του είχαν δώσει διορία να μαζέψει 800 όπλα και να τα παραδώσει. Δεν είχε καταφέρει όμως να μαζέψει τον κατάλληλο αριθμό όπλων μέχρι την συνάντηση τους στην Αγία Μονή Μουρνιών στις 2 Νοεμβρίου. Η μέρα της συνάντησης έφτασε και στις Μουρνιές είχε συγκεντρωθεί πλήθος κόσμου, ανάμεσα τους και οι πρόξενοι των Δυνάμεων. Ο Βενιζέλος πήγε στην συνάντηση χωρίς τους Μάνο και Φούμη που διαφωνούσαν με την παράδοση των όπλων. Η συνάντηση διεξήχθη για να αποφασιστεί το μέλλον της Κρήτης και η επόμενη μέρα της επανάστασης. Ο Βενιζέλος δεν είχε καταφέρει να συγκεντρώσει τα όπλα όπως ενημέρωνε τους πρόξενους. Η τελική συμφωνία ήρθε με τον Βενιζέλο να εξασφαλίζει την ακεραιότητα των συντρόφων του και να πετυχαίνει την διασφάλιση διενέργειας ελεύθερων εκλογών, την αντικατάσταση του υπάρχον συντάγματος και την ψήφιση

[227] Παπαδάκης, ό.π., σ. 263-267
[228] *Σκριπ*, Αθήνα 22 Οκτωβρίου 1905
[229] *Εμπρός*, Αθήνα 24 Οκτωβρίου 1905

δημοκρατικότερου. Διοικητικό έλεγχο στην κυβέρνηση του αρμοστή, την διάλυση των αντεπαναστατικών σωμάτων και την αποστολή στην Κρήτη μιας διεθνούς επιτροπής που θα εξέταζε την κατάσταση στο νησί και θα πρότεινε μεταρρυθμίσεις. Ο Βενιζέλος αν και μόνος του στις διαπραγματεύσεις και με την πλειοψηφία των συντρόφων του να μην τον υποστηρίζει, κατάφερε να αποσπάσει μια συμφωνία που ικανοποιούσε και τις δυο πλευρές.[230]

> *«Η είς Κίσσαμον μετάβασις του κ. Βενιζέλου ευρισκόμενου εκεί από της παρελθούσης Παρασκευής και η προσωπική επιρροή παρά τοίς εκεί αφωσιωμένης φίλοις του δεν φαίνεται αποφέρουσα τα αποτελέσματα άτινα περιμένοντο… Τούτου ένεκα η συγκέντρωσις του αριθμού των 800 όπλων όσημέραι καθίσταται μάλλον προβληματική.»*[231]
>
> *«Τα κατατεθέντα είς Θέρρισον όπλα είνε 206-208, είς Κίσσαμον δε μόλις έχουσι πωληθή περί τας 100-120.»*[232]
>
> *«Αί τελευταίαι συνεννοήσεις μεταξύ του Βενιζέλου και των πρόξενων έλαβον χώραν εν Μουρνιαίς την παρελθούσαν Τετάρτην. Περί ώραν 2 μ.μ της ημέρας εκείνης οι πρόξενοι της Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας κατόπιν προσκλήσεως του Βενιζέλου μετέβησαν εις Μουρνιές εις το Μοναστήριον της Αγίας Μονής όπου μετά την μετάβασιν των μετέβη και ο κ. Βενιζέλος… εξελθών δε ανακοίνωσε δε ανεκοίνωσεν εις τους οπαδούς του, ότι μεταξύ αυτού και των πρόξενων υπεγράφησαν πρωτόκολλα περί του τόπου και του χρόνου της παραδόσεως και περί της εκτάσεως της αμνηστείας.»*[233]

Η αρνητική στάση των συντρόφων του Βενιζέλου και κυρίως των υπαρχηγών Μάνου και Φούμη στην παράδοση των όπλων, απειλούσε να ακυρώσει τις συμφωνίες και να καταδικάσει την επανάσταση. Ο Βενιζέλος σε μια ύστατη προσπάθεια να μεταπείσει τους συντρόφους του, τους κάλεσε για να τους μιλήσει. Η ομιλία του διεξήχθη σε καλό κλίμα καθώς όλοι τον παρακολουθούσαν με προσοχή. Έκανε αναφορά για τον αγώνα που ξεκίνησαν μαζί κατά της αρμοστείας και τους στόχους που πέτυχαν. Στην συνέχεια τους ζήτησε να παραδώσουν τα όπλα για να ολοκληρωθεί η

[230] Παπαδάκης, ό.π., σ. 267-269
[231] *Εμπρός*, Αθήνα 4 Νοεμβρίου 1905
[232] Στο ίδιο
[233] *Εμπρός*, Αθήνα 6 Νοεμβρίου 1905

επανάσταση. Ο Βενιζέλος τελικά κατάφερε με την ομιλία του να πείσει τους συντρόφους του και αμέσως ξεκίνησε μια προσπάθεια στην ενδοχώρα των Χανίων να συγκεντρωθούν τα όπλα, πετυχαίνοντας τον στόχο .[234]

> *«Περί την ώραν 1ην μ.μ της παρελθούσης Κυριακής απόσπασμα Γαλλικού στρατού παραλαβόν εκ της θέσεως Βαδέ των Μουρνιών 250 Θερισιανά όπλα εκόμισεν αυτά εις τον παρά τον δημοτικόν κήπον ιταλικών στρατώνα… Περί την 5ην ώραν της ίδιας ημέρας ιταλικόν απόσπασμα μετέφερε τα εν' Αλικιανού παραδοθέντα ανερχόμενα εις 130. Έτερα παρεδόθησαν εις Κολυμβάρι Δραπάνιαν και Παλαιόχωραν, κατ' ασφαλείς δε πληροφορίας ανέρχονται εις 610. Άγνωστον αν οι Πρόξενοι θ' αρκεσθώσιν είς τον ανωτέρω αριθμόν. Παρεδόθησαν ωσαύτος μετά των εκ Θερίσσου όπλων και 19 κιβώτια φυσιγγίων Γκρά.»*[235]

Η επανάσταση του Θερίσου κατάφερε αλλάξει τρόπο διακυβέρνησης του νησιού και να εγκαινιάσει μια νέα περίοδο. Ψηφίστηκε νέο δημοκρατικότερο σύνταγμα και ο πρίγκηπας Γεώργιος αντικαταστάθηκε από τον πρώην πρωθυπουργό Αλέξανδρο Ζαΐμη.[236]

---

[234] Παπαδάκης, ό.π., σ. 269-270
[235] *Εμπρός*, Αθήνα 11 Νοεμβρίου 1905
[236] Αλιγιζάκη, ό.π., σ. 33

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπερασματικά, η επανάσταση του Θερίσου αποτέλεσε σημείο καμπής για την πορεία της Κρήτης προς την ένωση με την Ελλάδα. Είναι ξεχωριστής σημασίας για την ιστορία της Κρήτης. Έπεισε τον κρητικό λαό να παλέψει για την υλοποίηση του εθνικού πόθου της ένωσης. Οι κρητικοί κατάλαβαν ότι η παράταση του καθεστώτος της αυτονομίας δεν θα οδηγούσε μακροπρόθεσμα στην ένωση όπως αρχικά πίστευαν.

Η σύγκρουση του πρίγκιπα Γεωργίου με τον Βενιζέλο για το ζήτημα της ένωσης, οδήγησε τον δεύτερο σε ευθεία ρήξη με τα ανάκτορα της Χαλέπας. Ο Γεώργιος ως εντολοδόχος των Μεγάλων Δυνάμεων έμενε πιστός στην πολιτική της αυτονομίας. Ο Βενιζέλος που υποστήριζε την ένωση, μετά την αδιαλλαξία και τον αυταρχισμό του πρίγκηπα οδηγήθηκε στην έσχατη λύση της ένοπλης σύγκρουσης διεκδικώντας την ένωση.

Αποτιμώντας την επανάσταση του Θερίσου, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι είχε θετικά αποτελέσματα στην πορεία του κρητικού ζητήματος. Ο κρητικός λαός συνειδητοποίησε ότι θα έπρεπε να διεκδικήσει ενεργά την ένωση της Κρήτης με την υπόλοιπη Ελλάδα ακόμη και με ένοπλη εξέγερση, καθώς δεν ήταν δεδομένη η πορεία του νησιού προς την ένωση. Η επανάσταση μπορεί να μην πέτυχε πλήρως τους στόχους της αλλά έδωσε νέα ώθηση στο Κρητικό ζήτημα και έφερε θετικές εξελίξεις εγκαινιάζοντας μια νέα περίοδο στο νησί. Οι προτάσεις που κατέληξαν οι Πρόξενοι των Δυνάμεων με τον Βενιζέλο, ευνόησαν στην αλλαγή του αυταρχικού καθεστώτος. Ο πρίγκηπας απομακρύνθηκε από την θέση του και ψηφίστηκε νέο κρητικό σύνταγμα δημοκρατικότερο. Άλλαξε ο τρόπος διοίκησης του νησιού. Αυτό ήταν ένα αποφασιστικό βήμα που έφερε πιο κοντά την ένωση της Κρήτης με τη Ελλάδα.

## ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος αν κατόρθωσε κάτι στο παρελθόν αυτά δεν ήταν θαύματα αλλά μελέτη πραγμάτων. Ακριβής και βαθειά προσαρμογή των μέσων εκτέλεσης προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς και προς τα διαθέσιμα μέσα. Χρησιμοποίησε κάθε ευκαιρία η οποία του παρουσιαζόταν και αξιοποιούσε ότι μέσω διέθετε. Υπήρξε ένας εξαίρετος διπλωμάτης και πολύ δυνατός παίχτης στην πολιτική και διπλωματική σκακιέρα. Καταλάβαινε την ψυχή των κρητικών και την αγαπούσε. Δεν ήθελε να την αλλάξει αλλά να την καθοδηγήσει.

Ελευθέριος Βενιζέλος, 1930

## ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

*Εμπρός*, Αθήνα 1905

*Σκριπ* Αθήνα 1905

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ


Αλιγιζάκη Στέλλα, *Θέρισο 1905*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Χανιά 2003

Βερέμης Θάνος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο οραματιστής του εφικτού*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017

Δετοράκης Θεοχάρης, *Ιστορία της Κρήτης*, Δετοράκης. Ηράκλειο Κρήτης 1990

Δρούλια Λουκία & Κουτσοπανάγου Γιούλα (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, Ινστιτούτο νεοελληνικών ερευνών εθνικό ίδρυμα ερευνών, τμ. Β', Αθήνα 2008

Δρούλια Λουκία & Κουτσοπανάγου Γιούλα (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, Ινστιτούτο νεοελληνικών ερευνών εθνικό ίδρυμα ερευνών, τμ. Δ', Αθήνα 2008

Καλλιβρετάκης Λεωνίδας, «Κρήτη 1871-1913: Το τέλος της Οθωμανικής κυριαρχίας», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000,* τμ. 5ος, τχ. 23ο Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004

Κλάψης Αντώνης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923: στο κλουβί της Ελλάδος της στενής μας κλεισμένοι*, Πεδίο, Αθήνα 2019

Λιμαντζάκης Γιώργος, *Το Κρητικό Ζήτημα, 1868-1913: από τα πεδία των μαχών στη διεθνή διπλωματία*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Δήμος Αποκορώνου, Κοινωφελές Ίδρυμα «Αγία Σοφία», Χανιά 2020

Μακράκη Λιλή, *Ελευθέριος Βενιζέλος 1864-1910: η διάπλαση ενός εθνικού ηγέτη*, Μορφωτικό ίδρυμα εθνικής τραπέζης, Αθήνα 1992

Παπαδάκης Εμμ. Νικόλαος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης, Τα χρόνια της Κρήτης (1864-1910)*, τμ. Α', εκδ. 2η, Η Καθημερινή, Αθήνα 2020

Παναγιωτάκης Ι. Γεώργιος, *Ο Βενιζέλος στην επανάσταση και την πολιτική*, Τυποκρέτα-Γ. Καζανάκης, Ηράκλειο Κρήτης 1993

Σβολόπουλος Δ. Κωνσταντίνος, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολιτική κρίσις εις την αυτόνομον Κρήτην 1901-1906*, εκδ. 2η, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Ίκαρος, Αθήνα 2005

Σβολόπουλος Δ. Κωνσταντίνος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981,* Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2014

Χαλκιαδάκης Γ. Εμμανουήλ, «Η Επανάσταση του Θερίσου ως εσωτερικό ζήτημα: η προσωπική διάσταση πρίγκιπα Γεωργίου - Ελευθερίου Βενιζέλου», Στο: Μανουσάκης Γεώργιος & Βαρουχάκη Βάλια (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου Θέρισσον 1905*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος – Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Χανίων – Δήμος Θερίσου, Χανιά 2009, σ. 23-39

Gibbons Herbert Adams, *Βενιζέλος μια βιογραφία (1864-1920),* Βασιλειάδου Φαίη (επιμ.), Κατσιμίτσης Μιχάλης (μτφρ.), τμ. Α', Ευρασία, Αθήνα 2008